

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ
ГЛОСАРІЙ

ВИПУСК 2

КИЇВ 2025

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ
ГЛОСАРІЙ

Випуск 2

Київ 2025

УДК 355.48(470+571:477)(031.038)

ББК Ц35(4УКР)64я20

Р75

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол № 6 від 23 жовтня 2024 р.)*

Рецензенти

*Дорошко М. — доктор історичних наук, професор
Капелюшний В. — доктор історичних наук, професор
Лисенко О. — доктор історичних наук, професор*

Р75 Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2025. Вип. 2. 272 с.

ISBN 978-617-8272-08-1

Другий випуск довідкового видання продовжує тематичну підбірку статей, актуалізованих подіями російсько-української війни. Структурно-композиційно видання складається з двох частин. У першій частині (теоретичний блок) упорядники виклали авторські тексти, які створюють (принаймні, у першому наближенні) контекстну панораму подієвого простору російсько-української війни, воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри, характер та перебіг кількох операцій початкового етапу російсько-української війни та її рецесії в енциклопедійному просторі. Друга частина є банком ключових термінів / понять і відповідних статей, важливих для осмислення конкретної проблеми — «Війна Росії проти України». Гасла, включені до другого випуску глосарію, здебільшого тематично належать до категорії «Озброєння та військова техніка». Енциклопедичний глосарій скомпонувано на основі підготовлених статей до «Великої української енциклопедії», сфокусованих навколо тематики «Російсько-українська війна».

Видання стане у пригоді працівникам наукової і науково-технічної діяльності, сфери освіти, державної влади, учням, студентам, усім, хто цікавиться проблематикою російсько-української війни 2014–2024 рр.

© Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2025

ISBN 978-617-8272-08-1

ЗМІСТ

Передмова (Алла Киридон)	6
---------------------------------------	----------

Частина 1 ПОДІЄВИЙ ПРОСТІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри (Валерій Грицюк, Олександр Лисенко)	14
1.2. Військово-технічна допомога Україні: протидія широкомасштабній російській агресії (Алла Киридон, Сергій Троян)	48
1.3. Оборона Гостомельського та Васильківського аеродромів: спроба реконструкції подій (Андрій Харук)	78
1.4. Харківська оборонна операція (24 лютого – 14 травня 2022 р.) (Андрій Харук)	92
1.5. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.) (Андрій Харук)	107

Частина 2

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

Авіабудування в Україні (Андрій Харук).....	124
Авіація Сухопутних військ Збройних сил України	
(армійська авіація) (Андрій Харук, Володимир Мельник)	131
Автоматична зброя (Микола Гончарук, Сергій Починок)	141
Ан-26 (Андрій Харук)	145
Ан-30 (Андрій Харук)	151
Ан-32 (Андрій Харук)	155
Безпілотний літальний апарат (БпЛА) (Андрій Харук)	160
Безпілотний літальний апарат (БпЛА), дрон	
(Олексій Мартинюк, Павло Опенько).....	163
БМ-21: українські модернізації (Андрій Харук)	165
БМ-27: українські модернізації (Андрій Харук)	169
БМП-1: українські модернізації (Андрій Харук).....	171
«Богдана» 2С22 (Андрій Харук).....	177
Боєприпаси (Ярослав Кізяк)	181
Боєприпаси баражувальні (Андрій Харук).....	182
Боєприпаси фосфорні (Микола Тимочко)	185
Бойова машина (БМ) (Олександр Ярошенко, Сергій Копашинський).....	190
Бойова машина десанту (БМД) (Андрій Харук)	195
Бойова машина піхоти (БМП) (Андрій Харук)	198
Бойова розвідувальна машина (БРМ) (Андрій Харук)	202
Бомба авіаційна (Віталій Тюрін, Спартак Гогоняць).....	204
Бріана–Келлога пакт (Сергій Троян)	207
Бронеавтомобіль (Андрій Харук)	210
Бронепотяг (Святослав Печенюк)	214
Бронетанкова техніка (Сергій Буряк).....	215
Бронетранспортер (БТР) (Андрій Харук).....	217

Броньована ремонтно-евакуаційна машина (БРЕМ)	
<i>(Андрій Харук)</i>	220
БТР-94 (Андрій Харук)	222
БТР-3 (Андрій Харук)	224
БТР-4 (Андрій Харук)	229
«Варта» (Андрій Харук)	236
Дозор-Б (Андрій Харук)	238
Козак (бронеавтомобіль) (Андрій Харук)	242
Мі-8МСБ (Андрій Харук, Володимир Мельник)	247
Мі-24: українські модернізації (Андрій Харук, Володимир Мельник)	250
Річкова флотилія Військово-Морських сил	
Збройних сил України (Андрій Харук)	253
Спеціальний авіаційний загін (Андрій Харук)	257
Танкобудування в Україні (Андрій Харук)	261
Відомості про авторів	270

ПЕРЕДМОВА

Російсько-українська війна з гібридної за формою у 2014–2022 рр., після початку широкомасштабного вторгнення трансформувалась на повноцінну конвенційну війну (водночас зі збереженням «гібридності») із ризиком застосування ядерної зброї. Президент Франції Еммануель Макрон під час пресконференції 27 липня 2022 р. в Беніні заявив, що Росія своїми діями в Україні (з лютого 2022 р.) розв’язала «глобальну гібридну війну нового типу»¹. За методами ведення війна на території України кардинально відрізняється від традиційно класичних воєн, які зазвичай відбуваються з метою захоплення певних життєвих ресурсів. Смисловий вимір війни вищого рівня пов’язаний із функціонуванням ідеологічних систем з особливими уявленнями про впорядкованість життєсвіту та про цінності соціуму. У смислового вимірі війна — не тільки фізичні дії, спрямовані на знищення противника. Як правило, відбувається протистояння різних систем порядку, якими живе людина, суперечливих моделей реальності, що мають вияв через дії суб’єктів з їхніми усталеними уявленнями². Відтак «гібридна війна» у сучасному російсько-українському протистоянні має щонайменше два складники. Перший — збройна боротьба, другий — гуманітарна агресія (включає боротьбу у мовно-культурній, інформаційній та конфесійній сферах,

¹ Макрон: Росія розв’язала світову гібридну війну нового типу. URL: <https://focus.ua/uk/world/523583-rosiya-razviazala-mirovuyu-gibridnu-voynu-novogo-tipa-makron>

² Ситник Г. П. Філософія війни та миру: курс лекцій. Київ : ТОВ «САК Лтд.», 2023. С. 61.

боротьбу за національну пам'ять тощо). Окрім того, ця війна викликала незворотні порогові зміни світового порядку й стабільності, засвідчила кризу світової безпеки і необхідність перетрансформування норм та цінностей. Світ поділився на країни цивілізованого й імперсько-терористичного секторів.

Війна — явище універсальне і багатопланове, що охоплює різноманітні сфери життєдіяльності суспільства, і, маючи всепроникний характер, підпорядковує все своїй логіці. Ця взаємодія політичних, соціальних, психологічних, економічних тощо складників формує нову суспільну реальність, яка суттєво змінює життєустрій, національну ідентичність, структуру соціальних зв'язків, характер повсякдення, рівень добробуту громадян тощо. Все, що пов'язане із причинами, цілями, мотивами війни, перебігом воєнних дій, способами вирішення військових завдань, з одного боку, обумовлено змінами самої соціальної дійсності, з іншого — детермінує її зміни.

Російсько-українська війна створила багаторівневий комплекс чинників, що потребує відповідного глибокого наукового аналізу з метою всебічного розуміння впливу цих факторів на розвиток держави та суспільства.

Саме новітній тип війни (яким є російсько-українська) та відповідно постала нова реальність зумовлюють необхідність своєрідного впорядкування специфічного знання. У контексті цієї парадигми постають нові виклики і в площині енциклопедистики. Зокрема у процесі концептуального осмислення проблемного поля російсько-української війни, спрямованого на розкриття загального та специфічного в онтології осягнення різноманітних аспектів цієї війни (як і будь-якої проблеми), досить важливим є термінологічний аспект дослідження. Важко не погодитись, що «найскладніше — вироблення термінології для опису тих історичних подій, які відбуваються зараз, свідками яких ми є»³.

³ Удод О. А. Проблеми експлікації поняттєво-термінологічного апарату сучасної історіографії в енциклопедичних виданнях // Українська енциклопедистика в умовах викликів і загроз національній ідентичності. Монографія / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. С. 44.

Українські енциклопедичні видання в умовах викликів і загроз національній ідентичності, що постали з початком сучасної російсько-української війни, починають відігравати значно важливішу роль, ніж це було в мирний час. За влучним висловлюванням відомого українського історика С. Кульчицького, «національна енциклопедія, як і національний атлас є неодмінними ознаками держави». Енциклопедичні видання «акумулюють і транслиують у суспільство сучасний український історичний наратив, який має бути дієвим антидотом російській історичній пропаганді. Протиставити російській пропаганді сучасний український історичний наратив, який ґрунтується на бездоганній науковій основі, сучасному поняттєво-термінологічному апараті — таким видається завдання спільної діяльності історіографів і творців енциклопедичних видань. Ми маємо підтримувати найвищі стандарти енциклопедичних видань («наука — бастион здорового глузду»), науково супроводжувати творення сучасного поняттєво-термінологічного апарату, забезпечувати його адекватну експлікацію в енциклопедіях і довідниках»⁴. Водночас усвідомлюємо, що «війна — це не та річ, яку можна з легкістю визначити категоріально»⁵.

Пропоноване видання «Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій» (як і попередній випуск⁶) продовжує знайомити Читача з термінами та поняттями в площині осягнення російсько-української війни. Глосарій забезпечує тлумачення і визначення основних понять, необхідних для адекватного осмислення матеріалу. Енциклопедичний глосарій має на меті системно подати визначення ключових понять і відповідних термінів, що описують перебіг подій та локації, нормативно-правову базу, стратегії та безпекові виміри, характе-

⁴ Удод О. А. Проблеми експлікації поняттєво-термінологічного апарату сучасної історіографії в енциклопедичних виданнях // Українська енциклопедистика в умовах викликів і загроз національній ідентичності. Монографія / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. С. 43.

⁵ Hofmeister H. Der Wille zum Krieg oder die Ohnmacht der Politik: ein philosophisch-politischer Traktat. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2001. 160 S.

⁶ Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с.

ристику видів озброєння та військової техніки тощо. При цьому ми свідомі перебування у ситуаційній реальності воєнного контексту й відповідного кодування лексики певного історичного періоду, можливого генерування і множинності інтерпретацій того чи іншого поняття. За виникнення нових реалій життя та відповідною зміною парадигми сприйняття соціальної дійсності відбувається переакцентування, переосмислення, перекодування наративної і понятійної матриці окреслення концептуальних рамок осмислення культурного й політичного простору суголосно добі.

Гасла, зібрані у пропонованому виданні, за умов мирного часу здебільшого перебувають у пасивному словнику пересічних мовців, але в умовах сьогодення сфокусована в глосарії лексика перейшла до активного вжитку. Енциклопедичний глосарій скомпоновано на основі підготовлених статей до «Великої української енциклопедії», сфокусованих навколо тематики «Російсько-українська війна». Запропоновані в глосарії поняття і відповідні статті розглядаємо як спеціальний інструмент, створений для вивчення конкретної тематики.

Композиційно видання складається з двох частин. У першій частині (теоретичний блок) упорядники виклали авторські тексти, які створюють (принаймні, у першому наближенні) контекстну панораму подієвого простору російсько-української війни, воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри, характер та перебіг кількох операцій початкового етапу російсько-української війни та її рецепції в енциклопедійному просторі.

Друга частина є банком ключових термінів / понять і відповідних статей, важливих для осмислення конкретної проблеми — «Війна Росії проти України» й оприсутнюють змістові й сутнісні характеристики поняттєво-термінологічного апарату, контекстуальну основу застосування тих чи інших гасел, пов'язаних з осмисленням проблеми тощо. Всі включені до довідкового видання статті розміщені на порталі «Великої української енциклопедії» (vue.gov.ua/).

Гасла, включені до другого випуску глосарію, здебільшого тематично належать до категорії «Озброєння та військова техніка». Авторі статей фокусують увагу на характеристиці військово-технічного

забезпечення Сил оборони України. У пропонованих статтях подано історичні відомості про окремі зразки зброї і бойової техніки, відповідні тактико-технічні характеристики та особливості застосування в умовах відсічі збройної агресії Російської Федерації.

Основна частина авторських напрацювань присвячена таким значущим сегментам забезпечення українського війська, як авіаційна та бронетанкова техніка. Військово-повітряна компонента у глосарії представлена військово-транспортною авіацією, зокрема схарактеризовано літаки Ан-26, Ан-30 та Ан-32. Для розуміння ролі, яку відіграє у сучасній війні броньована техніка, подаються поняття «Бойова машина» та «Бронетранспортер», а також розкриваються характеристики різних видів бойових броньованих машин (БМД, БМП, БРМ, БРЕМ, БТР-94, БТР-3, БТР-4 та ін.).

Крім того, у виданні вміщено статті-довідки з характеристиками сучасних досягнень оборонної промисловості України, розробки та експлуатації повітряної і бронетанкової військової техніки, а також перспектив її подальшого розвитку та вдосконалення. Зокрема представлені статті про такі розробки вітчизняного оборонно-промислового комплексу, як бронеавтомобілі «Варта», «Дозор-Б», «Козак» та самохідна артилерійська установка «Богдана» 2С22, які вже зарекомендували себе в бойових умовах російсько-української війни.

В окремих статтях йдеться про удосконалені варіанти військової техніки радянського зразка, виготовлені українськими підприємствами (реактивні системи залпового вогню БМ-21 і БМ-27, бойова машина БМП-1, транспортний гелікоптер Мі-8МСБ та ударний гелікоптер Мі-24).

Окремо представлені статті, в яких висвітлюються процеси модернізації авіабудування та танкобудування в Україні в цілому.

Частина репрезентованих у глосарії статей стосується зразків автоматичної зброї та різновидів боєприпасів, в тому числі й так званих «баражувальних», або «дронів-камікадзе».

Ще одна група запропонованих у глосарії понять та відповідних статей знайомить Читача з історією становлення та сучасним станом такого окремого роду військ, як Авіація у складі Сухопутних військ

Збройних сил України; окремого оперативно-тактичного об'єднання, яким є Річкова флотилія Військово-Морських сил Збройних сил України; окремого авіаційного формування — Спеціального авіаційного загону.

До видання також увійшла стаття «Бріана–Келлога пакт» — один із перших договорів про заборону війни як засобу національної політики.

Кілька зауваг щодо обраного формату довідкового видання. Базуючись на тому, що довідкове видання — видання, що містить короткі відомості наукового чи прикладного характеру, розташовані в порядку, зручному для їх швидкого пошуку, призначене для вибіркового читання⁷, гасла енциклопедичного глосарію впорядковано за алфавітом. Користуючись глосарієм, треба мати на увазі особливості словникової статті. Заголовна одиниця — гасло / глос (термін, слово або словосполучення), набраний з великої літери напівжирним шрифтом. Заголовну одиницю наголошено й подано переважно в однині (заголовок наведено в множині, якщо це відповідає загальноприйнятій практиці). Менш поширений або менш рекомендований варіант терміна чи його елемент подано поряд із основним гаслом після коми звичайним шрифтом. У дужках за необхідності подано етимологію. Після основного тексту подається додаткова довідкова інформація (за наявності), джерела та література, яка допоможе Читачеві розширити інформаційне пошукове поле з теми.

Розробляючи пропонований увазі Читача глосарій, упорядники мали на меті досягти низку цілей, зокрема:

- поглиблення знанневої парадигми;
- вироблення узгодженої термінології (формування «спільної мови») — однозначного спільного розуміння й використання відповідних термінів фахівцями, представниками владних структур, дослідниками, медіа та громадськістю;
- сприяння розумінню взаємозв'язків між термінами, забезпечення єдності та несуперечливості термінології;
- зниження ризику помилок тощо.

⁷ Національний стандарт України. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. ДСТУ 3017:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. С. 10.

Статті до пропонованого випуску підготували: д. філософії С. Буряк; к. військ. н., с. н. с. С. Гогонянц; к. військ. н., проф. М. Гончарук; д. і. н., доц. В. Грицюк; д. і. н., проф. А. Киридон; к. військ. н., ст. досл. Я. Кіз'як; к. тех. н., с. н. с. С. Копашинський; чл.-кор. НАН України, д. і. н., проф. О. Лисенко; к. тех. н., доц. О. Мартинюк; ад'юнкт В. Мельник; к. тех. н., ст. досл. П. Опенько; к. і. н. С. Печенюк; к. військ. н. С. Починок; к. фіз.-мат. н., с. н. с. М. Тимочко; д. і. н., проф. С. Троян; к. військ. н., доц. В. Тюрін; д. і. н., проф. А. Харук; О. Ярошенко.

Представлений нами глосарій може бути використано в міждисциплінарному науковому просторі. Водночас він не вичерпує всіх категорій і понять багатоаспектної проблеми російсько-української війни. Автори та упорядники довідкового видання розглядають пропонований випуск тематичного енциклопедичного глосарію як проєкт, відкритий для доповнень, змістових корегувань, якісного вдосконалення. Подальшу роботу планується здійснювати в напрямі розширення термінологічного переліку та підготовки чергових випусків енциклопедичного глосарію з метою насичення суспільного дискурсу конструктивними смислами щодо проблематики російсько-української війни.

Розуміючи, що ефективний глосарій потребує постійного вдосконалення, заохочуємо його користувачів висловити зауваження щодо запропонованих у довіднику визначень, пропозиції нових термінів та їхніх значень, рекомендації стосовно функціональності тощо. Авторський колектив наперед вдячний за можливі зауваження і пропозиції до змісту глосарію з метою його вдосконалення та підготовки до наступних видань.

Видання стане у пригоді працівникам наукової і науково-технічної діяльності, сфери освіти, державної влади, учням, студентам, широкому загалу в цілому.

*В. о. директора Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»,
доктор історичних наук, професор
Алла Киридон*

Частина 1

ПОДІЄВИЙ ПРОСТІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. ВІЙНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ВОЄННИЙ, МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ, ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІРИ¹

*«Ніколи не піддавайтеся силі,
ніколи не піддавайтеся потужності
вашого противника, що очевидно переважає»*

В. Черчилль

Від початку широкомасштабного вторгнення російської армії в Україну минув рік. Практично кожна подія цієї війни знаходить відображення у ЗМІ, наукових текстах і дискусіях, виставково-музейних проєктах. Формується історіографічний сегмент, в якому не тільки фіксуються події та процеси, а й здійснюються протяжні реконструкції українсько-російських відносин, версії ідеологічних, економічних, політичних причин і передумов нинішнього воєнного протистояння. Незадовго до вторгнення військ РФ В. Горбулін опублікував працю, в якій міститься характеристика вузлових проблем російсько-українських відносин і викладено варіанти ймовірного розвитку подій². Ця книга може слугувати певним методологічним орієнтиром для до-

¹ Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри // Український історичний журнал. 2023. № 2 (569). С. 5–33. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.005>

² Горбулін В. Як нам перемогти Росію у війні майбутнього. Київ: Брайт-Букс, 2021. 248 с.

слідників російсько-української війни. В «Українському історичному журналі» для висвітлення зазначеної проблематики створено спеціальну рубрику «Російсько-українська війна: сучасні та історичні контексти, компаративні ретроспекції»³. Зроблено перші спроби концептуалізації та розгляду теоретико-методологічних аспектів фундаментальних досліджень⁴. У виданні «Україна дипломатична» (вип. XXIII) уміщено концептуальні статті про війну Росії проти України багатьох авторів⁵. Зокрема, П. Гай-Нижник подає авторську періодизацію й характеристику російсько-української війни, яка дещо відрізняється від періодизації, запропонованої авторами цієї статті⁶.

Історієписання подій 2022 р. в Україні розпочиналося з фіксації військовими істориками значного за обсягами фактологічного матеріалу. Крім того, постійно здійснювалося спостереження за воєнно-політичною, воєнно-стратегічною обстановкою. Хронологія висвітлення подій щодо широкомасштабного вторгнення збройних сил РФ опрацьована за кожен день та окремі місяці. Вона публікується в інформаційному бюлетені Національного університету оборони України ім. І. Черняховського⁷. В контексті викладу подій війни та її

³ Соляр І., Артимишин П. Між загрозою для суверенітету й регіональним лідерством: Україна та російські інтеграційні проекти на пострадянському просторі // Український історичний журнал. 2022. № 5. С. 31–42; Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України // Український історичний журнал. 2022. № 5. С. 43–55; Макаров В., Резнік В. Боротьба в повітряному просторі під час війни Росії проти України: узагальнення перших місяців // Український історичний журнал. 2022. № 6. С. 17–30.

⁴ Грицюк В.М., Лисенко О.Є. «Мінне поле» дефініцій: деякі проблеми методології студіювання гібридної війни РФ проти України // Українське військо: основні етапи боротьби за державну незалежність України: 36. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 листопада 2021 р.). Київ, 2021. С. 39–41; Лисенко О.Є. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень. За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 року // Вісник Національної академії наук України. 2022. № 7. С. 95–98; «Заборонити рашизм». За заг. ред. В. Пискун. Київ, 2023. 252 с.

⁵ Гай-Нижник П. Війна за життя // Україна дипломатична. Вип. XXIII. Київ, 2022. С. 31–52. URL: <https://doi.org/10.37837/2707-7683-2022-2>

⁶ Гай-Нижник П. Війна за життя // Україна дипломатична. Вип. XXIII. Київ, 2022. С. 31–52. URL: <https://doi.org/10.37837/2707-7683-2022-2>

⁷ Хроніки війни, частина 1–7 (російсько-українська війна), інформаційний бюлетень. Київ, 2022. 228 с.

періодизації не можна не згадати й про видання, підготовлене «Енциклопедичним видавництвом»⁸.

Для врахування спектрально-хронологічного розмаїття, пов'язаного з російсько-українською війною, зокрема бачення ситуації противником, його союзниками та країнами з невизначеною позицією, важливим інформаційним джерелом стали підготовлені Інститутом вивчення війни (Institute for the Study of War) щоденні синтетичні звіти, в яких висвітлюється перебіг подій в Україні та довкола неї⁹.

За дорученням головнокомандувача Збройних сил України від 26 березня 2022 р. № 6820/с створено воєнно-історичну комісію зі збору й узагальнення матеріалів, аналізу фактів і подій війни та розробки на їхній основі воєнно-історичних викладів (починаючи від широкомасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого). Опис історичних подій — це другий крок воєнно-історичного дослідження на емпіричному рівні. Матеріали, підготовлені на підставі опрацьованих у науково-дослідному центрі воєнної історії Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського щоденних звітів з узагальнення здобутого під час відбиття збройної агресії РФ бойового досвіду, інформаційно-аналітичних довідок групи моніторингу ситуації й аналізу змін воєнно-політичної, воєнно-стратегічної обстановки, а також результатів роботи воєнно-історичної комісії акумулюються у щомісячних «Воєнно-історичних описах російсько-української війни»¹⁰.

Новітні публікації ще важко структуруються в окремі жанрові й тематичні блоки, що ускладнює їх системний аналіз, а брак повноцінної джерельної бази через недоступність окремих документальних масивів обмежує інтерпретаційні можливості та доказовість концептуальних побудов, висновків, узагальнень.

⁸ Хроніка повномасштабної війни: 24 лютого — 24 грудня 2022 р. Укладачі: Сергій Гірік, Алла Киридон. Київ, 2022. 152 с.

⁹ Institute for the Study of War. Press ISW. Aug 15, 2022. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/ukraine-conflict-updates> (last accessed: 25.02.2023)

¹⁰ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (помісячно / лютий–грудень 2022 року). Київ, 2022.

Автори цієї статті скористалися вказаним на її початку інформаційним приводом, аби викласти власні погляди на деякі проблеми війни Російської Федерації проти України. В одному матеріалі неможливо бодай конспективно відтворити основні її перипетії, тому ми зацентруємо увагу лише на окремих сюжетах цієї теми.

Мілітарні аспекти

В інтерв'ю виданню «The Economist» головнокомандувач Збройних сил України В. Залужний сказав: «Для нас, військових, війна розпочалася 2014-го. Усе, що сталося 24 лютого, — це просто збільшення масштабу. У нас був фронт 403 км та 232 опорні пункти. А після 24 лютого цей фронт зріс до 2500 км. Найважливіший досвід, який ми отримали і який сповідуємо майже як релігію: російських та будь-яких інших ворогів треба вбивати. Просто вбивати. Головне — не боятися це робити»¹¹.

24 лютого 2022 р. війська Російської Федерації здійснили широкомасштабне вторгнення в Україну, яке в Росії називають «спеціальною воєнною операцією» (СВО). Часто подібні акції маркуються певними словами, літерами, цифрами, знаками. У цьому випадку застосовано букву «Z». У російському інформаційному просторі та на сайті МО РФ вжито термін «операція Z».

Однак цей символ має власну історію. Наприклад, аналогічний шифр мала операція японських ВПС і ВМФ 1941 р. у Перл-Гарборі, мета якої полягала у забезпеченні домінування на Тихоокеанському театрі воєнних дій¹². Результатом японської «операції Z» стала важка поразка флоту США, причому співвідношення людських втрат становило 50:1, було знищено й ушкоджено 344 американських літаки (проти 29 японських), потоплено 7, пошкоджено 8 американських кораблів. Тихоокеанський флот виявився на 6 міс. фактично

¹¹ «Я знаю, що можу перемогти ворога». 15 грудня 2022. URL: <https://forbes.ua/war-inukraine/ya-znayu-shcho-mozhu-peremogti-voroga-general-valeriy-zaluzhnyi-pro-nastupniyetap-viyni-ta-noviy-nastup-ukraini-golovne-z-intervyu-the-economist-15122022-10530> (дата звернення: 25.02.2023)

¹² Варганесян В.А. Радиоэлектронная разведка. Москва, 1975. С. 32–33.

нейтралізованим, що дало змогу японцям реалізувати оперативний план з оволодіння Південно-Східною Азією. Таким чином, напрошується історична асоціація: як і японське командування 1941 р., кремлівська верхівка наприкінці лютого 2022 р. під шифром «операція Z» планувала швидкі успішні дії щодо придушення опору української армії.

Один з ідеологів рашизму О. Дугін у статті «Час Z на годиннику історії» написав: «Спеціальна операція Z — не просто демілітаризація і денацифікація України, не просто порятунок російських людей Донбасу й утвердження суверенітету держави Російської. Це принципово новий виток російської історії, що повертає нас із десятиліть лихоліття на шлях істинного призначення. Як Третього Риму, Великої християнської імперії, що утримує світ проти занурення у безодню. ...Те, що відбувається нині, є саме те, що мало відбутися — остання битва світла й пільми, нас та їх, Євразії й Атлантики. Вона почалася. Із завершенням спеціальної воєнної операції вона не закінчиться, навпаки, по-справжньому все розпочнеться лише тоді»¹³.

Із нападом на Україну Російська Федерація стрімко «фашизується» в усіх сенсах, повторюючи прийоми гітлерівської Німеччини навіть у дрібницях. Таке відчуття, що добре знана нацистська нарукавна пов'язка «Kampfbinde у сучасній Росії буквально перетворилася на пов'язку «За наших». Символ рашизму літера «Z», яка нагадує елемент свастики, заповнив вулиці російських міст і тепер його можна побачити навіть у школах чи дитячих садках. Ці промовисті асоціації привертають увагу світу й дедалі більше політиків у різних країнах кваліфікують путінську Росію як фашистську державу¹⁴.

На початку XXI ст. реваншистські ідеї відновлення «російської величі», концепція «російського світу» поряд з іншими постулатами новітнього російського фашизму вкорінилися в політичній та соці-

¹³ Дугин А. Время Z на часах истории. URL: <https://enigma-vita.livejournal.com/471864.html> (дата звернення: 25.02.2023)

¹⁴ Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State, Press Release, ECHR 220 (2022), 28 June 2022. URL: https://www.blackstonechambers.com/documents/Inter-State_case_Ukraine_v._Russia_X.pdf (Last accessed: 27.02.2023).

альній практиці кремлівського режиму. Ідеологія, нав'язана російському суспільству правлячою верхівкою, отримала назву рашизму — тобто химерного переплетення у суспільній свідомості й колективному підсвідомому трансформованих атавізмів комуністичних ідей, основних засад нацизму в його російському варіанті, окремих постулатів фашизму. На виході це дало гримучу суміш, іменовану її творцями «російським світом».

Саме слово «рашизм» з'явилося ще в 1990-х рр. після краху комуністичної системи. Термін набув значного поширення (зокрема з 2022 р. міжнародного) через збройну агресію Російської Федерації проти України. Ідеологічне ядро рашизму становлять культ національного лідера (вождя), котрий має повернути Росії «велич» колишньої Російської імперії та військово-політичну потужність СРСР, істерична апеляція до статусу переможця у Другій світовій війні, агресивне російщення, зневага до націй і народів колишнього СРСР через демонстративне заперечення права на їхнє існування, переписана під офіційний трафарет історія, панівне становище Росії в межах заявленої імперської території тощо.

Однією з основ рашизму стала теорія Російської православної церкви про «богообраність», «особливу місію» росіян, а також концепції «російської цивілізації» та євразійства. Рашизм базується на ідеях «вищості російського народу», нетерпимості до елементів культури інших націй, ультра націоналізмі, на геополітичних інструментах впливу, військовій силі. В основі рашизму лежать заперечення «сили права» й утвердження «права сили», протистояння із Заходом та США, зневага до суверенітету інших країн, самоствердження через свавілля, насильство, агресивна ненависть до тих, чия думка відрізняється від штампів російської ідеології. При цьому окремі вияви правової й повсякденної культури західного світу, такі як унормування проституції, прав сексуальних меншин, наркозалежних тощо, використовуються для обґрунтування боротьби із «порочною західною цивілізацією». Водночас рашизм обстоює правомірність російської геополітики, спрямованої на окупацію та анексію територій інших держав з опорою на місцевий колабораціонізм. У такий спосіб формуються

уявлення про ексклюзивність росіян та начебто їхнє виняткове «історичне право» визначати вектори розвитку, цінності, політичний і економічний устрій у власних геополітичних «сферах впливу».

В ідеологію рашизму закладено «місію» знищення українства як явища. На думку рашистів, Україна, українці, українська культура мають штучне походження та природу, що позбавляє їх «повноцінності» й загалом права на існування. О. Дугін у книзі «Основи геополітики: геополітичне майбутнє Росії» стверджує, що Росія повинна анексувати Україну. Його однодумець Т. Сергєйцев у статті «Що Росія має зробити з Україною?» закликає до цілковитого знищення нашої країни як держави та до етноциду українців¹⁵.

У РФ українців позиціонують як «пасивних пособників нацистської влади», і стверджують, що Україна підлягає «демілітаризації та денацифікації», зокрема й через військову присутність Росії; знищення української державності, створення на території України низки підконтрольних Росії адміністративно-територіальних одиниць; ліквідацію теперішньої української влади; жорстку цензуру в політичній, культурній, освітній сферах; реставрацію «соціалізму» радянського зразка; тероризування місцевого населення, репресії проти противників окупаційної влади, примусові роботи; заборону самої назви «Україна». Кінцевим етапом має стати остаточна асиміляція українців та включення України до «російської цивілізації». На протидію ідеології рашизму ухвалено закон України від 22 травня 2022 р. № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну».

Повертаючись до подій 2022 р., необхідно уточнити основні періоди збройної агресії Російської Федерації (від 2014 р.).

¹⁵ Дугин Г. Основы геополитики: геополитическое будущее России. Москва, 1997; Сергєйцев Т. Какая Украина нам не нужна. РИА Новости. 26.05.2021. URL: <https://ria.ru/20210410/ukraina-1727604795.html> (дата звернення: 25.02.2023); Сергєйцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. РИА Новости. 03.04.2022. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> (дата звернення: 25.02.2023); Никифорова В. За что Россия борется на Украине. РИА Новости. 06.04.2022. URL: <https://ria.ru/20220406/ukraina-1781956559.html> (дата звернення: 25.02.2023).

I період: окупація Криму (20 лютого — початок квітня 2014 р.)

1-ша фаза: початок прихованого вторгнення російських сил на Кримський півострів (20–26 лютого 2014 р.).

Початок — незаконний перетин російськими військовими підрозділами державного кордону України в межах Автономної Республіки Крим (20 лютого 2014 р.).

Завершення — захоплення російськими військовими без знаків розрізнення («зелені чоловічки») адміністративних будівель (у ніч із 26 на 27 лютого).

2-га фаза: гібридні дії російських окупаційних військ та парамілітарних структур щодо захоплення (блокування) важливих об'єктів; створення підстав для ухвалення політичних рішень (27 лютого — 18 березня 2014 р.).

Початок — захоплення російськими спецпризначенцями будівель Верховної Ради Автономної Республіки Крим та уряду (27 лютого).

Завершення — ухвалення Державною думою РФ рішення про «входження» Криму до складу Російської Федерації (18 березня).

3-тя фаза: стабілізаційні дії російської окупаційної влади (від 19 квітня 2014 р.); виведення підрозділів ЗСУ та інших військових формувань на материкову частину України.

Початок — «входження» Криму до складу РФ.

Завершення — закінчення виведення підрозділів ЗСУ та інших військових формувань на материкову частину України.

2 березня — приведення частин Збройних сил України в повну бойову готовність.

Від 2 березня до кінця місяця — проведення часткового стратегічного розгортання та створення угруповання військ (сил) для виконання завдань щодо посилення охорони державного кордону, охорони та оборони важливих державних і військових об'єктів, підготовки до відбиття можливої воєнної агресії проти України.

17 березня — оголошення в Україні часткової мобілізації (початок особливого періоду)¹⁶.

¹⁶ Про часткову мобілізацію: Указ Президента України від 17 березня 2014 р. № 303/2014 // Офіційний вісник Президента України. 2014. № 12 (04.04.2014). Ст. 469.

24 березня — підписання тимчасово виконуючим обов'язки президента України О. Турчиновим указу про введення в дію рішення РНБО України щодо передислокації військових підрозділів та правоохоронних органів з Автономної Республіки Крим і Севастополя до інших регіонів України.

II період: збройний конфлікт на сході України (початок квітня 2014 — 23 лютого 2022 рр.)

1-ша фаза: боротьба з російською «гібридною агресією»; активні дії сил антитерористичної операції зі звільнення території Донецької й Луганської областей від російських терористичних осередків; відбиття вторгнення російських військ у серпні 2014 р. (початок квітня — 5 вересня 2014 р.).

Перший етап: розгортання спецслужбами Російської Федерації збройного конфлікту на сході України (квітень — червень 2014 р.).

Початок датою не фіксується, але приблизно в першій декаді квітня відбулося перенесення основних зусиль спецслужб РФ на схід України (зокрема група І. Гірка за залишила Крим і 12 квітня прибула на Донеччину). Зусилля російських спецслужб зосереджені на дестабілізації обстановки у Харківській, Луганській, Донецькій областях, куди спрямовуються організатори незаконних збройних формувань, джерелом поповнення яких стають місцеві колабораціоністи. При цьому застосовувалися терористичні методи та способи протистояння органам влади.

На Донеччині й Луганщині на початку квітня стрімко зростала чисельність російських диверсійних і терористичних формувань. За даними групи «Інформаційний спротив», станом на 9 квітня вона перевищувала 2,5 тис. осіб¹⁷.

6 квітня — проголошення «ДНР», «ХНР» та «штабу спротиву» в Луганську.

7 квітня призначений на вакантну з 20 лютого посаду керівника антитерористичного центру СБУ генерал В. Крутов ухвалив рішення на проведення антитерористичної операції.

¹⁷ Тымчук Д., Карин Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии. Киев, 2016. С. 16.

12 квітня — перший бій між підрозділом СБУ «Альфа» та групою Гірка.

13 квітня — засідання РНБО України.

14 квітня — затвердження президентським указом рішення про проведення широкомасштабної антитерористичної операції¹⁸.

Завершення — мирні ініціативи новообраного президента України П. Порошенка, одностороннє припинення вогню до 1 липня 2014 р.

Другий етап: звільнення сходу України від російських терористичних осередків (1 липня — 23 серпня 2014 р.).

Початок — перехід до активних дій 1 липня після «тижневого ультиматуму». Сили АТО до 24 серпня провели понад 40 операцій, звільнили дві третини окупованих територій, більше 100 населених пунктів. Виникли передумови для успішного завершення збройного конфлікту на сході України.

Завершення — початок вторгнення регулярних підрозділів збройних сил РФ (чисельністю до восьми батальйонно-тактичних груп) на українську частину Донбасу.

Третій етап: вторгнення російських військ в Україну в межах Донецької й Луганської областей (24 серпня — 5 вересня 2014 р.).

Початок — вторгнення підрозділів РФ.

Завершення — міжнародні переговори («Мінськ-1»).

2-га фаза: локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей (5 вересня 2014 — 24 лютого 2022 рр.).

Початок — виконання домовленостей, досягнутих у рамках «Мінська-1».

Завершення — широкомасштабне вторгнення збройних сил РФ.

Перший етап: стабілізація лінії зіткнення на сході України (5 вересня 2014 — 14 січня 2015 рр.).

Другий етап: відбиття другого наступу російських військ (15 січня — 20 лютого 2015 р.).

¹⁸ Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). Київ, 2017. С. 20; Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року “Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України”» від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 // Офіційний вісник Президента України. 2014. № 14 (14.04.2014). Ст. 745.

Третій етап: зміцнення лінії оборони на сході України; вдосконалення системи управління військами (силами); завершення АТО (21 лютого 2015 — 30 квітня 2018 рр.).

Четвертий етап: проведення операції Об'єднаних сил (30 квітня 2018 — 24 лютого 2022 рр.).

Збройна агресія Російської Федерації призвела до окупації Кримського півострова та конфлікту на сході України. Для відсічі та стримування цієї навали Україна застосувала сили сектору безпеки й оборони. Формою їх діяльності з 14 квітня 2014 р. стала антитерористична, а з 30 квітня 2018 р. — операція Об'єднаних сил.

III період: широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну (з 24 лютого 2022 р.) (в англомовному просторі набуває популярності визначення «велика війна Росії в Україні»)

1-ша фаза: початок вторгнення збройних сил РФ; перша стратегічна оборонна операція Сил оборони України (24 лютого — 17 квітня).

Початок — вторгнення військ РФ в Україну.

Битва за Київ як вирішальний стратегічний пункт усієї «операції Z» (24 лютого — 2 квітня). Зазнавши значних втрат, російські війська відступили, а Кремлю довелося відмовитися від ідеї захоплення влади в Україні.

Успішна оборона Чернігова, Сум, Харкова (лютий — квітень).

Від перших годин російської агресії Сили оборони України разом із десятками тисяч добровольців зупинили ворожий наступ, а подеколи змогли перехопити ініціативу та перейти в контрнаступ на окремих ділянках фронту. Це створило умови для подальших успішних дій і дало можливість вигнання окупантів із захоплених територій.

Масові воєнні злочини російських військовослужбовців.

Незважаючи на терор російських військ проти мирного населення, українці від початку агресії чинили їм потужний спротив, зупиняли просування загарбників, передавали інформацію про них Силам

оборони України, виходили на акції громадянської непокори на тимчасово захоплених територіях.

Вигнання російських окупантів із Київщини, Чернігівщини, Сумщини (березень — квітень).

Виснаживши російські війська в перших боях, розірвавши їхні логістичні ланцюжки, Сили оборони України змусили загарбників залишити зайняті території, чим значно покращили воєнно-стратегічне становище держави, морально-психологічний стан цивільного населення, а військам РФ довелося перегруповуватися з київського стратегічного напрямку на донбаський.

2-га фаза: зосередження основних зусиль противника на сході України; друга стратегічна оборонна операція; створення умов для переходу Збройних сил України до наступальних дій (18 квітня — 28 серпня).

Початок — перехід росіян у наступ по всій лінії зіткнення на Донбасі 18 квітня.

Після відступу російських військ із-під Києва військово-політичне керівництво РФ конкретизувало мету вторгнення в Україну — захоплення всієї території Донецької та Луганської обл. Наприкінці березня — в першій половині квітня російські війська з сіверського, поліського, слобожанського напрямків були відведені до Білорусі та Росії для відновлення боєздатності, здійснювали перегруповування з метою зосередження основних зусиль на сході України. Вранці 18 квітня 2022 р. противник розпочав наступ по всій лінії фронту в межах Донецької, Луганської, Харківської обл. Москва заявила про другий етап так званої «спецоперації». Західні коментатори визначали його як старт другої фази битви за Донбас. Президент України констатував початок нового етапу опору збройній агресії РФ.

Вагомими успіхами українських військ стали:

- знищення флагмана російського Чорноморського флоту ракетного крейсера «Москва» (квітень), що завдало потужного удару іміджу армії РФ та звело нанівець російське панування в північно-західній частині Чорного моря;
- звільнення від росіян о. Зміїний (червень);

- руйнування системи логістики російських окупаційних військ на півдні та сході України (червень — серпень); військово-технічна допомога країн-партнерів (постачання високоточних реактивних систем залпового вогню й далекобійної артилерії) дала змогу Силам оборони України завдавати потужних ударів по транспортних артеріях, артилерійських складах ворога, що призводило до його виснаження, спричиняло паніку.

20 травня завершилася героїчна оборона Маріуполя, яка тривала 85 діб.

Завершення — початок наступу ЗСУ.

3-тя фаза: стратегічна наступальна операція Збройних сил України (29 серпня — кінець грудня).

Початок — 29 серпня українські війська перейшли в наступ.

Наступальні операції у Харківській та Херсонській обл. Їм передувала інформаційно-психологічна спецоперація щодо дезорієнтації противника.

Головною особливістю дій ЗСУ став раптовий потужний удар на Харківщині (6—13 вересня), в результаті якого підрозділи окупантів почали швидко залишати раніше захоплені населені пункти.

Визначення слабких місць оборони ворога, накопичення резервів, руйнування системи постачання та знищення складів із боєприпасами дозволило Силам оборони України звільнити від загарбників частину Харківщини. За кілька тижнів було знищено тисячі окупантів і сотні одиниць техніки, звільнено чимало населених пунктів, захоплено чимало трофеїв.

Вигнання російських окупантів із правобережжя Херсонщини (вересень — жовтень).

Системне вогневе враження, руйнування шляхів через Дніпро, деморалізація особового складу змусили російські війська залишити правобережну частину Херсонської обл. Відтіснивши загарбників, наші війська відновили контроль над стратегічним районом держави та зруйнували наміри росіян наступати на Миколаїв, Одесу.

Завершення — тимчасове призупинення наступальних дій оперативних угруповань ЗСУ.

- 4-та фаза: нейтралізація стратегічної операції росіян щодо руйнування енергетичної системи України (жовтень 2022 — березень 2023 рр.); стримування російського наступу на сході (грудень 2022 — лютий 2023 рр.).

Успішні дії української системи протиповітряної оборони.

Від початку повномасштабного вторгнення, намагаючись знищити стратегічну інфраструктуру та зламати волю українців до спротиву, країна-агресорка випустила по території нашої держави тисячі ракет. Майстерність українських захисників неба разом із засобами протиповітряної оборони від країн-партнерів зруйнували плани Кремля та посилили підтримку українців у світі.

Після кількох поразок російські війська вирішили перехопити ініціативу. Тривають запеклі бої в районах Авдіївки, Вугледара, Бахмута, інших населених пунктів Донеччини й Луганщини.

Міжнародно-правові питання

Брак інформації, консерватизм і схильність до зважених та обережних оцінок обумовили класифікацію тогочасних подій на Донбасі як «неміжнародного збройного конфлікту» в більшості документів, що з'явилися у зарубіжному експертному середовищі. Тим часом, згідно з міжнародним правом, міжнародний збройний конфлікт передбачає застосування збройної сили за участю принаймні двох держав. Поріг такого конфлікту доволі низький і не потребує певної інтенсивності чи тривалості. Як вважають аналітики проекту «Верховенство права у збройних конфліктах» (Rule of Law in Armed Conflicts, RULAC) Женевської академії міжнародного гуманітарного права та прав людини, наявність міжнародного збройного конфлікту має визначатися фактами, а не суб'єктивними намірами воюючих сторін¹⁹. Існують вагомі підстави для того, щоб класифікувати події на сході України з 2014 р. як саме міжнародний збройний конфлікт. «Гібридна

¹⁹ The Prosecutor v Dusko Tadić, Appeals Chamber, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-I-AR72, 2 October 1995, §70. URL: <https://www.rulac.org/browse/conflicts/international-armed-conflict-in-ukraine#collapse1accord> (Last accessed: 25.02.2023).

війна», яку Росія вела проти України майже з початку XXI ст., охоплювала політичну, ідеологічну, економічну, етноконфесійну, інші сфери. Спеціальні операції різної інтенсивності та спрямування супроводжувалися насадженням агентів впливу в управлінських структурах і силових відомствах, створенням розвідувальних, диверсійних груп у різних регіонах України, насамперед у південно-східних. Російські військові інструктори та співробітники ФСБ, діючи за своїм планом, координували підготовку й активність незаконних формувань.

Після проголошення так званих «ДНР» і «ЛНР» військово-політичний склад цих утворень формувався під цілковитим контролем Москви, а ті, хто дозволяв собі відхилитися від «генеральної лінії», гинули внаслідок «нешасних випадків». Росія здійснювала свій контроль і на політичному рівні, оскільки саме Кремль надсилав кураторів, затверджував персональний склад «урядів» «ДНР», «ЛНР», визначаючи їхні дії. На ключові посади у «правоохоронних органах» призначалися співробітники ФСБ та ГРУ. Всі збройні формування бойовиків підпорядковувалися російському військовому командуванню. Росія надавала їм зброю, боєприпаси, амуніцію, приховано («гуманітарні конвої»), а то й відкрито здійснюючи матеріальне забезпечення. Москва також практично відразу почала визначати економічну ситуацію, перерозподіляючи власність, фінансуючи окупаційні адміністрації, забезпечуючи виплати зарплат і пенсій та вдаючись до популістських заходів. Отже колабораціоністські угруповання «ДНР» і «ЛНР» можна вважати фактичними органами Росії вже з 2014 р., а протистояння на Донеччині й Луганщині необхідно класифікувати саме як міжнародний збройний конфлікт.

Слід зазначити, що називати такі ворожі Україні, не передбачені законом збройні формування «проросійськими», «сепаратистськими», «ополченцями» тощо — з юридичного погляду некоректно. Політики та військові, представники науки й мас-медіа різних країн не можуть підібрати правильні терміни, щоб описати окупацію Криму і збройну агресію Російської Федерації проти України. Ці труднощі не випадкові, адже є результатом одного з прийомів «гібридної війни», яку Москва давно веде в інформаційному просторі. Кремлівські по-

літтехнологи, прагнучи створити ілюзію «громадянської війни» в Україні, використали складну ситуацію та спровокували міжнародну спільноту до вживання перекрученої й неоднозначної термінології аби сформуванати хибні оцінки подій у нашій країні та виправдати власну позицію.

Насправді ж ідеться не про «сепаратистів» чи «ополченців», а про російські окупаційні війська (сили). На нашу думку, їх можна умовно поділити на дві категорії: першу становлять регулярні підрозділи збройних сил РФ, другу — іррегулярні, незаконно створені формування. Для того, щоб підкреслити гібридний (мішаний, спотворений) характер російської агресії, ми вживаємо термін «російські гібридні окупаційні війська (сили)».

Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» визначено, що Російська Федерація здійснює тимчасову окупацію частини території України за допомогою збройних формувань РФ, що складаються з регулярних з'єднань, підпорядкованих Міністерству оборони, підрозділів та спеціальних формувань, підлеглих іншим силовим відомствам, їхніх радників, інструкторів, місцевих колабораціоністів, злочинців, бойовиків іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також за допомогою окупаційної адміністрації Росії, яку становили її державні структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольних РФ самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій у захоплених районах України²⁰.

У листопаді 2016 р. офіс прокурора Міжнародного кримінального суду у своєму звіті про заходи з попередньої експертизи дійшов висновку, що доступна інформація «свідчить про наявність

²⁰ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 10 (09.03.2018). Ст. 54.

міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій на сході України з 14 липня 2014 р. паралельно з неміжнародним збройним конфліктом»²¹. При цьому йшлося про міжнародний збройний конфлікт на Кримському півострові та неміжнародний — на Донбасі. Автори принципово не погоджуються з такою дефініцією подій на Донеччині й Луганщині, вважаючи їх єдиним міжнародним збройним конфліктом від самого початку, який спричинено заздалегідь спланованими діями російського військово-політичного керівництва.

Кремль відводив Донбасу роль «розмінної монети» в «торгах» із міжнародними партнерами, насамперед Німеччиною і Францією, які намагалися врегулювати конфлікт у рамках мінського процесу. Цей регіон використовувався для просування ідеї федералізації України, що на практиці означало розчленування нашої держави. Фактично на Кримському півострові та Донбасі Росія встановила окупаційний режим. Псевдореферендум, за результатами якого Крим 21 березня 2014 р. було оголошено «суб'єктом РФ», не змінив його фактичного статусу. Вже 27 березня Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила резолюцію № 68/262 (100 голосів «за», 11 «проти», 58 «утрималися»), згідно з якою «референдум, проведений в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 р., не маючи чинності, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополь». У документах ООН повідомлялося, що російська влада систематично переміщує громадян із РФ на окуповану територію АР Крим та Севастополя з метою змінити демографічну карту населення. Це — порушення ст. 49(6) IV Женевської конвенції, котра проголошує, що «держава-окупант не повинна депортувати чи переміщувати частини свого власного цивільного населення на територію, яку вона окупує»²².

²¹ Порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в контексті подій під Іловайськом в серпні 2014 року. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/ReportOnIlovaisk_UA.pdf (дата звернення: 26.02.2023).

²² Территориальная целостность Украины: Резолюция, принята Генеральной Ассамблеей ООН 27 марта 2014 г. URL: <https://www.cisg.info/dok/a-res-es-11-4.pdf> (дата звернення: 26.02.2023).

Попри запит так званих «ДНР» і «ЛНР» до Росії про «допомогу», це не змінює кваліфікацію ситуації, яка склалася на українському Донбасі, як військової окупації.

Новий етап окупації розпочався після широкомасштабного вторгнення російської армії в Україну. У вересні 2022 р. у захоплених частинах Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей за вже відпрацьованим сценарієм відбулися «референдуми» — з цілком прогнозованими результатами. 30 вересня В. Путін підписав закони про «включення» цих територій до складу РФ. 19 жовтня Кремль оголосив там воєнний стан.

Зважаючи на те, що частини зазначених областей України було захоплено Росією збройним шляхом, до них застосовується право окупації. Згідно з міжнародними нормами, окупаційна влада не отримує суверенітету на такі території, тому проведення будь-яких «референдумів» щодо долі загарбаних теренів незаконне. Відповідно до міжнародно-правових приписів, територія певної держави вважається окупованою, якщо вона перебуває під владою ворожої армії. Умовою існування окупації вважається встановлення «ефективного контролю», тобто присутність збройних сил іншої держави без згоди національного уряду; присутність іноземних військових контингентів перешкоджає ефективному виконанню функцій місцевою владою; чужі сили встановлюють свою владу на зайнятій території. При цьому збройний опір не вважається необхідною умовою класифікації окупації, про що йдеться у ст. 2(2) Женевської конвенції 1949 р. Вирішальною обставиною є відсутність згоди однієї держави на присутність військ іншої. Для окупації чужої території держави можуть використовувати проксі-сили. У випадку, коли держава здійснює загальний контроль над де-факто місцевою владою чи іншими місцевими групами, які втримують ефективний контроль над територією, таку державу можна вважати окупаційною силою.

Військова присутність РФ на захоплених українських теренах нарощувалася в різний спосіб. У 2018 р. було споруджено міст, який з'єднав Кримський півострів із територією РФ. Генасамблея

ООН засудила «будівництво та відкриття мосту через Керченську протоку між Російською Федерацією й тимчасово окупованим Кримом, що сприяє подальшій мілітаризації Криму», а також «збільшення військової присутності Російської Федерації» у частинах Чорного й Азовського морів, включно з Керченською протокою, «переслідування Російською Федерацією комерційних суден та обмеження міжнародного судноплавства». Відповідно до міжнародного гуманітарного права, міст має подвійне (цивільне й військове) використання, а військові об'єкти кваліфікуються як такі, що «за своїм характером, місцем розташування, призначенням або використанням роблять ефективний внесок у воєнні дії, повне або часткове знищення, захоплення чи нейтралізація яких, за обставин, що панують на даний момент, забезпечує певну воєнну перевагу». Це означає, що коли цивільний об'єкт використовується як у військових, так і у цивільних цілях, «навіть вторинне воєнне використання перетворює його на військовий об'єкт». Зазначені обставини роблять Кримський міст законною ціллю для Збройних сил України.

Російська Федерація систематично блокує всі рішення Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, що стосуються її дій в Україні. Москва заветувала резолюцію про визнання незаконним кримського «референдуму». Натомість Генеральна Асамблея ООН у згаданий вище резолюції № 68/262 закликала «всі держави, міжнародні організації, спеціалізовані органи не визнавати будь-які зміни статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». 1 лютого 2017 р. Генасамблея більшістю голосів ухвалила резолюцію № 71/205, якою засудила «тимчасову окупацію частини території України — Автономної Республіки Крим та міста Севастополя — Російською Федерацією» й закликала останню «виконувати всі свої зобов'язання згідно із застосовним міжнародним правом як держава-окупант». Парламентська асамблея Ради Європи також кваліфікувала Крим як окуповану територію та закликала Росію виконати свої зобов'язання відповідно до закону про окупацію, тобто вона має бути тимчасовою й не повинна змінювати статус

відповідної території; окупаційна влада не користується суверенними правами на таку територію²³.

На окупованій території Криму мають діяти закони та правила військової окупації, викладені у ст. 42–56 Гаазького положення 1907 р. і Додаткового протоколу 1977 р., які застосовуються до міжнародних збройних конфліктів. Як Росія, так й Україна є його сторонами. Країни також зобов'язані дотримуватися звичаєвого міжнародного гуманітарного права, прав людини.

25 лютого 2022 р. Росія проголосувала проти резолюції, в якій РБ ООН закликала її негайно припинити застосування сили проти України та утриматися від будь-якої подальшої незаконної погрози силою або її застосування проти будь-якої держави-члена ООН. Після «референдумів», які відбулися у вересні 2022 р., Росія наклала вето на резолюцію РБ ООН, що мала засудити «приєднання» до неї окупованих територій.

Свавільне застосування Москвою права вето, що фактично паралізувало діяльність РБ ООН, змусило Генасамблею вдатися до контрзаходів — консенсусного ухвалення резолюції A/RES/76/262, яка дозволяє їй збиратися щоразу, коли в Раді Безпеки застосовується право вето. Президент ГА ООН повинен скликати офіційне засідання впродовж 10 днів. Зважаючи на це, 12 жовтня 2022 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила резолюцію, яка засудила незаконне приєднання українських територій до Росії. За документ проголосували 143 країни, 5 були проти, 35 утрималися. У тексті стверджується, що «Донецька, Херсонська, Луганська та Запорізька області тимчасово окуповані Росією внаслідок агресії, що порушує територіальну цілісність, суверенітет і політичну незалежність України»²⁴.

²³ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Резолюція_Генеральної_Асамблеї_ООН_A/RES/68/262_\(2014\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Резолюція_Генеральної_Асамблеї_ООН_A/RES/68/262_(2014)); Резолюція 71/205, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Положення в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна)». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU16077> (дата звернення: 26.02.2023).

²⁴ Yürük, B. 'UN General Assembly to meet Oct. 10 concerning Russian annexation of Ukrainian territory'. AA, 4 October 2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/un-general-assembly-to-meet-oct-10-concerning-russian-annexation-of-ukrainian-territory/2702714> (Last accessed: 26.02.2023); 'Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on 'attempted illegal annexation'', UN News, 12 October 2022. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492> (Last accessed: 26.02.2023).

Міжнародні судові інституції ухвалили низку рішень, спрямованих на кваліфікацію дій Росії проти України як агресії, анексії, окупації, геноциду та масового порушення прав людини. 28 лютого 2022 р. прокурор Міжнародного кримінального суду (МКС) оголосив про відкриття розслідування з власної ініціативи щодо ситуації в Україні. 2 березня він повідомив, що 39 держав передали запит стосовно агресії Росії проти України до прокуратури, що дало підстави для початку розслідування. В Україну було відправлено групу експертів для розслідування злочинів, котрі підпадають під юрисдикцію МКС²⁵.

Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію з цього приводу, закликаючи всі країни-члени створити кримінальний трибунал для розслідування злочину агресії, вчиненого військово-політичним керівництвом Російської Федерації. Але не всі держави підтримують цю ідею. До того ж тривають дискусії щодо інституційного оформлення такого механізму.

26 лютого 2022 р. Україна подала до Міжнародного суду ООН заяву про порушення справи проти Російської Федерації щодо недотримання Конвенції 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. При цьому наводилися незаперечні факти, що свідчать про планування акцій геноциду. Одночасно Україна звернулася до цієї вищої судової інституції з проханням ужити заходів, «аби запобігти непоправній шкоді правам України та її народу й уникнути загострення чи розширення суперечки між сторонами за Конвенцією про геноцид». Не висловлюючись по суті, Міжнародний суд ООН у своєму рішенні від 16 березня 2022 р. вказав три тимчасові заходи: РФ має негайно призупинити воєнні операції, які вона розпочала 24 лютого на території України; Росія повинна гарантувати, що будь-які її чи ті, котрими вона керує / підтримує, військові або нерегулярні збройні формування, а також організації та особи, які можуть підлягати її контролю чи керівництву, не вдаватимуться до жодних заходів для сприяння воєнним операціям; обидві сторони повинні утримува-

²⁵ International armed conflict in Ukraine. URL: <https://www.rulac.org/browse/conflicts/international-armed-conflict-in-ukraine#collapse2accord> (Last accessed: 26.02.2023).

тися від дій, які можуть погіршити чи подовжити суперечку в Міжнародному суді ООН або ускладнити її вирішення²⁶.

23 червня 2022 р. Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) отримав від України заяву про відкриття справи проти Росії щодо звинувачень «у масових і грубих порушеннях прав людини, вчинених Російською Федерацією та її воєнними операціями на території України з 24 лютого 2022 р.». 28 лютого суд отримав від України запит про застосування тимчасових заходів, після чого звернувся до РФ із закликом «утриматися від воєнних нападів на цивільних осіб і цивільні об'єкти, включаючи житлові приміщення, транспортні засоби швидкої допомоги та інші цивільні об'єкти, які особливо захищаються, такі, як школи та лікарні, а також негайно гарантувати безпеку медичних закладів, персоналу і транспортних засобів швидкої допомоги на території, що зазнає атаки чи облоги російських військ»²⁷. У вересні 2022 р. 23 уряди й 1 недержавний суб'єкт (Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини) звернулися з проханням про дозвіл виступити третьою стороною у провадженні в ЄСПЛ.

Геополітичні проблеми

Плануючи війну проти України, Кремль прагнув посадити в Києві маріонетковий «уряд». Тут напрошуються історичні асоціації. У 1937 р. Японія вторглася в Китай, намагаючись силою зброї улаштувати цю країну. На шляху до реалізації подібних планів було вчинено різанину в Нанкіні, де лише в перший день масових убивств японці стратили 57,5 тис. роззброєних китайських солдатів і мирних мешканців. Мета загарбників полягала в тому, щоб посіяти

²⁶ Справа МС ООН Україна проти РФ в контексті юридичного протистояння України та Російської Федерації. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investitsiyi/sprava-ms-oon-ukrayina-proti-rf-v-konteksti-yuridichnogo-protistoyannya-ukrayini-ta-rosiyskoyi-feder.html> (дата звернення: 27.02.2023).

²⁷ Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State, Press Release, ECHR 220 (2022), 28 June 2022. URL: https://www.blackstonechambers.com/documents/Inter-State_case_Ukraine_v_Russia_X.pdf (Last accessed: 27.02.2023).

страх, нівелювавши здатність до спротиву. Вбивства та ґвалтування в Нанкіні тривали від 13 грудня 1937 р. впродовж шести тижнів. Звірства припинилися лише після проголошення маріонеткового уряду. Чи не те саме витворює російська військово-політична кліка в Україні, знищуючи населення цілих міст?!

Використавши сприятливу енергетичну кон'юнктуру, кремлівське керівництво стало поступово нав'язувати західноєвропейським партнерам власне бачення геополітичної ситуації. Фактично йшлося про «право» Росії на «сфери впливу» на пострадянському просторі. Та замість «реальної політики», до якої Москву намагався призвичаїти Берлін, В. Путін продовжував застосовувати більш звичні й органічні його світобаченню прийоми радянсько-російських спецслужб: підкуп впливових політиків, громадських і релігійних діячів, збирання компромату на них, залякування опонентів (включно зі вбивствами в різних куточках світу та у самій Росії), проведення щоразу нових «червоних ліній», перекриття транспортних магістралей і комунікацій, що створило продовольчі проблеми в деяких регіонах планети, ядерний шантаж. В останньому випадку йдеться як про військовий потенціал РФ, так і ядерний тероризм — обстріл та захоплення українських АЕС.

Світова спільнота не змогла своєчасно й адекватно відреагувати на виклики, пов'язані із зовнішньополітичним курсом Москви. Наразі Рада Безпеки ООН сприймається як архаїчна структура. У той час як міжнародні організації опікуються долею різних спільнот і меншин (від етноконфесійних до сексуальних) Радбез залишається ареною демонстрації вольового диктату постійних членів, часто з виразною мілітарною домінантою. Попри декларовану рівноправність у міжнародних відносинах всі інші країни залишаються заручниками «клубу» постійних членів РБ ООН. Неприйнятність такої ситуації спричинила потребу реформувати цей витвір конструкторів світового устрою за наслідками та правовими лекалами Другої світової війни. Необхідно визнати — міжнародна арена все ще нагадує шахівницю з нерівнозначним потенціалом і можливостями фігур на ній. Радбез ООН дотепер існує,

оскільки сьогодні Росія вете неvigідні їй рішення, а завтра це можуть робити інші держави.

Економічні аспекти

Більшість пересічних громадян сприймають нинішню війну крізь призму чинників, що лежать на поверхні. Натомість фахівці намагаються відстежити глибинні передумови і причини протистояння. Де-хто з них основними підставами вважають економічні фактори.

Наведемо кілька цифр. Більша частина європейських покладів уранової й залізної руд, вугілля залягає в межах України. За запасами титану і природного газу наша країна посідає 2-ге місце на континенті. При цьому коефіцієнт річного використання газових родовищ ледь сягає 2 %. Атомна енергетика забезпечує 54 % національного споживання електрики, але власне виробництво урану покриває лише 30 % потреб галузі. Україна — один із найбільших виробників аграрної продукції: 3-й за обсягами експортер пшениці у світі, а також утримує 2-гу позицію за вирощуванням ячменю, 3-тю — ріпаку, 4-ту — кукурудзи. Розпочавши 2012 р. експорт кукурудзи до КНР, наша країна в деякі роки покривала до 90 % потреб Китаю у цій культурі. За оцінками спеціалістів, Україна спроможна прогодувати майже 600 млн населення планети²⁸. Нині, коли криза на ринку зернових загрожує продовольчими труднощами в різних регіонах світу (насамперед у Північній Африці), значення України як надійного експортера аграрної продукції проявилось ще виразніше.

Таким чином наша держава виступає як конкурентоздатний суб'єкт світового ринку та самодостатній учасник міжнародних економічних відносин, органічно (хоч і недостатньо) включений у світову господарську інфраструктуру. Ще в липні 2021 р. Європейський Союз та Україна започаткували стратегічне партнерство у сировинній сфері, що створює позитивну динаміку руху в напрямі євроінтеграції нашої держави та одночасно зменшує вплив Російської Федерації на країни ЄС. Саме тому Москва зацікавлена у продовженні

²⁸ Зінов'єв І.Ф., Петрова Г.Є. Місце зовнішньої торгівлі у транскордонному співробітництві України // Вісник АМСУ. 2014. № 1(51). С. 22–29.

протистояння аби перешкодити західним партнерам України системно інвестувати в її економіку²⁹.

Кремль усіма силами намагається залишити нашу країну в орбіті свого впливу з метою контролю природних, економічних, людських ресурсів, а також нівелювання конкуренції. Як наголошують фахівці, ядерний сектор слугує для Росії багатогранним операційним простором, що демонструє силу й вагу цього ресурсу в руках України. Саме цим пояснюється той факт, що серед основних об'єктів, на захоплення яких спрямовували свої зусилля російські сили вторгнення, виявилися Чорнобильська та найбільша в Європі Запорізька АЕС. Оминаючи питання про вітчизняну ядерну стратегію в її мілітарному сегменті, що є державною таємницею, все ж зазначимо, що, використовуючи необізнаність власних громадян, рашистська пропагандистська машина напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну розкручувала фейк про нібито «загрозу», пов'язану з «відновленням української ядерної програми» з метою підготовки до «нападу на Росію». Ця теза залишається актуальною для Кремля й дотепер (21 лютого 2023 р. В. Путін знову використав її у своєму зверненні до росіян³⁰).

Усе це дає підстави вважати, що визначальною цінністю, довкола якої вибудовуються геополітичні стратегії провідних світових гравців, є територія України. У поєднанні з людським, природним та економічним потенціалом цей чинник постає як головний об'єкт протистояння.

Відстаючи в науково-технологічному змаганні з провідними державами світу, СРСР, а потім і Російська Федерація зробили акцент на видобутку й експорті природних енергоносіїв. Залежність світової економіки від енергозабезпечення, що нестримно зростала, з одного боку, а також неухильне скорочення потенціалу невідновлюваних

²⁹ Україна та ЄС започаткували стратегічне партнерство у сировинній сфері // Урядовий кур'єр. 16 березня 2023. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayina-ta-yes-zapochatkuvali-strategichne-partne/> (дата звернення: 27.02.2023).

³⁰ Робейко О. Путін виступив з посланням до Федеральних зборів. УНІАН. 21.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/poslannya-putina-do-federalnih-zboriv-divitisya-onlayn-21-02-2023-12153147.html> (дата звернення: 27.02.2023).

джерел енергії, — з іншого, вже в останній чверті ХХ ст. перетворили всі енергетичні галузі на своєрідну «передову» науково-технічного прогресу та конкурентоздатності, а у стратегічній перспективі й на засіб виживання країн. Різке здорожчання енергоносіїв на початку 1970-х рр. (не в останню чергу через нафтове ембарго ОПЕК) відкрило низку глобальних проблем, вирішення яких потребувало нестандартних підходів та значних капіталовкладень. Саме в той час в економічних аналітичних матеріалах з'явився термін «нафтовий пік» («peak oil»), яким позначали найвищий рівень видобутку нафти у світі. Фахівці прогнозували настання загальної енергетичної кризи після того, як видобуток сирої нафти помітно скоротиться. Однак освоєння технологій гідравлічного розриву твердих сланцевих порід і горизонтального буріння спричинили справжній технічний прорив, а також — «революцію в геополітиці»³¹.

У 1970-х рр. Радянський Союз належав до групи найбільших видобувачів нафти й газу. Ще у січні 2015 р. експерт М. Овчаренко зазначав: «Нинішнє падіння цін на нафту нагадує ситуацію на ринку, яка передувала розпаду СРСР». Уже тоді він пропонував розглядати довгострокові цикли для прогнозування еволюцій на ринку нафти та їх вплив на ситуацію в РФ. При цьому наголошував, що «й тут усе лякаюче нагадує те, що відбувалося з СРСР. 1970-ті роки застою — це період довгострокового зростання цін на нафту. ...Тоді ціна бареля зростала з 1,8 дол. в 1970 р. до 36,83 дол. в 1980 р. У тому десятилітті спокій і відносний достаток, а також винятковий вплив СРСР на світовій арені були куплені за нафтодолари. На них імпортувалося продовольство, споживчі товари, які, на відміну від танків і ракет, не дуже-то вміла виробляти радянська промисловість». Нафтовий достаток позбавив Москву обачності, й у 1980 р. СРСР вторгся до Афганістану. Тоді ж ціна нафти досягла піку та почала знижуватися, але в 1982—1985 рр. вона коливалася в межах близько 30 дол. «У 1986 р. Саудівська Аравія, вирішивши покарати інші країни ОПЕК за перевищення квот, різко наростила видобуток. США перед цим теж його збільшили.

³¹ Меддоу Рейчел. Прорив. Корумпована демократія, держава-вигнанка Росія і найбагатша, найбільш руйнівна промисловість на земній кулі. Київ, 2020. С. 54.

І до середини року барель коштував 12 дол. Економіка СРСР стала розвалюватися, і деяке подорожчання нафти (15–23 дол. в 1987–1991 рр.) її не врятувало. ...Стабільність і зростання добробуту в Росії з початку 2000-х рр. теж були куплені за нафтодолари. Ціна нафти зросла з 12,72 дол. у кризовому 1998-му до 108,66 дол. у 2013 р., — констатував фахівець, і додав, що в останні роки зовнішня політика Росії була особливо агресивною, а кульмінацією стали події, пов'язані з Кримом і сходом України. «Ціна нафти досягла піку в 2008 р., але потім, знизившись, як у 1982–1985 рр., коливалася на високому рівні. А в 2014 р., на шостий рік після піку, як і в 1980 р., звалилася. Навіть якщо ціна трохи зросте після закриття низки нерентабельних проєктів, той факт, що через п'ять років після початку зниження ціни нафти СРСР розвалився, повинен служити попередженням», — підсумував М. Овчаренко³².

Росія скористалася «нафтовим піком» і нафтовим важелем для набуття «особливого статусу» у світі. Прийшовши до влади, В. Путін зробив вирішальну ставку на спецслужби й нафтогазову галузь як фундамент російської економіки. Аби показати, «хто в будинку господар», новий очільник спочатку зібрав найвпливовіших персон на підмосковній дачі й пояснив, за якими правилами всі вони мають відтепер діяти. Єдиним, хто «вибивався з лав», виявився президент компанії «ЮКОС» М. Ходорковський. Він мав намір та всі підстави перетворити власне дітище на шостого за величиною у світі видобувника нафти й газу. Після санкціонованого «нагорі» кримінального переслідування відбулася фактична крадіжка приватної компанії державою, що поставило під її тотальний контроль усю економіку РФ, а згодом і політичний простір та суспільство. Р. Меддоу наводить уривок зі статті в «The New York Times» 2006 р.: «Президент Путін підніс енергетику на перше місце в зовнішній політиці Росії, наділяючи Москву у міжнародних справах впливом і повагою, яких вона не бачила з часів розпаду СРСР, оскільки країни-споживачі за-

³² СРСР розвалився на п'ятий рік падіння цін на нафту — експерт // Економічна правда. 14 січня 2015. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2015/01/14/521358/> (дата звернення: 26.02.2023).

грають з Кремлем, щоб отримати доступ до завжди дефіцитної енергії»³³.

Знехтувавши принципом верифікації джерел постачання енергоносіїв та «підсівши» на нафтогазову «голку» Росії, чимало держав потрапили у певну політичну залежність, а деякі стали заручниками економічної ситуації. Завдяки підкупу впливових політиків, громадських і релігійних діячів, шантажу, спецопераціям В. Путін фактично отримав карт-бланш на «сферу впливу» у великому регіоні світу — пострадянському просторі.

Однак завдяки санкціям, запровадженим проти російської економіки, Кремль поступово втрачає головні свої «козири» та програє енергетичну війну. Після 5 лютого 2023 р. став очевидним один із результатів санкцій: Росія оголосила про скорочення щоденного видобутку нафти на 500 тис. барелів. Оскільки до того він вимірювався 11 млн барелів на добу, скорочення становило близько 5 %. Це спричинило здорожчання нафти марки «брент» із 84 до 86 дол. за 1 барель. Але у глобальному вимірі таке зростання відчутно не компенсує гігантські втрати Росії від встановлення «стелі цін» на нафту. Доходи РФ від продажу енергоносіїв упали на 46 %, а видатки зросли на 60 %³⁴.

Згідно з розрахунками Київської школи економіки від 2 лютого 2023 р., внаслідок санкцій у поточному році доходи Російської Федерації від продажу нафти й газу скоротилися на 50 % порівняно з попереднім роком і становитимуть 40 млрд дол. за квартал. Мінфін РФ прогнозує скорочення прибутків нафтогазової промисловості на 55 млрд дол. Якщо видобуток нафти у 2022 р. в Росії зріс на 2 %, то газу — скоротився на 12 %. У 2023 р. ситуація лише погіршуватиметься: офіційні кола РФ передбачають, що видобуток нафти у країні зменшиться на 5—7 %³⁵.

³³ Меддоу Рейчел. Прорив. Корумпована демократія, держава-вигнанка Росія і найбагатша, найбільш руйнівна промисловість на земній кулі. Київ, 2020. С. 75–83.

³⁴ РФ скорочує видобуток нафти у відповідь на стелю цін від країн G7, ціни підскочили // Економічна правда. 10 лютого 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/02/10/696917/> (дата звернення: 25.02.2023).

³⁵ Доходи Росії від експорту нафти і газу впадуть на 50 % — дослідження. УНІАН. 02.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/dohodi-rosiji-vid-eksportu-nafti-i-gazu-vpadut-na-50-doslidzhennya-12130719.html> (дата звернення: 27.02.2023).

Несприятливі для Росії тенденції на ринку енергоносіїв програмує серйозні проблеми для виконання бюджету на 2023 р. Він формувався на основі ціни на нафту 70 дол. за 1 барель, натомість нині вона становить 50 дол. Дефіцит бюджету долається завдяки залученню 2 трлн руб. із фонду національного добробуту, а саме «замороженої» його частини в доларах, євро та інших іноземних валютах. Це означає, що від так званої «подушки безпеки», котра амортизувала військові витрати, образно кажучи, залишився сам лише «напірник»³⁶.

Водночас фахівці з енергоринку вказують на те, що Росії вдалося переорієнтувати експортні нафтові потоки з Європейського континенту на інших споживачів. Від початку 2023 р. найбільшими експортерами російської нафти стали Індія та Китай. 1—15 січня вивіз російської нафти з портів Балтійського моря до Азії зріс на 27 % порівняно з груднем 2022 р., хоча загальні морські перевезення її зменшилися вдвічі. Експорт нафти до Індії збільшився у 8 разів, Туреччини — у 4 рази, а до Китаю — на 10 %. Отже, санкції не «погасили» російську нафтову галузь. На відміну від газової. Наприклад, Німеччина до початку 2022 р. споживала майже 90 % російського газу, який надходив до Європи. З початку 2023 р. ця країна відмовилася купувати російський газ і компенсувати таку прогалину у РФ не можуть³⁷.

В інтерв'ю «Financial Times» П. Андюран, компанія якого «Andurand Capital» керує активами на 1,4 млрд дол., висловив припущення, що після завершення війни Європа не повернеться до закупівель газу в Росії. Аби вийти на нові ринки, РФ доведеться прокласти нові газогони, що займе не менше 10 років. Тим часом європейці швидко пристосовуються і вчаться жити без російського газу. У серпні 2021 р. стався значний стрибок цін на блакитне паливо, однак згодом вони суттєво знизилися. Фахівець дав таку оцінку ситуації: «Я думаю, що Путін програв енергетичну війну. Дуже високі ціни на

³⁶ Нафта є, доходів — немає. LB.ua. 27 січня 2023. URL: https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/543925_nafta_ie_dohodiv-nemaie.html (дата звернення: 26.02.2023).

³⁷ Нафта є, доходів — немає. LB.ua. 27 січня 2023. URL: https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/543925_nafta_ie_dohodiv-nemaie.html (дата звернення: 26.02.2023).

природний газ і електроенергію в Європі були вкрай поганими для світової економіки, але тепер вони повернулися до розумнішого рівня». На думку П. Андюрана, як тільки Китай стане єдиним покупцем російського газу, Пекін зможе визначати ціну на нього³⁸.

Санкції проти Росії мають ще один ефект. У 2022 р. РФ мала позитивний баланс зовнішньої торгівлі у 270 млрд дол. У поточному році прогнозується скорочення цього показника вдвічі.

Макроекономічні процеси мають як опосередковане, так й безпосереднє відношення до України, яка веде виснажливу боротьбу проти однієї з найбільших економік світу та потужного військово-промислового комплексу. Кілька впливових країн перетворюються на великих економічних партнерів Росії, і це не може не турбувати з огляду на перспективи війни й повоєнного світоустрою. Частка експорту Росії до КНР зросла до 30 %, а імпорт із Піднебесної до кінця 2023 р. становитиме 35–45 %³⁹. Третім (після Китаю, Білорусі) торговельним партнером РФ стала Туреччина. За даними Інституту статистики цієї країни, її експорт до Росії зріс у півтора рази (за іншими оцінками — втричі). Туреччина перетворюється на потужний перевалочний пункт, через який здійснюється російський товарообіг. У такий спосіб ця держава зміцнює свої претензії на роль регіонального лідера та одного з основних переговорників у російсько-українській війні⁴⁰. Природно, постає питання: чи прораховує Анкара всі можливі наслідки такого балансу пріоритетів і чи взяла вона до уваги попередній досвід економічних контактів із Росією західноєвропейських країн, що фактично переконало В. Путіна в його нібито необмежених можливостях і, зокрема, відкрило шлях цій війні?

³⁸ «Програвав енергетичну війну»: Путін назавжди втратив ринок газу в Європі // Фокус. 11 лютого 2023. URL: <https://focus.ua/uk/economics/549463-prograv-energetichnuviynu-putin-nazavzhdi-vtrativ-rinok-gazu-v-yevropi-financial-times> (дата звернення: 26.02.2023).

³⁹ Пік консенсусу Путіна — Сі. Чому альянс Росії та Китаю провалився. LB.ua. 10 січня 2023. URL: https://lb.ua/world/2023/01/10/541965_rik_konsensusu_putina-si_chomu.html (дата звернення: 26.02.2023).

⁴⁰ Ердогану вигідно, щоб Росія якнайдовше загрузла в Україні // Радіо Свобода. 08 січня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-erdohan-vybyory-rosiya/32213632.html> (дата звернення: 25.02.2023).

Напад Росії на Україну помітно стимулював виробництво різних видів зброї, боєприпасів, техніки й амуніції. Різко зросли інвестиції багатьох країн у розвиток ВПК. Вартість акцій німецької компанії «Reinmetal», яка випускає танки «Леопард», у минулому році зросла на 21 %. Пропорційно розвивається оборонний сектор держав-членів НАТО. У 2022 р. капіталізація компаній, що спеціалізуються на продукції військового призначення, зросла на 21 %⁴¹.

В останніх рішеннях країн Заходу з виробництва й надання Україні сучасних зразків озброєння експертне середовище вбачає великий геополітичний та економічний ланцюг. Можна з високою долею вірогідності припустити, що відбувається відмова від «м'якої сили» на користь жорстких кроків, які здатні зупинити війну і змусити російську владу зректися експансіоністських планів щодо України. У перспективі це має спричинити переформатування системи балансів у світі, сформувати нові інструменти міжнародної безпеки й забезпечити більш збалансований ринок енергоносіїв, що нейтралізує диктат Росії.

* * *

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 20 лютого 2014 р., спричинила руйнівні наслідки для європейської та світової безпеки. Одночасно ці дії демонструють відхід від традиційних форм і способів ведення війни й мають гібридний характер.

Успішними оборонними та наступальними операціями Україна продемонструвала спроможність давати відсіч ворогу, який за рік війни фактично втратив здатність проводити масштабні дії за винятком локального наступу на Донеччині. Армія вторгнення дотепер фактично не виконала жодного визначеного перед початком нападу завдання.

Війна Російської Федерації проти України демонструє, що військово-політичне керівництво держави-агресорки не вивчило досвід

⁴¹ Кравченко О. Акції виробника танків Leopard злетіли до рекордної позначки. LB.ua. 25 січня 2023. URL: https://lb.ua/economics/2023/01/25/543759_aktsii_virobnika_tankiv_leopard.html (дата звернення: 26.02.2023).

минулих збройних протистоянь такого масштабу. По-перше, мотиви ворожого політичного курсу Росії щодо нашої країни дають підстави для порівняння кремлівського режиму з найбільш одіозними в історії людства диктатурами фашистського типу. Ставлячи за мету знищення українців як етносу та політичної нації, суверенної Української держави, РФ автоматично переводить себе до розряду агресивних і терористичних країн, ізгоїв у сучасній світовій спільноті. Скоєні воєнні та злочини проти людяності неодмінно стануть об'єктом судового переслідування.

По-друге, перебіг цього протистояння переконливо свідчить про те, що в Москві не уявляли всієї складності такої війни, її перспектив і наслідків. Наразі Росія зазнає високих людських і матеріальних втрат. Рівень стратегічного планування виявився таким, що не тільки не забезпечив досягнення поставлених завдань, а й став чинником поразок російської армії. Водночас міжнародне фахове середовище засвідчує високий рівень оперативно-стратегічного планування командування ЗСУ та стійкість українських військовослужбовців, бійців територіальної оборони, цивільного населення, які чинять ефективний спротив.

Нинішня війна актуалізувала міжнародні зусилля щодо консолідованої протидії агресору. Одним із найяскравіших виявів солідарності з народом України стала політична, фінансово-економічна та військово-технічна допомога з боку держав, які ввійшли до антипутінської коаліції.

Події, що передували та супроводжують війну Росії проти України, свідчать про те, що світові сили впливу продовжують сповідувати засади егоїзму окремих держав і груп, вирішувати свої геополітичні завдання за рахунок третіх країн, а це обертається для останніх важкими випробуваннями. Готовність багатьох великих гравців на міжнародній арені принести у жертву неадекватним амбіціям російського керівництва та власним економічним раціям інтереси України демонструє всю ненадійність і хиткість системи міжнародної безпеки, заснованої на таких підходах. Продовження існування архаїчного органу — Ради Безпеки ООН, де Росією заветовано всі рішення,

спрямовані на засудження і припинення її агресивних дій, переконує в безперспективності таких інструментів регулювання військово-політичних криз у світі. Водночас це переконує у необхідності не лише переформатування принципів організації безпеки окремих держав, а й набуття Україною рівня економічної та військової потужності, спроможної гарантувати збереження територіальної цілісності та нейтралізацію інших загроз.

Широкомасштабне вторгнення в Україну армії Російської Федерації мало вкрай негативні наслідки для демографічної ситуації та соціальної сфери нашої країни. Втрати серед військовослужбовців і мирного населення, значна кількість внутрішньо переміщених осіб та біженців, які були змушені перебратися за кордон, депортація громадян, зокрема дітей, до РФ, руйнування житла, комунікацій, комунального господарства, об'єктів критичної інфраструктури дають підстави констатувати початок в Україні масштабної гуманітарної катастрофи. Ще одним наслідком війни стало масове погіршення стану здоров'я майже половини мешканців держави внаслідок руйнування системи охорони здоров'я, неможливості отримати кваліфіковану медичну допомогу, перманентних стресів, проблем з енерго- й водопостачанням тощо.

Події 2022 — початку 2023 рр. показали, що поєднання санкційних заходів з узгодженими колективними військово-політичними кроками демократичних країн, спрямованими на підтримку України, здатні суттєво вплинути на співвідношення сил і завдати Росії відчутних економічних втрат, що зменшує її загальний військовий потенціал.

Кваліфікація більшістю держав світу дій РФ в Україні як злочинів проти миру, воєнних злочинів та злочинів проти людяності в найближчій перспективі переводить це питання у площину кримінального переслідування тих, хто спланував і здійснив агресію, чинить акції терору й геноциду на території України. Головною проблемою тут вбачається пошук механізму та інституційно-правових рішень, спроможних забезпечити справедливе покарання, сатисфакцію морального й матеріального порядку. Катастрофічні збитки України від війни також мають бути відшкодовані Росією згідно з процедурами,

передбаченими відповідними судовими та іншими міжнародними інстанціями.

Якщо відштовхуватися від визначення історичної справедливості як виникнення обставин, за яких той чи інший народ у різний спосіб (від дипломатичних зусиль до збройної боротьби) забезпечує умови для реалізації свого права на самовизначення, це якраз і стосується української політичної нації, що наразі перебуває на завершальному етапі багатовікового змагання за суверенітет та національну державність. Нині триває одна з кульмінаційних фаз становлення української політичної нації й захисту її державності, що логічно продовжує всі попередні періоди, а за драматизмом, напруженням і глобальним відлунням суттєво перевищує більшість із них.

У смисловому зв'язку з цим перебуває змістове наповнення іншої дефініції — «історичні перспективи». Сьогодні доволі складно передбачити один із багатьох вірогідних середньотермінових сценаріїв для Російської Федерації. Однозначно можна стверджувати лише те, що ми є свідками остаточного краху російської імперської ідеї в її путінському концепті. Всі можливі варіанти розвитку подій визначатимуться дією переважно суб'єктивних чинників як у самій Росії, так і за її межами.

Щодо України, перспективи видаються більш осяжними. Очевидно, що альтернативі «вічний васал Росії або європейська держава» настав кінець. У цей час євроатлантичний курс нашої країни обумовлений самою екзистенцією українського народу, що вирішує долю вибору остаточно та незворотно на користь загальнолюдських цінностей і демократичних свобод.

Валерій Грицюк, Олександр Лисенко

1.2. ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА УКРАЇНИ: ПРОТИДІЯ ШИРОКОМАСШТАБНІЙ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ¹

Десятий рік триває російська агресія проти України, яка від 24 лютого 2022 р. перетворилася на широкомасштабну війну. При цьому російсько-український збройний конфлікт уже став одним із найкритичніших за останні 200 років, а за темпами втрат випереджає типову війну сучасності. За підрахунками експертів наукового проекту *Correlates of War*, 25% найінтенсивніших воєн тривали 13 місяців і довше, і російсько-українська війна не є винятком². У плані протидії російським окупаційним збройним силам визначальну роль відіграє західна військова допомога Україні та західна санкційна політика проти Росії.

Російсько-українська війна оприявнила нинішню кризу європейської системи безпеки. Лідери країн НАТО і провідні європей-

¹ Публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Киридон А., Троян С. Військово-технічна допомога Україні: рік протидії повномасштабній російській агресії // *Війна: держава, суспільство, особа*. Зб. наук. статей / Гол. ред. В. Смолій; Відповід. ред.: О. Реснт, О. Лисенко; Відповід. секретарі: О. Андрощук, Н. Залеток, Д. Ніколайчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. С. 784–804. URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=\\$&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0017836](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=$&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0017836)

² Війна в Україні може стати однією із найкритичніших у сучасній історії, не рахуючи двох світових. Розбір *Washington Post*. URL: <https://forbes.ua/inside/viyna-v-ukraini-mozhe-stati-odnieyu-iz-naykrivavishikh-usuchasniy-istorii-ne-rakhuyuchi-dvokh-svitovikh-rozbir-washington-post-26062022-6803> (дата звернення: 27.03.2023).

ські політики також несуть свою долю відповідальності за послаблення безпекової ситуації і допущення повномасштабної війни в Європі. Дослідження цих помилок потребує глибокого міждисциплінарного аналізу, позаяк на їхню появу вплинула низка чинників різного походження. Водночас увиразнюється базова хиба європейської ліберальної демократії, яка полягає в надмірній довірливості до Росії та її політичних і економічних еліт. Політика «заплющених очей» (яка дещо нагадує Мюнхенську угоду 1938 р.), потурання брутальному порушникові норм міжнародного права з огляду на відомі події в Молдові, Грузії, а згодом і в Україні (початок збройної агресії 2014 р. і млява реакція ЄС та НАТО) — усе це призвело до віри Росії у власну безкарність і можливість вдаватися до дій, що не корелюють ні з міжнародними угодами (підписантом яких вона є), ні навіть зі здоровим глуздом. Звідси особливо заслуговує привернення уваги до нового формату антикремлівської коаліції, окреслення мети та характеру зустрічей Контактної групи з питань оборони України і її загальної військово-технічної допомоги в умовах повномасштабної російської агресії. Проаналізуємо характер і особливості надання загальної військово-технічної допомоги Україні з боку союзників і партнерів упродовж періоду протидії повномасштабній російській агресії.

До розв'язання різнопланових аспектів проблеми військово-технічного співробітництва вдалися дослідники: А. Андрієнко, В. Бадрак, В. Бегма, В. Білетов, Р. Боднарчук, Ю. Бровченко, О. Величко, С. Віднянський, І. Вінник, Т. Ворона, В. Горбулін, Б. Демидов, О. Джус, С. Дидинський, О. Дмитренко, М. Закалад, С. Згурець, А. Киридон, О. Коростельов, В. Маліков, А. Мартинов, Р. Момот, В. Муратов, О. Пивненко, О. Пивовар, О. Покотило, В. Пристайко, І. Савула, О. Свергунов, С. Сидоренко, О. Софронов, О. Стеценко, О. Таран, А. Терещенко, Р. Терлецький, В. Ткачук, С. Троян, А. Харук, І. Харченко, А. Шевцов, М. Шевцов, В. Шемаєв, В. Шеховцов, Ю. Шимов та ін.

Питання допомоги країн-партнерів Україні у військово-технічній галузі безпосередньо в умовах широкомасштабної війни вже

викликало наукові рефлексії та узагальнення³, але потребує подальшого комплексного міждисциплінарного вивчення.

Російська агресія проти України розпочалася з окупації Криму наприкінці лютого 2014 р. Експансіоністська політика Росії упослідувала впровадження санкцій з боку колективного Заходу. Попри обмеженість і стриманість антиросійської санкційної політики, вона вже в перший рік призвела до розширення військово-політичного і військово-технічного співробітництва західних держав і їхніх союзників з Україною.

Для розуміння характеру, еволюції та порівняльного аналізу надання політичної та військової допомоги Україні від початку росій-

³ Відносини між Україною і НАТО на сучасному етапі: досягнення та виклики: зб. наук. праць (за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 2 червня 2022 р.). Київ, 2022. 245 с.; Віднянський С. В. Україна-Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 31. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2022. С. 10–37; Віднянський С., Мартинюк А. Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство. Київ : Парлам. вид-во, 2023. 336 с.; Горбулін В., Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ : Брайт Букс, 2022. 275 с.; Гуменюк Б. Війна Росії проти України: її вплив на регіональні та глобальні процеси // Україна дипломатична. Вип. XXIII. Київ, 2022. С. 18–30; Киридон А. М., Троян С. С. Захід і російсько-українська війна: аспект військово-технічної допомоги // Україна і світ в умовах воєнних викликів / за заг. ред. к.і.н., доц. Подрез Ю. В. Суми : Сум ДПУ імені А.С.Макаренка, 2023. С. 31–45; Киридон А. М., Троян С. С. Військово-технічна допомога Україні: рік протидії повномасштабній російській агресії // Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей / Гол. ред. В. Смолій; Відповід. ред.: О. Реєнт, О. Лисенко; Відповід. секретарі: О. Андрощук, Н. Залеток, Д. Ніколайчук. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2023. С. 784–804; ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ : Ін-т історії України, 2022. Кн. 1. С. 1–802.; Кн. 2. С. 803–1526.; Потехін О. НАТО та повномасштабне вторгнення РФ до України // Україна дипломатична. Вип. XXIII. Київ, 2022. С. 66–83; Російсько-українська війна: право, безпека, світ [Матеріали VI Міжн. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, Західноукраїнський нац. ун-т, 29-30 квітня 2022 р.]. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 364 с.; Чеховська М. Європейський вектор військово-технічного співробітництва України // Економіка і суспільство. 2022. Вип. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1584/1524>; Шевченко М. М., Зозуля О. С., Храпач Г. С., Лепіхов А. В. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни // 36. наук. праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Нац. ун-ту оборони України імені Івана Черняхівського. 2022. № 2 (75). С. 6–15; Marsh Nicholas. Responding to needs: military aid to Ukraine during the first year after the 2022 invasion // Defense & Security Analysis. Routledge, 2023. Vol. 39. P. 329–352; The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 1421 p.

сько-української війни, наведемо кілька показників отриманої з 2014 р. по січень 2017 р. матеріально-технічної допомоги (МТД) від країн-партнерів:

США — на загальну суму 161 879 538 доларів США, зокрема: радіолокаційні станції контрбатареїної боротьби AN/TPQ-48 — 20 к-тів; радіолокаційні станції контрбатареїної боротьби AN/TPQ-49 — 10 к-тів; радіолокаційні станції контрбатареїної боротьби AN/TPQ-36 — 6 к-тів; безпілотні літальні апарати RQ-11B Raven із запасними частинами — 24 к-ти (72 БПЛА); автомобілі на базі HMMWV різних типів — 135 од.; радіостанції HarrisFalcon III різних типів; прилади нічного бачення різних типів; польовий шпиталь EMEDS; речове, продовольче та медичне майно та обладнання;

Канада — 32 тонни гуманітарної допомоги (шоломи, бронежилети, балістичні окуляри, медичні аптечки, спальні мішки, намети на суму 5 000 000 канадських доларів (4,5 млн доларів США);

Німеччина — 50 міношукачів та інше інженерне обладнання на суму 100 000 євро;

Велика Британія — 2 000 шоломів марки 6, 150 шоломів з вмонтованими приладами нічного бачення, 200 GPS-навігаторів, 220 захищених ноутбуків, 1000 пакетів першої медичної допомоги на суму 800 000 фунтів стерлінгів (1 300 000 доларів США);

Литва — елементи озброєння: 150 тонн боєприпасів для АК-47 на суму 50 000 000 літів (17,8 млн доларів США);

Словаччина — електрогенератори і комплекси освітлення, медичні матеріали на суму 380 000 євро.

Крім того, до України від США, Канади та Нідерландів від 2014 р. до початку 2017 р. поставлено не менше, ніж на 10 000 000 доларів інженерного обладнання (сигнальні міни, телескопічні маніпулятори, індивідуальне захисне спорядження, міношукачі, водолазне обладнання, системи дистанційного розмінування та керування підриванням, генератори). Загалом, за три роки Україна отримала близько 3 млрд гривень військової допомоги.

Від 2014 р. й інші країни світу постачали Україні техніку, обмундирування і медичне обладнання, необхідні для протидії російській

агресії. Так, Китай надав Україні медичне обладнання; Туреччина — індивідуальне спорядження і обмундирування, а також медичне обладнання; Нідерланди — електрогенератори, індивідуальне спорядження і обмундирування. Від Іспанії Україна отримала бронежилети й кевларові шоломи; від Чехії й Албанії — індивідуальне спорядження і обмундирування; від Литви — медичне обладнання та обмундирування. Норвегія, Латвія, Японія і Данія допомогли Україні медичним обладнанням. Допомогу також надавала й низка інших країн (однак частина інформації є конфіденційною і не підлягає оприлюдненню)⁴.

Військово-технічна і політична допомога Україні надавалася в різних формах і в подальші роки⁵. Так, у листопаді 2019 р. стало відомо про купівлю 20 патрульних кораблів французької компанії ОСЕА вартістю 136,5 млн євро. У 2021 р. Україна отримала безпекової допомоги на суму близько 450 млн доларів (зброю, бронеавтомобілі, техніку забезпечення, медичне обладнання тощо)⁶. Зокрема, 275 млн доларів було виділено в рамках програми «Ініціатива сприяння безпеці України», 115 млн доларів — за програмою «Іноземне військове фінансування». Наприкінці 2021 р. Штати виділили Україні додатковий пакет допомоги з безпеки на 60 млн доларів (стрілецьку зброю та боєприпаси). На початку року США поставили Україні 20 бронеавтомобілів HMMWV, а також 84 жорстко-корпусний надувні човни типу RHIB і RIB. У березні прибула ще одна партія бронеавтомобілів (35 шт). У жовтні Україна отримала від США дві партії боєприпасів, індивідуальні аптечки та засоби радіолокаційного зв'язку. Крім того, Сполучені Штати передали Україні 30 протитанкових ракетних комплексів Javelin та 180 ракет до них. До надання військово-технічної до-

⁴ Момот Р. М., Терещенко А. М., Андрієнко А. М. Україна та міжнародна матеріально-технічна допомога країн-партнерів у військово-технічній галузі // 36. наук. праць Харківського нац. ун-ту Повітряних Сил. 2018. № 1 (55). С. 32.

⁵ Marsh Nicholas. Responding to needs: military aid to Ukraine during the first year after the 2022 invasion // Defense & Security Analysis. Routledge, 2023. Vol. 39. P. 329–352.

⁶ Міжнародна військова допомога Україні у 2021 році. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/11/mizhnarodna-vijskova-dopomoga-ukrayini-u-2021-roczii/> (дата звернення: 30.11.2024).

помоги Україні долучилися й інші держави-партнери. Так, Латвія на початку 2021 р. передала Україні сім санітарних автомобілів Land Rover Defender. Від Великої Британії Збройні сили України отримали колісний протимінний трал SPARK (призначений для очищення шляхів руху військових колон від вибухонебезпечних предметів). Наприкінці 2021 р. Литва передала Україні майже 500 бронежилетів та інше спорядження⁷.

Важливе значення мали підписані між Україною та Великою Британією угода про стратегічне партнерство (08 жовтня 2020 р.) і Хартія стратегічного партнерства США — Україна (10 листопада 2021 р.)⁸.

Проте ні ці міждержавні договірно-правові зобов'язання, ні військово-технічне співробітництво України з провідними світовими державами-партнерами в роки гібридної російської агресії не стримали Росію від початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.

Кардинальні зміни в питанні воєнно-політичної підтримки (з постачання зброї, важкого озброєння, далекобійної артилерії, систем протиповітряної оборони тощо) спостерігаються з кінця лютого–весни 2022 р. Цьому сприяло засвідчення суб'єктності України у військовій сфері, фахова та ефективна боротьба Збройних сил України з російським агресором, зміни на користь України в перебігу подій і характеру війни (поступово з суто оборонної в початковий період перейшла в фазу частково контрнаступальну через 4–6 місяців після розгортання широкомасштабного збройного конфлікту) тощо. Перелік отриманих видів зброї і систем (йдеться про кількісні та якісні показники), боекомплектів до них і військового спорядження (попри певну затримку з прийняттям рішень або незначними масштабами)

⁷ Військова допомога від партнерів: що Україна отримала у 2021 році. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/24/infografika/bezpeka/vijskova-dopomoha-partneriv-ukrayina-otrymala-2021-roczі> (дата звернення: 30.11.2024).

⁸ Political, free trade and strategic partnership agreement between Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. 08.10.2020. URL: <file:///C:/Users/user1/Downloads/f501827n2521.pdf> (access date: 30.11.2024); U.S.-Ukraine Charter on Strategic Partnership. 10.11.2021. URL: <https://www.state.gov/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/> (access date: 30.11.2024).

доволі переконливий. Найпотужнішим у всіх відношеннях союзником України в протидії тотальній російській агресії є США. Саме США ініціювали створення коаліції на підтримку України для протистояння російській агресії.

22.04.2022 р. Пентагон оголосив про скликання масштабного саміту з питань довгострокової безпеки України. На зустріч були запрошені представники 43 країн, включно з 14 країнами, які не є членами НАТО. Звернемо увагу на ще один нюанс: формат Контактної групи з питань оборони України був ініційований саме Сполученими Штатами, а не НАТО⁹. Тобто, не йшлося навіть про формальне обмеження рамок допомоги Україні та діяльності коаліції держав у строгій відповідності з принципами і нормами Статуту Північноатлантичного Альянсу.

26.04.2022 р. було закладено основи нової міжнародної коаліції на підтримку України — відбулася перша зустріч Контактної групи з питань оборони України (Ukraine Defense Contact Group), або ж зустріч у форматі Рамштайн, чи просто Рамштайн (найпоширеніша в ЗМІ, іноді — зі зазначенням порядкового номера зустрічі). Назва пов'язана з місцем проведення перших обговорень, що відбувалися на базі Повітряних сил США «Рамштайн» (у м. Рамштайн-Мізенбах, Німеччина) — один із найбільших військових об'єктів НАТО в Європі¹⁰. Формально організатором та господарем цієї зустрічі були Сполучені Штати Америки, однак вибір німецького міста як локації її проведення не був випадковим: це мало б посилити вже й так значний міжнародний тиск на ФРН, щоб переконати її уряд дозволити постачання

⁹ Киридон А., Троян С. Метапростори російсько-української війни в причинно-наслідковій парадигмі // Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / Упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : ДНУ «Енциклопедичне видавництво», 2023. Вип. 1. С. 80–83; Рій Г. Чи може «Рамштайн» перетворитися на нову ООН? URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/istorik-rozpoviv-chi-mozhe-ramshtayn-zamititi-oon-viyna-rosiji-ostanni-novini-50271980.html> (дата звернення: 29.03.2023).

¹⁰ Киридон А., Троян С. Яка роль «Рамштайну» як інструменту протидії російській агресії? // ПЕРЕЛОМ. Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Кн. 3. Відп. ред. В. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. С. 633–636; : Kyrydon A., Troyan S. The Russian-Ukrainian war 2014–2023: Interference factors of the War // Foreign Affairs. 2023. N 33(6). Pp. 33–34.

важких озброєнь Україні. Врешті керівництво офіційного Берліна змінило свою позицію.

Зустрічі у форматі Рамштайн — серія дипломатичних зустрічей міністрів оборони та представників вищого військового керівництва кількох десятків країн світу для узгодження надання військової допомоги Україні. Основна мета Рамштайну — обговорення, синхронізація та прискорення надання військової допомоги, зброї та спорядження Україні для швидшого досягнення успіху і закінчення війни; координація зусиль союзників щодо як короткострокової, так і середньо- та довгострокової оборонної підтримки України для перемоги над ворогом. Також на зустрічах обговорюють питання, пов'язані з підтримкою України після перемоги (в повоєнний час). Водночас це є способом оприсутнення ролі й позиціонування Сполучених Штатів та НАТО. «Рамштайн» став реальністю на фоні поразки російських військ у перший період війни.

На першій зустрічі у форматі «Рамштайн» більшість учасників була представлена міністрами оборони або високопоставленими чиновниками з оборонної політики. Також в обговоренні взяв участь генсек НАТО Єнс Столтенберг. Серед країн, які не є членами НАТО, були запрошені ключові для США тихоокеанські партнери: Японія, Південна Корея, Австралія і Нова Зеландія, представники Близького Сходу — Ізраїль, Катар та Йорданія, квартет з Африки — Кенія, Лівія, Марокко і Туніс, а також Фінляндія, Швеція і, звісно, сама Україна. Українську делегацію очолив міністр оборони Олексій Резніков, який за столом переговорів зайняв місце поруч із головуючим — міністром оборони США Ллойдом Остіном.

Зустріч відбулася з метою координації військової допомоги та підтримки України у війні проти Росії. Фактично був оголошений новий політичний курс США (і низки союзних країн) щодо війни РФ проти України. Учасники домовилися про створення «Коаліції на підтримку України для протистояння російській агресії» (антикремлівська коаліція), обговорювалися питання передання Україні новітнього озброєння, налагодження логістичних ланцюжків, домовленості про ремонт військової техніки та підготовку українських військових на

території держав-партнерів. Ухвалено рішення про щомісячне проведення зібрань Контактної групи з оборони України (формати: за присутності сторін, віртуально або у змішаному режимі). За задумом, ця установча зустріч 26.04.2023 р. поклала початок безкомпромісній підтримці України до переможного закінчення війни посередництвом безперервного постачання зброї західних зразків в Україну¹¹.

Створення «Коаліції на підтримку України для протистояння російській агресії» («Рамштайн») порівнюють зі створенням Антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни (військово-політичний союз держав, у якому на 01.1942 р. було 26 країн) проти Німеччини та її союзників у Другій світовій війні. Станом на кінець 2024 р. відбулося вже двадцять п'ять зустрічей за участі від 42-х до 54-х держав світу:

Рамштайн-1 (26.04.2022, База ПС США «Рамштайн»; 42 держави);

Рамштайн-2 (23.05.2022, онлайн; 45 держав-членів ООН і Косово);

Рамштайн-3 (15.06.2022, Брюссель; 48 держав-членів ООН, Косово, ЄС і НАТО);

Рамштайн-4 (20.07.2022, онлайн; 50 держав-учасниць);

Рамштайн-5 (08.09.2022, База ПС США «Рамштайн»);

Рамштайн-6 (12.10.2022, Брюссель);

Рамштайн-7 (16.11.2022, онлайн);

Рамштайн-8 (20.01.2023, База ПС США «Рамштайн»);

Рамштайн-9 (14.02.2023, Брюссель, 54 держави-учасниці);

Рамштайн-10 (15.03.2023, онлайн, за участі 51 держави);

Рамштайн-11 (21 квітня 2023 року, База ПС США «Рамштайн»);

Рамштайн-12 (25 травня 2023 року, онлайн);

Рамштайн-13 (15 червня 2023 року, Брюссель);

Рамштайн-14 (18 липня 2023 року, онлайн);

Рамштайн-15 (19 вересня 2023 року, База ПС США «Рамштайн»);

Рамштайн-16 (11 жовтня 2023 року, Брюссель, штаб-квартира НАТО – уперше був присутній на засіданні «Рамштайну» Президент України Володимир Зеленський);

¹¹ Клімкін П. Війна з Росією: п'ять важливих висновків після Рамштайна // ZN. UA. 03.05.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/vijna-z-rosijeju-pjat-vazhlivikh-visnovkih-pislja-ramshtajna.html> (дата звернення: 29.03.2023).

Рамштайн-17 (22 листопада 2023 року, онлайн);
Рамштайн-18 (23 січня 2024 року, онлайн);
Рамштайн-19 (14 лютого 2024 року, онлайн);
Рамштайн-20 (19 березня 2024 року, База ПС США «Рамштайн»);
Рамштайн-21 (26 квітня 2024 року, онлайн);
Рамштайн-22 (20 травня 2024 року, онлайн);
Рамштайн-23 (13 червня 2024 року, у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі);

Рамштайн-24 (6 вересня 2024 року, База ПС США «Рамштайн»);
Рамштайн-25* (зустріч планувалась на рівні лідерів держав 12 жовтня 2024 року, База ПС США «Рамштайн»; засідання перенесено).

Лютнева і березнева (2023 р.) зустрічі Контактної групи з питань оборони України з-поміж перших десяти стали найрепрезентативнішими за кількістю учасників: у «Рамштайні-9» брали участь представники 54 держав¹², в «Рамштайні-10» — 51 держава з різних частин світу (свідчення зміцнення антикремлівської коаліції). Серед ключових рішень: сформована танкова коаліція з восьми держав, яка постачатиме, обслуговуватиме машини «Leopard-1» і «Leopard-2» і надаватиме боеприпаси до них; продовження передачі Україні радянських танків від трьох держав; вирішувалося питання постачання боеприпасів для української артилерії як потреби номер один¹³.

«Рамштайн-10» характеризувався спрямованістю насамперед на посилення протиповітряної оборони, постачання боеприпасів, тренування і формування «броньованого кулака»¹⁴ не лише з метою протидії наступальним спробам російського агресора, але й з точки зору подальшого накопичення ЗСУ необхідних ресурсів для наступу і деокупації всіх українських територій. Натомість на зустрічі Рамштайн-12

¹² Резніков О. «Антикремлівська коаліція вже складається з 54 країн, які вірять у перемогу України». 21.02.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/21/7390233/> (дата звернення: 29.03.2023).

¹³ Танкова коаліція і ще більше снарядів — підсумки «Рамштайну-9» підбив експерт Лакійчук. 15.02.2023. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100738> (дата звернення: 25.03.2023).

¹⁴ «Рамштайн-10»: Україну посилять танками та системами ППО. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ramshtajn-10-ukrayinu-posylyat-tankamy-ta-systemamy-ppo/> (дата звернення: 30.03.2023).

погодили навчання українських пілотів у Данії та Нідерландах на винищувачах 4-го покоління (включно з General Dynamics F-16 Fighting Falcon). Загалом список країн, які запропонували навчати українських пілотів, виріс до семи: Велика Британія, Данія, Норвегія, Нідерланди, Бельгія, Португалія, Польща. Відмінністю 18-го «Рамштайну» стала формалізація «коаліції спроможностей» (capability coalitions), сформованої під час попередніх засідань (авіаційна, танкова, артилерійська та коаліція морської безпеки), а також формування нової коаліції наземних засобів протиповітряної оборони (що отримало розвиток у форматі наступних зустрічей, насамперед «Рамштайн-20» і «Рамштайн-24»). У контексті започаткування коаліції артилерійських спроможностей, був підтверджений досвід України у застосуванні артсистем, які надаються міжнародними партнерами.

У квітні 2024 р. Міністерство оборони України повідомило про створення формату «Рамштайн 2.0», що переходить від індивідуальних рішень до коаліційного формату з допомогою Офісу підтримки коаліцій¹⁵. Це означало, що відтепер союзники України мали надавати підтримку переважно не на індивідуальній основі, а в коаліційному форматі та відповідно до сформованої потреби. Загалом було сформовано вісім об'єднань: коаліція авіаційних спроможностей, коаліція інтегрованої протиповітряної та протиракетної оборони, коаліція дронів, коаліція морських спроможностей, артилерійська коаліція, коаліція бронетанкової техніки та маневреності, ІТ-коаліція, коаліція розмінування. За процедурою, на чолі кожної з восьми заявлених коаліцій є країни-лідери, які залучають до неї інші держави-учасниці. При цьому завданнями Офісу підтримки є забезпечення координації та планування роботи у межах коаліцій спроможностей, забезпечення взаємодії між ними, аналіз стану комунікацій з країнами-партнерами.

«Рамштайн» — це також і нова позиція, нова конфігурація сучасного світу. Фактично «Рамштайн» зараз виконує функції тих міжна-

¹⁵ Міноборони створило Офіс підтримки коаліцій для управління військовою допомогою. URL: <https://web.archive.org/web/20240425091423/https://mil.in.ua/uk/news/minoborony-stvorylo-ofis-pidtrymky-koalitsij-dlya-upravlinnya-vijskovoyu-dopomogoyu/> (дата звернення: 02.12.2024).

родних організацій, які не можуть чи не хочуть ефективно працювати (ООН, НАТО, Червоний хрест, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня організація торгівлі, МАГАТЕ тощо)¹⁶. Хоча поки не існує жодних підписаних та ратифікованих міжнародних документів (статуту чи договору) на найвищому рівні між країнами-учасницями «Рамштайну», зустрічі у форматі «Рамштайн» (як координаційної групи держав для протидії Російській Федерації) на перспективу можуть стати своєрідним майданчиком для створення майбутнього союзу країн задля зміцнення регіональної та глобальної колективної безпеки.

Загалом від початку російського повномасштабного вторгнення в Україну до кінця його третього року (тобто за період 2022–2024 рр.) обсяги міжнародної допомоги нашій державі здебільшого зростали (за суттєвого спаду упродовж жовтня 2023 — квітня 2024 рр., насамперед, у зв'язку з затримкою виділення США допомоги на суму приблизно 60 млрд доларів, з яких понад третина припадає на військову сферу). Від 24 лютого по 20 листопада 2022 р. міжнародні партнери зобов'язалися надати Україні 113,1 млрд євро (за підрахунками Кільського інституту світової економіки); станом на січень 2023 р. ця цифра підвищилася до понад 141 млрд євро.

У період із серпня до жовтня 2023 р. обсяг допомоги Україні різко знизився, а загальна вартість нових пакетів становила лише 2,11 млрд євро (найнижча сума від січня 2022 р.)¹⁷. У період з 24 січня 2022 р. по 15 січня 2023 р. найбільшу військову допомогу надіслали США — 44,3 млрд доларів¹⁸, але згодом ініціатива перейшла до ЄС (на кінець 2024 р. випереджає США за загальними фінансовими показниками наданої Києву військово-технічної допомоги).

¹⁶ Федуняк С. Вплив російсько-української війни на діяльність провідних інститутів безпеки в контексті формування нової моделі міжнародних відносин // Медіафорум. 2022. Вип. 11. С. 131–140.

¹⁷ Ukraine Support Tracker // Kiel Institute for the World Economy. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

¹⁸ Городиńska В. Військова техніка та мільярди доларів: що отримала Україна від партнерів за рік війни. URL: https://24tv.ua/economy/mizhnarodna-dopomoga-2023-skilli-viyskovoyi-fnansovoyi-dopomogi_n2270406 (дата звернення: 29.03.2023); Гофман Ф. Військова допомога для України: скільки вже витратив Захід? URL: <https://www.dw.com/uk/vijskova-dopomoga-dla-ukraini-skilli-vze-vitrativ-zahid/a-64148930> (дата звернення: 30.03.2023).

Американська військово-технічна допомога від початку повномасштабного російського вторгнення здійснювалася в рамках реалізації трьох програм: PDA (Presidential Drawdown Authority) — вилучення озброєння з запасів ЗС США, USAI (Ukraine Security Assistance Initiative) та FMF (Foreign Military Financing) — середньо- та довгострокові постачання. 09 травня 2022 р. президент США Джо Байден підписав закон про ленд-ліз для оборони демократії Україною від 2022 р.¹⁹ (однак по цій лінії озброєння Україна ще не отримувала). Важлива відмінність програм PDA, USAI, FMF від ленд-лізу полягає в тому, що озброєння передають Україні на безоплатній основі. За повідомленнями CNN, Пентагон терміново розглянув 1300 пропозицій від 800 американських компаній щодо інноваційної зброї (засоби ППО, протитанкові системи, БПЛА, контрбатареїні РЛС та захищений зв'язок), яку вони могли б розробити та виготовити у стислі терміни для використання ЗСУ на фронті²⁰.

Водночас США за час широкомасштабної фази російсько-української війни надали 75,1 млрд євро і анонсували 23,3 млрд євро допомоги Києву²¹. У особному переліку лідером серед держав є Сполучені Штати Америки, значно випереджаючи як інші країни, так і Євросоюз як організацію. Особливість США полягає у тому, що пріоритетною з боку Вашингтону є саме військова допомога (з 75,1 млрд євро були спрямовані 51,6 млрд євро). Натомість ЄС військову допомогу Україні не надає — це здійснюють лише окремі члени ЄС: Брюссель надає Києву лише фінансову та гуманітарну підтримку. Вона становила, за даними IfW, 39,3 млрд євро. Зі статистики Ukraine Support Tracker випливає, що всі разом європейські країни надали Україні

¹⁹ Ленд-ліз для України підписано: яку зброю отримаємо та коли оплачувати. URL: https://defence-ua.com/minds_and_ideas/land_liz_dlja_ukrajini_pidpisano_jaku_zbroju_otrimajemo_ta_koli_oplachuvati-7294.html (дата звернення: 30.03.2023).

²⁰ Яке саме озброєння і в якій кількості отримує Україна від союзників. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/jake_same_ozbrojennja_i_v_jakij_kilkosti_otrimuje_ukrajina_vid_sojuznikov-8521.html (дата звернення: 31.03.2023).

²¹ Гурков А. Допомога Заходу Україні: хто дає найбільше грошей та зброї. 07.08.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/dopomoga-zahodu-ukraini-hto-dae-najbilshe-grosey-ta-zbroi/a-69876174> (дата звернення: 02.12.2024).

практично стільки ж військової допомоги (51,5 млрд євро), що і Сполучені Штати (51,6 млрд євро)²².

Станом на 12 листопада 2024 р. у США залишається можливість надати Україні озброєнь та спорядження ще на понад 9 млрд доларів²³. Окрім того, Адміністрація президента США Джо Байде на подасть до Конгресу запит на додаткове фінансування для підтримки України в обсязі 24 млрд доларів. Ці кошти мають вирішальне значення для того, щоб уряд Сполучених Штатів міг ефективно реагувати на ситуацію в Україні до кінця 2025 фінансового року²⁴. Щоправда, проблема полягає в тому, що діюча адміністрація має обмежені можливості та ресурси для ефективного вирішення цього питання у зв'язку з завершенням 20 січня 2025 р. своїх повноважень і результатами листопадових 2024 р. парламентських виборів.

Поряд із допомогою США доленосне значення у протистоянні російській збройній агресії має для України фінансування з боку Європейського Союзу. Загалом ЄС від 28.02.2022 р. до 23.01.2023 р. виділив сім траншів військової допомоги Україні по 500 млн євро. 08.03.2023 р. стало відомо про погодження ЄС виділення додаткових 2 млрд євро для Європейського фонду миру, з якого фінансують військову допомогу країн-членів для України, а наступного дня ЄС підтримав спільну купівлю боєприпасів для допомоги Україні на 1 млрд євро²⁵. Міністри оборони країн-членів ЄС 20.03.2023 р. винесли пропозицію збільшити Європейський фонд миру (використовується для компенсацій за передану Україні військову техніку й боєприпаси) на 3,5 млрд євро. Рада ЄС остаточно затвердила збільшення фінансування Європейського

²² Там само.

²³ Ігнатова І. Зброя для України: у Пентагоні розповіли, скільки допомоги США вже відправили. URL: <https://tsn.ua/zbroya/zbroya-dlya-ukrayini-u-pentagoni-rozpovili-skilki-dopomogi-ssha-vzhe-vidpravili-2700594.html> (дата звернення: 01.12.2024).

²⁴ Данишук Н. Байден попросить у Конгресу додаткові \$24 млрд для України: у Пентагоні розкрили деталі. URL: (дата звернення: 03.12.2024).

²⁵ Gray A., Siebold S. EU agrees to push ahead on joint arms buying to aid Ukraine. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-urges-eu-ministers-back-joint-ammunition-buying-plan-2023-03-08/> (дата звернення: 31.03.2023).

фонду миру (з якого виділяються кошти для купівлі зброї Україні) до 7,979 млрд євро до 2027 р. Це уможливить покриття додаткових фінансових потреб. На початок лютого 2023 р. у ЄС оцінювали загальну військову допомогу країн-членів для України у 12 млрд євро (як через Європейський фонд миру, так і на двосторонній основі)²⁶. Надалі комплексна (в тому числі й військова) допомога Україні з боку ЄС розрахована на перспективу 2024–2027 рр. і передбачає виділення Україні до 50 млрд євро упродовж цього часу. Зокрема Євроспільнота виділила Україні в серпні 2024 р. 4,2 млрд євро в межах програми Ukraine Facility²⁷. Кошти спрямують на соціальну та гуманітарну сфери, а також інші бюджетні програми. До кінця поточного року передбачається надання ще одного траншу.

Інститут світової економіки у Кілі (IfW) 06 серпня 2024 р. опублікував нове (вже 18-те) оновлення банку даних проекту Ukraine Support Tracker. У його рамках група німецьких учених збирає та узагальнює інформацію про фінансову та матеріальну підтримку, яку від початку 2022 р. надають Україні понад 40 держав світу та структури Європейського Союзу²⁸. До кінця першої половини 2024 р. Європа передала Україні загалом 110,2 млрд євро (за підрахунками фахівців Ukraine Support Tracker). Під Європою тут йдеться як про структури Євросоюзу, так і країни-члени ЄС, а також європейські держави, що не входять до нього (Велика Британія, Ісландія, Норвегія і Швейцарія). Майже половина цієї суми (51,5 млрд євро) пішла на військову допомогу²⁹. Отже, якщо розглядати Європу як єдине ціле, то вона з великим відривом випереджає США за масштабами підтримки України, особливо якщо врахувати, що до виділених 110,2 млрд євро

²⁶ ЄС збільшив на 2 млрд євро фонд, з якого фінансує зброю для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157949/> (дата звернення: 31.03.2023).

²⁷ ЄС виділить новий транш Україні за програмою на 50 млрд євро до кінця року. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/es-vidilit-noviy-transh-ukrayini-programoyu-1729241867.html> (дата звернення: 01.12.2024).

²⁸ Гурков А. Допомога Заходу Україні: хто дає найбільше грошей та зброї. 07.08.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/dopomoga-zahodu-ukraini-hto-dae-najbilse-grosey-ta-zbroi/a-69876174> (дата звернення: 02.12.2024).

²⁹ Там само.

Ukraine Support Tracker додає ще 77 млрд євро анонсованої допомоги. Ці гроші внесені до конкретних програм і бюджетів ЄС та окремих європейських країн, але ще не виплачені.

Провідне місце у постачанні Україні зброї, боєприпасів, протиповітряних оборонних систем, дронів тощо належить і окремим країнам Євроспільноти та Північноатлантичного Альянсу і їх особливим партнерам. У списку найбільших країн-донорів України за США з великим відривом йдуть Німеччина (14,7 млрд євро, у тому числі 10,2 млрд євро військової допомоги), Велика Британія (13,1 млрд євро, зокрема військові поставки становлять 8,9 млрд євро), Японія (9,1 млрд євро) та Канада (7,2 млрд євро). Данія забезпечила українську армію зброєю на 6,4 млрд євро³⁰. Так, наприклад, офіційно відомо про надання Великою Британією десятків різноманітних бронеавтомобілів, тисяч протитанкових гранатометів; з-поміж іншого — ПЗРК Starstreak, ракети Harpoon та Brimstone, гаубиці M109 калібром 155 мм і 105 мм тощо. Крім того, у Великій Британії проходять підготовку українські військові: майже за 8 років у рамках операції Orbital було підготовлено 25 тис. військових. Також Лондон почав серйозне постачання зброї до Києва ще до 24.02.2022 р. (зокрема надав ракети NLAW)³¹.

Упродовж 2024 р. і кількох наступних років ФРН планує збільшити допомогу Україні (зокрема й військово-технічну) до 15 млрд євро³². Відповідно до інформації «The Guardian», німецький оборонний гігант Rheinmetall планує побудувати в Україні щонайменше чотири заводи з виробництва озброєння. Відповідний документ про співпрацю підписали в присутності міністра стратегічних галузей промисловості України О. Камишіна та посла України в Німеччині О. Макеєва в ході Мюнхенської конференції з безпеки. Ці заводи в

³⁰ Там само.

³¹ Як зброя Заходу б'є по російській армії. URL: <https://www.radiosvoboda.org › yak-zbroya-zahodu-be-p> (дата звернення: 31.03.2023).

³² Німеччина хоче в найближчі роки збільшити військову допомогу Україні до понад 15 млрд євро — ЗМІ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/27/7395311/> (дата звернення: 30.03.2023).

Україні мають виробляти снаряди, військову техніку, порох і зенітну зброю³³.

Одним із найголовніших союзників України виступає Республіка Польща. Упродовж першого року широкомасштабної російської агресії вона надала Україні допомоги, зокрема і військової, на суму 5,18 млрд доларів³⁴. Офіційна Варшава вбачає у військовій допомозі Україні також і гарантію власної безпеки, і безпеки Європи. Посол України в Польщі В. Зварич підкреслив вагомість допомоги Польщі Україні у військовому плані. Йдеться, зокрема, про 240 модернізованих танків Т-72, бойових танків РТ-91 Twardy, ПЗРК Piorun, САУ Krab, а також гранатомети, артилерійські снаряди тощо³⁵.

Загалом з початку 2022 р. до середини 2024 р. (практично за два з половиною роки протидії Україні повномасштабному російському збройному вторгненню) Польща надала 44 пакети різних видів озброєння та боєприпасів. Їхня загальна вартість разом з іншими формами підтримки Збройних сил України (особливо у вигляді підготовки, матеріально-технічного забезпечення, постачання, технічного обслуговування та ремонту техніки, а також у медичній сфері) перевищила 4 млрд євро³⁶.

На вагомість польської військової та загальної допомоги Україні звернув увагу і президент Республіки Польща А. Дуда під час візиту в Київ 24 серпня 2024 р. Зокрема, він підкреслив, що загальна вартість польської допомоги Україні (військової, гуманітарної та іншої) становить 3,3 відсотка внутрішнього валового продукту Польщі (приблиз-

³³ Rheinmetall планує збудувати в Україні щонайменше чотири заводи. 14.03.2024. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/rheinmetall-planuye-zbuduvaty-v-ukrayini-shhonaajmenshe-chotyry-zavody/> (дата звернення: 30.11.2024).

³⁴ Городинська В. Військова техніка та мільярди доларів: що отримала Україна від партнерів за рік війни. URL: https://24tv.ua/economy/mizhnarodna-dopomoga-2023-skilli-vijskovoyi-finansovoyi-dopomogi_n2270406 (дата звернення: 29.03.2023).

³⁵ Польща вбачає у військовій допомозі Україні також і гарантію власної безпеки. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-polytics/3530388-polsa-vbacaе-u-vijskovij-dopomozu-ukraini-garantii-svoei-bezpeki-zvaric.html> (дата звернення: 25.03.2023).

³⁶ Porozumienie o współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą od 08 lipca 2024 roku. URL: <https://www.gov.pl> (доступ: 09.10.2024).

но 100 мільярдів злотих). Лише військова допомога становить 12 млрд злотих³⁷.

Польща стала ключовою транзитною країною для постачання західної військової допомоги Україні. Через польські кордони проходять численні конвої з військовим обладнанням, зброєю та іншими матеріалами, наданими країнами НАТО та ЄС. Польща забезпечує необхідну інфраструктуру та логістику для транспортування цих ресурсів на територію України, включаючи повітряні (наприклад, особлива роль аеропорту Ясьонка біля м. Жешува і самого міста неподалік кордону з Україною³⁸), залізничні й автомобільні шляхи. Польща є активним членом НАТО і одним із ключових партнерів, що підтримує зміцнення обороноздатності України. Польський уряд регулярно закликає до збільшення військової допомоги з боку Альянсу, а також сприяє збільшенню кількості озброєння і військової техніки, яка надходить Україні через міжнародні програми допомоги. Польща також підтримує військові ініціативи щодо посилення східного флангу НАТО, що включає спільні навчання з Україною та іншими країнами-союзниками. Окрім зброї та техніки, Польща постачає українським військовим засоби індивідуального захисту (бронежилети, каски, комплекти тактичного спорядження та іншу амуніцію), забезпечує гуманітарні вантажі для військових, включаючи медикаменти, польові госпіталі та інші необхідні матеріали. Польща не тільки надає безпосередню військову допомогу, але й активно лобіює інтереси України на міжнародних форумах (НАТО та ЄС), закликаючи до збільшення постачання озброєння та військової техніки від інших партнерів³⁹. Це також включає участь у військових коаліціях,

³⁷ Prezydent Duda: przekazaliśmy Ukrainie ponad tysiąc sztuk ciężkiego sprzętu. 26.08.2024. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/prezydent-duda-przekazalismy-ukrainie-ponad-tysiac-sztuk-ciężkiego-sprzetu> (dostęp: 09.10.2024).

³⁸ Hofmann F. Broń dla Ukrainy: Transport i naprawa pod Rzeszowem. 24.09.2022. URL: <https://www.dw.com/pl/bro%C5%84-dla-ukrainy-transport-i-naprawa-pod-rzeszowem/a-63223619> (dostęp: 10.10.2024); Niedziński B. Polskie miasto uznane globalnym centrum pomocy Ukrainie przez „Financial Times”. 13.04.2023. URL: <https://forsal.pl/swiat/ukraina/artykuly/8698777,polskie-miasto-uznane-globalnym-centrum-pomocy-ukrainie-przez-financial-times.html> (dostęp: 10.10.2024).

³⁹ Grain dispute: how Poland and Ukraine can reach a solution. URL: <https://euromaidanpress.com/2023/09/24/grain-dispute-how-poland-and-ukraine-can-reach-a-solution/> (date of access: 29.09.2024).

спрямованих на зміцнення обороноздатності України, як на політичному, так і на практичному рівнях.

Важливе значення для інституціоналізації та подальшого поглиблення військово-технічного співробітництва мало підписання 08 липня 2024 р. безпекової угоди між Україною та Польщею⁴⁰. Вона стала не лише свідченням поглиблення міждержавного стратегічного партнерства, але й продовженням і розвитком в нових умовах домовленостей, укладених у рамках Генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України та урядом Польщі про взаємне співробітництво у сфері оборони 02 грудня 2016 р., а також підтвердженням заяви в Комюніке Вільнюського саміту НАТО в липні 2023 р. про те, що майбутнє України — в Північноатлантичному Альянсі та ухваленій у Вільнюсі 12 липня 2023 р. Спільної декларації про підтримку України⁴¹. Міждержавне порозуміння у сфері безпеки містить як перелік здобутків у галузі оборонної та військово-технічної співпраці, так і визначення та перспективи подальших дій і конкретних кроків у розбудові та поглибленні довгострокових відносин з питань військового співробітництва, надання різних видів озброєнь і боєприпасів, матеріально-технічного і логістичного оснащення та підготовки Збройних сил України, їхньої оперативної сумісності з військами НАТО та прискореного переходу на стандарти Північноатлантичного Альянсу. Прем'єр-міністр Польщі Д. Туск під час підписання угоди в галузі оборони і безпеки особливо наголосив: «Хто сьогодні боронить Україну, той захищає себе також. У Польщі ці слова мають особливе значення»⁴².

В Угоді про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща щодо оборонної та військової співпраці, зокрема, зазначено: «Політика Польщі полягає в тому, щоб допомагати Україні на двосторонній основі та через співпрацю з членами Альянсу та

⁴⁰ Porozumienie o współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą od 08 lipca 2024 roku. URL: <https://www.gov.pl> (dostęp: 09.10.2024).

⁴¹ Там само.

⁴² Polska i Ukraina podpisały umowę o bezpieczeństwie. Spotkanie Tusk-Zelenski. 08.07.2024 // Rzeczpospolita. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art40780521-polska-i-ukraina-podpisały-umowę-o-bezpieczeństwie-spotkanie-tusk-zelenski> (дата звернення: 25.09.2024).

партнерами зі збереженням рівня якості своєї оборони та військової переваги в умовах швидкої, невизначеної та складної регіональної політичної та безпекової трансформації»⁴³. Натомість, «політика України полягає в тому, щоб ділитися з Польщею своїм найкращим досвідом, набутими оперативними знаннями та за необхідності — рішеннями, що стосуються посилення їхньої взаємної безпеки та взаємодоповнюваності процесів їхнього розвитку у військовій сфері, що є таким важливим для взаємної підготовки до членства України в НАТО»⁴⁴.

Суттєву військову допомогу надали Україні також дві інші держави Вишеградської групи — Чехія і Словаччина. Міністерство оборони Чехії у 2022 р. передало Україні зі свого майна 38 танків, 55 БМП, 4 одиниці авіаційної техніки та 13 самохідних гаубиць. Офіційна Прага також передала 47 автомобілів, 27 518 артилерійських снарядів, 12 пускових установок, 4 900 ракет для них, 8 022 гранатометів, 128 мінометів, 17 400 снарядів для мінометів, 291 засіб ППО, 30 025 пістолетів, 11 233 гвинтівок та автоматів, 4 263 000 набоїв для стрілецької зброї. Загальна сума поставок склала близько 417 млн євро⁴⁵. Чехія розгорнула на своїй території кілька підприємств із ремонту та виробництва зброї для України, зокрема з залученням українських спеціалістів. Вагомою є чеська ініціатива з постачання в Україну боеприпасів великого калібру й надання українському війську 500 тис. снарядів до кінця 2024 р. Загалом (станом на травень 2024 р.) Чехія збрала від західних партнерів України 1,7 млрд євро, яких, за розрахунками чеського уряду, має вистачити для закупівлі півмільйона снарядів. У рамках такого підходу до України у вересні 2024 р. надійшли перші 50 тис. снарядів⁴⁶. Словаччина 2022 р. передала Україні

⁴³ Porozumienie o współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą od 08 lipca 2024 roku. URL: <https://www.gov.pl> (dostęp: 09.10.2024).

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Країни Вишеградської групи домовилися підтримувати Україну. Угорщина також виділить гроші. URL: <https://ukrainian.voanews.com/amp/vyshehradski-krajiny-pidtrymaly-dopomogu-ukrajini/6848704.html> (дата звернення: 25.03.2023).

⁴⁶ Чеська ініціатива надасть Україні обіцяні 500 тис. снарядів до кінця року. URL: <https://www.holosameryky.com/a/cheska-initsiatyva-nadast-zaplanovani-boeyprypasy-do-kintsia-roku/7817366.html> (дата звернення: 25.11.2024).

військову техніку та боєприпаси на 168 млн євро. За даними Кільського інституту світової економіки, Словаччина посідає п'яте місце у світі за обсягом військової допомоги Україні відносно ВВП і чотирнадцяте — за абсолютним значенням підтримки⁴⁷.

Помітна роль у військово-технічній підтримці України належить низці інших держав, з-поміж яких — держави Балтії і Скандинавії, Австралія, Італія, Хорватія та ін. Так, зокрема, уряд Австралії 12 липня 2024 р. оголосив про найбільший від початку широкомасштабного вторгнення РФ пакет військової допомоги Україні на суму близько 250 млн австралійських доларів (приблизно 158 млн доларів США)⁴⁸. Цей пакет військової допомоги включає ракети ППО, зброю «повітря-земля» разом з керованим озброєнням, протитанкові засоби, боєприпаси до артилерії, мінометів, гармат і стрілецької зброї. За даними австралійського уряду, військова допомога Канберри Києву сягнула понад 1,1 млрд австралійських доларів з початку повномасштабного вторгнення Росії, а загальна допомога — понад 1,3 млрд доларів.

Показовим у контексті зміцнення антиросійської коаліції та розуміння важливості надання військової допомоги Україні є рішення Конституційного суду Болгарії, який 07.03.2023 р. визнав військово-технічну допомогу Україні конституційною. При цьому суд відхилив прийняте 03.11.2022 р клопотання 50 представників Народних зборів Болгарії про визнання неконституційним рішення про надання військової та військово-технічної допомоги Україні та зміцнення обороноздатності Болгарії⁴⁹. У серпні 2022 р. в.о. міністра економіки Болгарії А. Михайлов повідомив про передачу Україні 4 200 т зброї. За

⁴⁷ Країни за розміром наданої військової допомоги Україні. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/vijskova-dopomoga-ukrayini-vid-riznih-krayin-rejting#anchor-13> (дата звернення: 25.03.2023).

⁴⁸ Уряд Австралії оголосив про пакет військової допомоги Україні – найбільший з лютого 2022 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-avstraliya-dopomoga-ukrayina/33033810.html> (дата звернення: 03.12.2024).

⁴⁹ Жерновська Л. У Болгарії визнали військово-технічну допомогу Україні конституційною. URL: <https://www.unian.ua/world/u-bolgariji-viznali-viyskovo-tehnichnu-dopomogu-ukrayini-konstituciynoyu-12171279.html> (дата звернення: 31.03.2023).

даними ЗМІ, упродовж останніх двох років Болгарія передала Україні через посередників озброєння на суму понад 1 млрд доларів⁵⁰.

Якщо ж зіставити виділені кошти з валовим внутрішнім продуктом країни, згідно з оновленим банком даних Ukraine Support Tracker, саме Данія є зараз тією державою, яка найбільше допомагає народу та армії України. У Данії допомога Києву сягнула 1,8% ВВП. В Естонії цей показник становить 1,7%, у Литві та Латвії 1,4%, у Фінляндії 0,9%, у Швеції 0,8%, у Польщі 0,7%. При цьому практично всі ці країни надають додатково 0,2% ВВП на допомогу Україні через загальні програми ЄС. Тож у сумі Данія витрачає на підтримку України 2% ВВП. Для порівняння: у Німеччині це 0,6% ВВП (0,4% плюс 0,2%), у США — 0,3%⁵¹.

Стосовно конкретної військово-технічної допомоги з боку США, ЄС й інших держав-партнерок: упродовж уже першого року від початку повномасштабного вторгнення 24.02.2022 р. ЗСУ отримали від США та інших союзників такі види озброєнь: протитанкові керовані ракетні комплекси Javelin (США); переносні ЗРК Stinger (США); тактичні безпілотні літальні системи Switchblade (США); 155-мм гаубиці M777 (США); безпілотні повітряні системи Phoenix Ghost (США); ракетні установки HIMARS (США); зенітні керовані ракети класу «земля-повітря» Sea Sparrow (США); переносні зенітно-ракетні комплекси «Перун» (Польща); танки Т-72М/М1 (Польща); реактивна система залпового вогню БМ-21 «Град» (Польща); протитанкові комплекси NLAW (Велика Британія); переносні зенітно-ракетні комплекси Starstreak (Велика Британія); переносні ракетно-зенітні комплекси LMM Marlet (Велика Британія); мобільні зенітно-ракетні комплекси Stormer HVM (Велика Британія); ракети Brimstone (Велика Британія); зенітні самохідні установки FlakPz Gepard (Німеччина); 155-мм колісні самохідні артилерійські установки Caesar (Франція); протитанкові комплекси MILAN (Франція); самохідні артилерійські установки PzH

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Гурков А. Допомога Заходу Україні: хто дає найбільше грошей та зброї. 07.08.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/dopomoga-zahodu-ukraini-hto-dae-najbilshe-grosej-ta-zbroi/a-69876174> (дата звернення: 02.12.2024).

2000 (155-мм калібр) (Нідерланди); системи протиповітряної оборони С-300 (Словаччина); самохідна артилерійська установка Zuzana 2 калібром 155 мм (Словаччина); самохідні артилерійські установки DANA та DANA M2 (Чехія); реактивні системи залпового вогню RM-70 Vampire (Чехія); переносні зенітно-ракетні комплекси Mistral (Норвегія); буксирувана гаубиця FH70 (Італія)⁵². Все це озброєння вкрай необхідне для ефективної протидії російській агресії та деокупації української території.

Також Україна упродовж 2023–2024 рр. отримала БМП (бойова машина піхоти) Bradley, ЗРК (зенітно-ракетні комплекси) Patriot, броньовані автомобілі AMX-10RC, багатоцільові БТР Bastion, танки Leopard 2, САУ Archer, артилерійські установки Caesar, САУ Paladin зі 155-мм гарматою, ЗРК Hawk та ПЗРК Stinger, танки Challenger 2 від Великої Британії та Abrams від США, перші військові літаки F-16 від Нідерландів⁵³. Міністр оборони України в 2022–2023 рр. О. Резніков заявив, що Україна планує сформувати щонайменше два батальйони з танків Leopard 2 і шість-сім батальйонів — із Leopard 1⁵⁴. Тривалий час українська сторона веде перемовини про отримання на перспективу західних зразків військової авіації — як новітніх літаків, так і ударних гелікоптерів, насамперед із США, Великої Британії, Франції, ФРН, Швеції.

Відповідно до наведених статистичних даних, провідна роль у наданні військово-політичної та військово-технічної допомоги Україні належить також НАТО. Держави-члени Північноатлантичного Альянсу забезпечили безпрецедентну політичну, економічну, фінансову і гуманітарну підтримку, включаючи військову допомогу у розмірі близько 40 млрд євро щорічно⁵⁵. Україна також отримала доступ до

⁵² Мележик Т. Яку зброю ЗСУ отримали від країн Заходу: перелік. URL: <https://tsn.ua/ato/yaku-zbroyu-zsu-otrimali-vid-krayin-zahodu-perelik-2074318.html> (дата звернення: 31.03.2023).

⁵³ Там само.

⁵⁴ Заступник міністра оборони України приїхав до українських військових у Польщі і проїхався на танку Leopard 2. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/zastupnik-ministra-oboroni-ukrajini-prijihav-do-ukrajinskih-vijskovih-u-polshchi-ta-projihavsja-na-tanku-leopard-2-1657187.html> (дата звернення: 31.03.2023).

⁵⁵ NATO. Relations with Ukraine. 03.10.2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=en (access date: 30.11.2024).

оборонно-промислових ресурсів держав-членів Альянсу для своїх потреб.

На Вашингтонському саміті (2024 р.) лідери держав-членів НАТО оголосили Зобов'язання щодо довгострокової безпекової допомоги Україні, яке передбачає постачання військового обладнання і техніки, надання допомоги і організацію підготовки особового складу тощо⁵⁶. Держави-члени Альянсу планують забезпечити за принципом пропориційних внесків базове фінансування на рівні щонайменше 40 млрд євро упродовж наступного 2025 р. і надавати сталий рівень безпекової допомоги для перемоги України. У зазначену суму включатиметься вся підтримка України з боку НАТО, незалежно від того, на якій основі (двосторонній, багатосторонній чи іншій) вона надається. Фінансові зобов'язання поширюватимуться на закупівлю військового обладнання, технічне обслуговування, логістику та транспортування військової техніки, підготовку військових, інвестиції в ОПК України тощо. Передбачено, що внесок Нідерландів становитиме до 6 млрд євро, ФРН — 4 млрд, Британії — 3,6 млрд, Швеції — 2,2 млрд, Італії та Іспанії — по 1,7 млрд, Норвегії — 0,6 млрд, Португалії — 0,2 млрд євро⁵⁷.

НАТО також вітає довгострокові двосторонні домовленості, укладені державами-членами Альянсу і партнерами НАТО з Україною, на основі Спільної декларації країн Групи семи про підтримку України, ухваленої на Вільнюському саміті (2023 р.). Станом на липень 2024 р. понад 20 держав-членів Альянсу і партнерів підписали двосторонні безпекові угоди з Україною, надаючи їй тривалі гарантії безпеки⁵⁸. Ці зобов'язання, сукупно з рішеннями Вашингтонського саміту 2024 р., передбачають постійну, довгострокову підтримку України, яка відстоює свої суверенітет і територіальну цілісність, а також просувають євроатлантичну інтеграцію України. Зокрема,

⁵⁶ Україна: від війни до миру та відновлення. Аналітичні оцінки. Липень 2024. Київ : Центр Разумкова, 2024. С. 4.

⁵⁷ Військова та фінансова допомога від союзників: які перспективи на 2025 рік. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/10/22/infografika/finansy/vijskova-ta-finsanova-dopomoha-soyuznykiv-yaki-perspektivy-2025-rik> (access date: 03.12.2024).

⁵⁸ Там само.

12 липня 2024 р. в рамках саміту НАТО, лідери 23 країн світу і керівництво ЄС підписали багатосторонній документ «Український компакт» (Ukraine Compact), що містить зобов'язання щодо підтримки України у сфері безпеки та оборони, постачання військової техніки, навчання ЗСУ, сприяння розвитку оборонної промисловості тощо.

Проте Україна так і не отримала запрошення на вступ до Північноатлантичного Альянсу, що стало б могутнім сигналом Росії до припинення відкритої агресивної війни і пошуку шляхів до миру та врегулювання конфлікту. Вкупі з цим двосторонні безпекові угоди так і не стали інструментом припинення війни і просування на практиці до справедливого завершення війни на умовах дотримання міжнародно-правових норм і принципів Статуту ООН, договорів і угод про визнання територіальної цілісності та суверенітету України в кордонах 1991 р.

Попри розуміння Заходом і партнерами небезпеки російської загрози для міжнародного порядку і демократії, у частини політикуму Заходу і так званого Глобального Півдня все ще залишаються ілюзії щодо необхідності «зберегти обличчя Путіну». Опосередкованим доказом цього є актуальний звіт (створеного ще в 1831 р. за ініціативою герцога А. У. Веллінгтона) британського аналітичного центру з питань оборони — Королівського Об'єднаного інституту оборонних досліджень (Royal United Services Institute). За даними експертів центру (серпень, 2022 р.), у російській зброї, яку було вилучено в Україні, виявили понад 450 компонентів іноземного виробництва. З цих 450 компонентів 318 були виготовлені американськими компаніями. Решта комплектуючих — в Японії (34), Тайвані (30), Швейцарії (18), Нідерландах (14), Німеччині (10), КНР (6), Південній Кореї (6), Великій Британії (5), Австрії (2) та інших державах⁵⁹. Низка великих західних компаній від 2014 р. порушували санкції в обхід ембарго щодо постачання зброї. При цьому уряди країн-виробників та постачальників зброї або були напряму зацікавлені у такій співпраці з РФ, або свідомо не помічали елементарних схем для продажу через «посередника»⁶⁰.

⁵⁹ Як Захід допомагає Росії створювати зброю. URL: https://lb.ua/world/2022/08/17/526555_yak_zahid_dopomagaie_rosii_stvoryuvati.html (дата звернення: 31.03.2023).

⁶⁰ Там само.

Так само варто зазначити, що безпекова угода з Польщею, разом із кількома десятками підписаних Україною з державами-партнерами подібних домовленостей, не створила по справжньому безпекового і безпечного середовища, а здебільшого лише задекларувала прагнення до цього на перспективу.

Розглядаючи перспективи співпраці з партнерами із постачання Україні озброєння, тодішні Головнокомандувач Збройних сил України, член Ради національної безпеки і оборони України, генерал В. Залужний та перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони і розвідки, генерал-лейтенант М. Забродський увиразнили два суттєвих фактори, які від початку агресії мали вагомий вплив на прийняття відповідних рішень, строки і обсяги надходжень⁶¹. Перший з них — хибне уявлення про реальні масштаби і характер російсько-української війни. Відтак, відбиття Україною агресії з боку супердержави потребує і ще довго потребуватиме значних матеріальних ресурсів і грошових витрат.

Другим фактором є пряма загроза застосування, за певних обставин, ЗС РФ тактичної ядерної зброї. Бойові дії на території України вже продемонстрували, наскільки РФ нехтує питаннями світової ядерної безпеки навіть у війні зі застосуванням звичайних засобів. Чорнобильська АЕС знаходилася під контролем російських військ з 24.02. по 02.04.2022 р. Запорізька АЕС знаходиться під контролем російських військ від 4 березня 2022 р. Зокрема, з липня 2022 р. на території Запорізької АЕС російські війська облаштували військову базу, розмістивши важку артилерію (зокрема, реактивні системи залпового вогню БМ-30 «Смерч»)⁶². Російські крилаті ракети й бойові безпілотики неодноразово пролітали, а то й завдавали ударів у безпосередній близькості від українських АЕС.

Останнім часом зросла загроза використання Росією для удару по Україні ядерної зброї середнього радіусу дії. Дуже тривожним дзвінком

⁶¹ Залужний В., Забродський М. Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд (07.09.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html> (дата звернення: 29.03.2023).

⁶² Hinshaw D., Parkinson J. (2022). RussianArmy Turns Ukraine's Largest Nuclear Plant into a Military Base // The Wall Street Journal. 2022. July 5.

став удар відповідною новітньою російською ракетою «Орешник» (з боеголовками без ядерного і навіть конвенційного заряду) по об'єкту української оборонної промисловості в Дніпрі 21 листопада 2024 р.⁶³. Нова балістична ракета, якою РФ атакувала Дніпро, створена на базі моделі міжконтинентальної балістичної ракети РС-26 «Рубеж». Вона мала кілька боеголовок, але була без вибухівки, а тому завдала відносно невеликої шкоди. За словами експертів, виключення вибухових речовин із «головної частини» — теплозахищеної частини ракети, яка несе боеголовку, — залишає місце для приладів, які країни можуть використовувати для експериментів.

Саме з урахуванням такої складної і неоднозначної комбінації факторів розглядалися перспективи військової кампанії як 2023 р., так і поточного 2024 р., а надалі й на можливу перспективу 2025 р. Значні затримки з постачанням військової техніки і озброєнь з боку партнерів України у 2023–2024 рр., різке зменшення військової допомоги США упродовж жовтня 2023–квітня 2024 рр., обмеження на використання Україною західної зброї, прорахунки і затримки України в проведенні мобілізаційних заходів, зосередження Росією значної кількості живої сили і артилерійського та повітряного забезпечення своїх наступальних операцій тощо не тільки не дало Україні можливості ефективно провести кампанію-офензиву в 2023 р., але й призвело до «повзучого» російського просування на Сході України з кінця 2023 р. і особливо навесні–восени 2024 р.

Основою українського спротиву була і залишається значна військова допомога партнерів. Лише повне і комплексне врахування окреслених чинників дозволить створити передумови для завдання Україною поразки збройним силам країни-агресора і припинення руйнівної війни всередині Європи⁶⁴. Тому на перспективу важливим аспектом не лише успіхів України у війні проти Росії, але й відновлен-

⁶³ Мазун О. Удар «Орешником» по Дніпру: у ракети були боеголовки без вибухівки, Reuters. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/680671-udar-oreshnikom-po-dnipru-v-raketi-ne-bulo-vibuhivki-reuters> (дата звернення: 29.11.2024).

⁶⁴ Залужний В., Забродський М. Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд (07.09.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html> (дата звернення: 29.03.2023).

ня мирного безпекового середовища на регіональному і глобальному рівнях треба розглядати подальшу військову допомогу з боку союзників і партнерів України, посилення антиросійських санкцій і нівелювання можливості їх уникнення чи зменшення впливу на російську економіку, оборонну сферу і суспільство. Забезпечення Збройних сил України сучасними зразками озброєння та військової техніки вимагає нової ідеології військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, яка базуватиметься на досвіді ЄС і НАТО. Відповідно це передбачає гнучкішу систему міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання⁶⁵.

На п'ятому саміту Європейської політичної спільноти (ЄПС)⁶⁶, який відбувся 7 листопада 2024 р. у м. Будапешті⁶⁷, визнано, що подальша військово-політична підтримка України у протистоянні воєнній агресії РФ залишається консенсусним питанням для більшості європейських держав. При цьому поглиблюється усвідомлення

⁶⁵ Шемаєв В. М., Бегма В. М., Сидоренко С. М. Пріоритети нової ідеології військово-технічного співробітництва України з іноземними державами // Наука і оборона. 2018. № 4. С. 51–52.

⁶⁶ ЄПС — це платформа широкого політичного діалогу щодо питань, що становлять спільний інтерес, вирішення яких сприятиме забезпеченню безпеки, стабільності та процвітання Європейського континенту. На зустрічі були присутні лідери 42 держав, зокрема 24 держав — членів ЄС, а також Сполученого Королівства, Норвегії, Швейцарії, Туреччини, Балканських країн, Кавказу (Вірменія та Грузія), Східної Європи (Україна та Молдова). Федеральний канцлер Німеччини Олаф Шольц не зміг відвідати саміт ЄПС через внутрішньополітичні проблеми в державі (розпад урядової коаліції).

⁶⁷ Угорщина стала приймаючою стороною з огляду на своє головування в Раді ЄС, що розпочалося в липні 2024 р. Саміт проходив на тлі внутрішньополітичної турбулентності в низці держав — учасниць ЄПС (передусім у Німеччині). Крім того, у Європі спостерігається посилення активності правих і популістських сил, що впливає на загальний політичний консенсус та єдність усередині європейських інституцій. У цьому контексті особлива увага була прикута й до місця проведення заходу. Через тривалу напругу в політичному діалозі між європейськими партнерами та Угорщиною остання опинилася в умовах часткової ізоляції у ЄС. Суперечлива внутрішня та зовнішня політика угорського уряду (також і візити Віктора Орбана до Китаю та Росії) уже призвела до того, що низка держав відмовлялися відправляти своїх міністрів на засідання Ради ЄС під час головування Угорщини. Відповідно, існував ризик аналогічного бойкотування саміту ЄПС у Будапешті, однак європейські лідери у переважній більшості все-таки взяли участь у його роботі. Хоча, варто зауважити, що у виступах запрошених представників знайшли відбиття наявні розбіжності в поглядах Угорщини та її партнерів щодо розвитку та політики європейського об'єднання. Своєю чергою, В. Орбан виступив за повне переосмислення «європейської моделі» з огляду на те, що світова економіка зіштовхнулася з перспективою фрагментації.

необхідності посилення європейського компонента цієї підтримки в умовах можливих змін у зовнішній політиці США.

Лідери та високопосадовці держав ЄС погодилися з тим, що Європі необхідно взяти на себе відповідальність за власну безпеку та оборону, як і з тим, що й надалі потрібно надавати різноманітну підтримку Україні у відбитті російської збройної агресії. Генеральний секретар НАТО Марк Рютте, який був присутній на саміті, заявив, що союзникам доведеться витрачати набагато більше коштів на оборону⁶⁸. Цю тезу підтвердили деякі інші лідери європейських держав (зокрема, Литви та Латвії). Більшість європейських лідерів продемонструвала узгоджену та стійку позицію щодо надання військово-політичної підтримки Україні (проти цього очікувано висловилася Угорщина), акцентуючи увагу на важливості продовження допомоги з боку США. Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн, як і низка інших європейських високопосадовців, висловилися про важливість продовження з боку Європи та Сполучених Штатів спільної підтримки української сторони в протидії російській агресії. М. Рютте підкреслив, що виклики, які створює Росія через агресію проти України, зачіпають сторони по обидва боки Атлантики. Українська сторона також отримала важливий сигнал «залізної підтримки» від прем'єр-міністра Великої Британії Кіра Стармера⁶⁹.

Отже, війна певним чином консолідувала країни західного світу у боротьбі з неототалітарною Росією. Україна стала своєрідним тестом на готовність Заходу (передусім Європи) виконати свою цивілізаційну місію в протидії агресорові. Якщо від лютого 2014 р. Україна понад вісім років практично не отримувала належної політичної та військової допомоги від країн-гарантів Будапештського меморандуму і західних країн-стратегічних партнерів, то широкомасштабна агресія Російської Федерації проти України вплинула на поглиблення вій-

⁶⁸ Рютте: Видатки країн НАТО на оборону перевищили 2% ВВП завдяки Трампу, «ми маємо робити більше». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rutte-vydatky-krainy-nato-na-oboronu-tramp/33191874.html>

⁶⁹ Каракуц О. П'ятий саміт Європейської політичної спільноти: пошук єдності в нових політичних реаліях. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pyatyty-samityevropeyskoyi-politychnoyi-spilnoty-poshuk>

ськово-технічного співробітництва. Станом на 2024 р. рівень підтримки й допомоги Україні став визначальним маркером протидії західних країн зовнішнім загрозам. Загалом в умовах широкомасштабної війни понад 40 держав світу надали військову підтримку Україні. Допомога ця здійснюється за кількома напрямками: військово-технічна (постачання озброєння), фінансово-гуманітарна (надання коштів і товарів для підтримки населення та економіки), санкційна допомога (впровадження санкцій для ізоляції РФ та послаблення/виснаження її економіки).

В умовах широкомасштабної війни західна військово-технічна підтримка України (зокрема й кількість проведених зустрічей у форматі Рамштайн) є показником важливості українського питання для світу. Висхідна динаміка кількості країн-учасниць і характер прийнятих рішень свідчать про поступове перетворення коаліції з військової на політичну. З огляду на це можна констатувати наявність взаємоспрямованих процесів: з одного боку, результати війни впливають на провідних гравців, що шукають обрис оновленого світового порядку, з іншого — бачення цими гравцями перспектив світового порядку визначатиме обсяги та темпи допомоги Україні, потужність тиску на Росію, а отже — впливатиме на результати війни. Колективна протидія Росії уже перетворилася на один із символів оновленої західної єдності.

Незавершений характер російсько-української війни як нашого предмету вивчення, необхідність врахування значення західної військової допомоги для України, а також аналіз її воєнно-технічного і воєнно-політичного впливу на хід війни визначають перспективи подальших досліджень у контексті порушеної в науковій розвідці проблематики.

Алла Киридон, Сергій Троян

1.3. ОБОРОНА ГОСТОМЕЛЬСЬКОГО ТА ВАСИЛЬКІВСЬКОГО АЕРОДРОМІВ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПОДІЙ¹

*Світлій пам'яті мого сина Тараса Харука,
лейтенанта медичної служби
14-ї окремої механізованої бригади,
полеглого 30 серпня 2022 р.*

Повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., дало початок найбільшому з часів Другої світової війни збройному конфлікту в Європі. Військово-політичне керівництво ворога розраховувало досягти своїх цілей в Україні за лічені дні, однак його плани виявилися зірваними завдяки неохитній волі до перемоги наших військовиків та всього цивільного населення.

Важливою ланкою російського плану повномасштабного вторгнення було проведення повітряно-десантних операцій. Основним районом мали стати околиці Києва. Завдяки цим десантам (у поєднанні з рейдом механізованих батальйонних тактичних груп із півночі, з території Білорусі) планувалося швидко захопити столицю України. Ще одним чинником було прагнення росіян розпорошити увагу українського командування.

¹ Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Харук А. Оборона Гостомельського та Васильківського аеродромів: спроба реконструкції подій // Укр. істор. журн. 2022. № 4. С. 139–147.

У вітчизняній історіографії питання висадки та відбиття російських повітряних десантів в околицях Києва не висвітлене. Це цілком зрозуміло з огляду на невеликий час, що минув від досліджуваних подій. У нашій реконструкції ми спиратимемося на повідомлення засобів масової комунікації (зокрема інтерв'ю учасників подій), а також офіційні зведення та оперативну інформацію. Для розуміння задуму противника й особливостей організації десантних операцій необхідне звернення до відповідних фахових досліджень². Важливі також статті російських авторів, які відображають офіційні погляди³. У зарубіжних спеціалізованих виданнях уже з'явилися публікації, де відображено певні аспекти десантної операції в Гостомелі та використання вертольотів⁴. У низці статей іноземних дослідників, присвячених загальному ходу бойових дій, десантні операції в околицях Києва згадуються на широкому тлі подій⁵. Однак наукова цінність цих праць вельми обмежена. Писалися вони, так би мовити, «по гарячих слідах», тому автори не мали змоги використати інтерв'ю і спогади учасників подій, які почали з'являтися в медіа з другої половини березня.

Заплановані росіянами операції не були парашутними десантами у класичному їх розумінні. По суті, вони планували десантно-штурмову операцію — захоплення аеродрому силами вертолітного десанту з наступним прибуттям військово-транспортних літаків, які мали доставити основний контингент та озброєння (включно з технікою).

² Таранець С. Розвиток десантноштурмових дій у воєнних конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: Дис. ...д-ра філософії. Львів, 2020. 270 с.

³ Зеленов А. В. Десантноштурмовые действия в современном военном конфликте и перспектива их развития // Военная мысль. 2021. № 6. С. 28–33; Урюпин В. Н., Таненя О. С. Десантноштурмовые действия на вертолётах как основной способ выполнения боевых задач тактическими воздушными десантами // Там же. № 7. С. 25–34.

⁴ Strembski M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 luty – 23 marca 2022 // Lotnictwo. 2022. № 3. С. 16–31; Fojtik J. Ruské vrtulníky při okupaci Ukrajiny // ATM. 2022. № 4. С. 14–15.

⁵ Cielma M. Wojna w Europie — agresja na Ukrainę // Nowa Technika Wojskowa. 2022. № 3. С. 6–12; Gawęda M. Wojna rosyjskokuukraińska. Cz.1 // Wojsko i Technika. 2022. № 3. С. 16–24; Hypki T. Wojna u granic // Raport: Wojsko. Technika. Obronność. 2022. № 3. С. 2–12; Rovenský D. Putinova „specoperace”: Ruská invaze na Ukrajinu v detailech // ATM. 2022. № 4. С. 2–12.

Для розуміння особливостей організації російських десантів під час вторгнення в Україну необхідно розібратись із деякими теоретичними положеннями та організаційними засадами. На відміну від США, Франції, Польщі, низки інших країн, у Росії відсутні військові частини, які поєднували б в одній структурі десантні підрозділи й засоби їх доставки та вогневої підтримки (бойові і транспортні гелікоптери). Спроби створити такі частини робилися ще в радянські часи, коли вертолітні полки підпорядковували десантно-штурмовим бригадам. Однак передові тактичні ідеї не змогли подолати армійську бюрократичну рутину. У 1990 р. десантно-штурмові підрозділи зі складу сухопутних передали до повітряно-десантних військ. Уже після розпаду СРСР їх реорганізували в окремі повітряно-десантні бригади⁶. Армійську авіацію 2003 р. було передано з сухопутних військ до військово-повітряних (нині військово-космічних) сил⁷. Тобто в Росії частини, призначені для аеромобільних дій (за російською термінологією — десантно-штурмових) перебувають у підпорядкуванні двох родів збройних сил: десантні – в повітряно-десантних військах, а з'єднання армійської авіації — у військово-космічних силах.

Відсутність єдиного підпорядкування накладає відбиток на організацію та проведення десантно-штурмових операцій. Російські статuti визначають взаємодію десантних підрозділів із вертолітними тільки на етапі висадки. Спільні дії під час захоплення і знищення ворожих об'єктів передбачені лише на стадії виконання найближчого завдання десанту. Більше того, такі спільні дії тими самими статутами чітко регламентовані у часі: від 40 хв. до 1,5 год.⁸ Тобто, на думку російських військових теоретиків, щонайбільше за півтори години після висадки підтримка ударних гелікоптерів десантникам уже не буде потрібна. Її можна організувати й пізніше, але за правилами загальновійськової операції.

⁶ Таранець С. Розвиток десантноштурмових дій у воєнних конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: Дис. ... д-ра філософії. Львів, 2020. С. 84–85.

⁷ Лавров А. Реформирование военновоздушных сил России // Новая армия России. Москва, 2010. С. 73.

⁸ Зеленов А.В. Десантноштурмовые действия в современном военном конфликте и перспективы их развития // Военная мысль. 2021. № 6. С. 28–29.

Таким чином, вертолітний десант мав захопити аеродром блискавично, інакше легкоозброєні вояки залишилися б без підтримки з повітря. Відсутність у десантно-штурмових з'єднань штатних гелікоптерів відзначають як суттєву ваду самі російські військові теоретики. Крім того, висловлювалися думки про недоцільність проведення масштабних десантно-штурмових операцій, адже однією з найважливіших передумов для них є завоювання й утримування панування в повітрі, що проблематично у сучасних умовах ведення бойових дій⁹. Якщо ж рішення про проведення десантно-штурмової операції все ж буде ухвалене, військові теоретики наполягали на необхідності створення зони обмеженого доступу (безполітної) на маршруті та в районі висадки¹⁰.

Околиці Києва ідеально підходили для запланованої росіянами операції. Столиця України оточена кільцем аеродромів різних розмірів і призначення.

Оволодіння кількома з них дозволило б створити плацдарм для швидкого перекидання повітряно-десантних з'єднань. Зокрема за 25 км на північний захід від Києва поблизу Гостомеля знаходиться аеропорт, який донедавна використовувався компанією «Авіалінії Антонова», а також служив базою для льотних випробувань державного підприємства «Антонов». Він мав бетонну злітно-посадкову смугу й міг приймати найбільші літаки. За 20 км на південний захід від Києва розташований військовий аеродром Васильків, де постійно дислокується бригада тактичної авіації¹¹. Тож попри те, що спектр можливих місць для висадки десанту був досить широким, з огляду на різні обставини обрали саме ці два варіанти. Причому пріоритетним був Гостомель, оскільки він знаходиться ближче до кордону з Білоруссю й сюди легше пробитися наземним частинам. Натомість Васильків не тільки розташований далі, але є місцем дислокації військових авіаторів.

⁹ Урюпин В.Н., Таненя О.С. Десантноштурмовые действия на вертолётах как основной способ выполнения боевых задач тактическими воздушными десантами // Военная мысль. 2021. № 7. С. 25.

¹⁰ Там само. С. 26–27.

¹¹ Повітряні сили. URL: <https://www.ukrmilitary.com/p/ukrainianairforce.html>

З огляду на важливість завдання з оволодіння Гостомелем, російське командування виділило для цього 45-ту окрему гвардійську бригаду спеціального призначення повітряно-десантних військ. Ця частина (пункт постійного базування — підмосковна Кубинка) спеціально підготовлена для рейдових дій. Появу її підрозділів на території Білорусі відзначали вже в останній тиждень січня 2022 р.¹² Кількома днями пізніше у цій суміжній країні з'явилися частини, що мали скласти другий ешелон десанту — 137-й повітряно-десантний полк (місце постійної дислокації — Рязань) 106-ї повітряно-десантної дивізії та батальйон 31-ї окремої десантно-штурмової бригади (Ульяновськ)¹³.

Одночасно на територію Білорусі прибувала армійська авіація, яка мала висаджувати десант і забезпечувати йому підтримку. Основу склав 319-й окремий вертолітний полк Східного (Чернігівка, Приморський край), а також підрозділи Західного військових округів¹⁴. Ключовим місцем зосередження став військовий аеродром Мачулищі під Мінськом. Однак із наближенням дати вторгнення вертольоти перекинули південніше на тимчасові майданчики. Один із них було обласшовано на ділянці шосе біля містечка Хойники, за 32 км від кордону з Україною. 23 лютого супутникові знімки зафіксували тут приблизно 30 одиниць Ка-52 і Мі-8. Іншим місцем зосередження російської авіатехніки став аеродром Великий Боков під Мозирем (37 км від кордону з Україною)¹⁵. Загалом же на південному заході Білорусі було зафіксовано (за неповними даними) близько 80 гелікоптерів. Більшість із них становили транспортні Мі-8АМТШ та ударні Ка-52 (ударних Мі-28Н і Мі-24 було лише кілька).

Українське командування не могло протиставити російському десанту регулярних частин ЗСУ, адже в районі на північний захід від

¹² Russia deploys subunits of 45th Special Operations Brigade of the Airborne Forces to Belarus. URL: <https://informnapalm.org/en/russiadeployssubunitsof45thspecialoperationsbrigadeoftheairborneforcesbelarus/>

¹³ Batashvili D. Rondeli Russian Military Digest // Issue 119 — 31 January — 6 February 2022. URL: <https://gfsis.org.ge/russianmonitor/view/3126>

¹⁴ Ripley T. Enabling Aggression // Air Forces Monthly. 2022. № 5. P. 48.

¹⁵ Ibid. P. 46–47.

Києва їх просто не було. Зате в Гостомелі, неподалік від аеродрому, дислокувалася 4-та бригада оперативного призначення Національної гвардії України ім. Героя України сержанта С. Михальчука (відома також як бригада швидкого реагування). На її прикладі добре видно інтегрованість усіх компонентів Сил оборони України, коли навіть, здавалося б, типово поліцейські частини проходили підготовку, не гіршу від армійських підрозділів, і не поступались останнім за озброєнням. З'єднання було створене 2016 р. в рамках експериментальної програми, що передбачала впровадження американської моделі ухвалення рішень MDMP (Military Decision Making Process). За структурою воно наближалось до армійської механізованої бригади — два оперативних (легка піхота), танковий (Т-64БВ) батальйони, артилерійський (122-мм гаубиці Д-30) і зенітний дивізіони, а також підрозділи забезпечення¹⁶. Значна частина солдатів та офіцерів 4-ї бригади мали бойовий досвід. Однак станом на 24 лютого основні її сили перебували на Донбасі, а в пункті постійної дислокації залишалися головним чином строковики.

Обидві сторони могли розраховувати на підтримку авіації, хоча можливості росіян у цьому плані були значно вищими. На території Білорусі вони зосередили кілька десятків штурмовиків Су-25СМ, а також винищувачі Су-30СМ, Су-35С і бомбардувальники Су-34¹⁷. З нашого боку їм могли протистояти винищувачі МіГ-29, Су-27 двох бригад тактичної авіації, а також бомбардувальники Су-24М і штурмовики Су-25. Російське командування сподівалося першим ракетним ударом 24 лютого нейтралізувати авіацію й систему ППО України.

Бій за Гостомель

Розуміючи, що 4-та бригада становитиме головну перешкоду для оволодіння аеродромом, росіяни в першу чергу націлилися на цю частину. 24 лютого близько 7-ї год. було завдало удару крилатою ракетою по місцю її дислокації. Суттєвих збитків удалося уникнути —

¹⁶ У Нацгвардії з'явилась бригада швидкого реагування. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3691990/unatshvardiizivylasiabryhadashvydkohoreahuvannia>

¹⁷ Ripley T. Enabling Aggression. P. 45–47.

постраждав лише житловий будинок¹⁸. На той час особовий склад, піднятий за тривоною, зайняв визначені позиції, у тому числі на злітній смугі. На допомогу прибув підрозділ Сил спеціальних операцій (ССО)¹⁹. Його борець, котрий брав участь у тих подіях, згадував: «Була інформація, що мав прилетіти Іл, який висаджуватиме десант. І наше завдання полягало в тому, що ми не мали дати сісти літаку. Або, якщо він сяде, то прийняти контакт і по максимуму подавити противника, вигравши час для інших підрозділів»²⁰. Крім стрілецької зброї, спецпризначенці та нацгвардійці мали переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК) й зенітні установки.

Однак замість військово-транспортного літака над Гостомелем з'явилися гелікоптери — велика їх група (16 ударних Ка-52 і 18 Мі-8АМТШ; на борту останніх перебували до 200 десантників зі стрілецькою зброєю, протитанковими ракетними комплексами й 82-мм мінометами²¹), йдучи на малій висоті, перетнула білорусько-український кордон. Відбулося це, за деякими даними, близько 8-ї год.²² Однак така інформація входить у суперечність із заявою прес-офіцера 4-ї бригади Х. Старського про те, що бій за Гостомельський аеропорт почався об 11:00–11:30²³. Це перегукується й з повідомленнями його працівників про те, що атака російських вертольотів сталася близько полудня²⁴. Відстань від кордону з Білоруссю до Гостомеля не перевищує 150 км. Якби гелікоптери перетнули його о 8-й, то до визначеного

¹⁸ У Гостомелі російська ракета залишила величезну вирву біля житлового будинку URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3412188ugostomelirosijskaraketazalisilaveliceznuvirvubilazitlovogobudinku.html>

¹⁹ Бій за Гостомель: Нацгвардія розбила мінометами смугу й літаки окупантів не сіли. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/65746/>

²⁰ Сили спецоперацій вперше розкрили деталі боїв у Гостомелі. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/silyspetsoperatsiyvpervyeraskrylidetali1651318195.html>

²¹ Gawęda M. Wojna rosyjskoukraińska. Cz.1 // Wojsko i Technika. 2022. № 3. S. 22.

²² Robin S. Pictures: In Battle For Hostomel, Ukraine Drove Back Russia's Attack Helicopters And Elite Paratroopers. URL: <https://www.19fortyfive.com/2022/02/picturesinbattleforhostomelukraine-drovebackrussiasattackhelicoptersandeliteparatroopers/>

²³ Бій за аеродром Гостомеля і російський десант — як це було. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TKneXy1JUz4>

²⁴ Як захоплювали «Антонов». URL: <https://youtu.be/wiPB0gGhAzA>

місця вони дісталися б не пізніше 9:30. Тобто, очевидно, група, яка висаджувала десант у Гостомелі, порушила державний рубіж пізніше. Поряд із сучасними Ка-52, призначеними для вогневої підтримки, діяли і старіші Мі-24 — за словами одного з російських пілотів, його група з восьми таких машин супроводжувала аналогічну кількість Мі-8 із десантом²⁵.

На підходах до Гостомеля гелікоптери потрапили під вогонь переносних зенітно-ракетних комплексів та почали відстріл теплових пасток. Один Ка-52 був збитий і впав у воду, обидва члени його екіпажу катапультиувалися. Другий через ушкодження здійснив вимушену посадку. За штурвалом одного зі збитих був командир ескадрильї 319-го полку А. Сафарґалєєв²⁶. Удалося вразити й Мі-8²⁷. За свідченнями пілота, пуски ракет були масованими — він нарахував не менше десяти²⁸. Інформація про збиття нашими винищувачами ще двох вертольотів не підтверджена. Натомість один з українських «мігів» був підбитий і впав у Дніпро поблизу Вишгорода²⁹.

Незважаючи на втрати, російська авіагрупа дісталася до Гостомеля. Поява замість військово-транспортного «іла» десятків вертольотів стала дещо неочікуваною для оборонців аеродрому. До того ж пуски з ПЗРК викрили позиції й по них відкрили кулеметний вогонь — імовірно, діяла інфільтрована раніше диверсійно-розвідувальна група. За словами згаданого вище бійця ССО, після того, як Мі-8 висадили десант на полі аеродрому, ударні Ка-52 утворили навколо нього коло, контролюючи всі підступи. Однак простір

²⁵ Двадцять вертолетов на стратегический аэродром: летчики рассказали об операции под Гостомелем. URL: <https://tvzvezda.ru/news/2022321551YCUv0.html>

²⁶ Кулинич И. Установлена личность сбитого под Гостомелем российского вертолётчика. URL: <https://news.obozrevatel.com/society/ustanovlenalichnostsbitogopodgostomelemrossijskogo-vertoletchikafotoivsepodrobnosti.htm>

²⁷ Strembski M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 luty — 23 marca 2022 // Lotnictwo. 2022. № 3. S. 17.

²⁸ Двадцать вертолетов на стратегический аэродром: летчики рассказали об операции под Гостомелем. URL: <https://tvzvezda.ru/news/2022321551YCUv0.html>

²⁹ Strembski M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 luty – 23 marca 2022 // Lotnictwo. 2022. № 3. S. 18.

усередині цього кола вони не обстрілювали, щоб не влучити у своїх³⁰. Цим і скористалися захисники (ротна тактична група і група управління 4-ї бригади загальною чисельністю до 150 бійців), зав'язавши бій із десантом. За повідомленням Х. Старського, в районі Гостомеля було знищено 6 російських гелікоптерів (по три Ка-52 і Мі-8). Після закінчення боєприпасів командир оборонців наказав відійти. Втрати нацгвардійців на той момент були мінімальними — один легкопоранений³¹.

Відхід наших вояків за межі аеропорту надав свободу дій авіації, котра, всупереч гучним заявам російського командування, аж ніяк не була «знищена». У небі з'явилася пара бомбардувальників Су-24М, які скинули з малої висоти спеціальні бомби з гальмівними парашутами³². Загроза обстрілу з землі була цілком реальною, адже російські десантники мали найновіші ПЗРК «Верба». Тому літаки, проходячи над Гостомелем, відстрілювали теплові пастки. Крім того, винищувачі МіГ-29 завдали удару по аеродрому некерованими ракетами. Артилерія 4-ї бригади та інших частин ЗСУ відкрила вогонь по злітно-посадковій смузі, щоб зробити її непридатною³³.

Станом на 19:20 24 лютого аеродром Гостомеля все ще контролювався російським десантом³⁴. Зберігалася небезпека використання його літаками Іл-76. До того ж до міста підійшли частини 31-ї окремої десантно-штурмової бригади з бронетехнікою (бойовими машинами десанту). Українське командування, змушене одночасно реагувати на велику кількість загроз, намагалось повернути контроль над стратегічним пунктом. Для штурму аеропорту було визначено кілька під-

³⁰ Сили спецоперацій вперше розкрили деталі боїв у Гостомелі. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/silypetsoperatsiyvpervyerascrylidetali1651318195.html>

³¹ Бій за аеродром Гостомеля і російський десант — як це було. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TKneXy1JUz4>.

³² Strembski M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 luty – 23 marca 2022 // Lotnictwo. 2022. № 3. S. 19.

³³ ЗСУ нанесли артилерійський удар по Гостомельському аеропорту, де висадився російський десант. URL: https://lb.ua/society/2022/02/24/506691_zsu_nanesli_artileriyskiy_udar.html

³⁴ Аеропорт в Гостомелі захопили російські окупанти. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325524/>

розділів 72-ї окремої механізованої, 80-ї та 95-ї окремих десантно-штурмових бригад і 8-го окремого полку спеціального призначення³⁵. Десантників перекинули до Гостомеля кількома гелікоптерами (вони також обстріляли російські позиції некерованими ракетами)³⁶.

За словами одного з учасників штурму ввечері 24 лютого А. Харченка, завдання було — не пустити «іли». Тож «задача була виконана трошки не таким способом, як потрібно було, але не пустили. Просто переорали аеродром, не дали їм приземлитися. І після цього на відході колону бронетехніки спалили»³⁷. Українські війська здійснили атаку з трьох боків. О 21:00 контроль над об'єктом удалося відновити. Батальйонну тактичну групу російської 45-ї бригади було практично повністю знищено.

Росіяни вимушено корегували свої плани. 18 літаків Іл-76 із десантниками й технікою зі складу псковської 76-ї гвардійської десантно-штурмової дивізії замість Гостомеля приземлилися в білоруському Гомелі — звідти вони своїм ходом почали рухатися в бік України³⁸. Російське командування не відмовилося від наміру заволодіти аеропортом. Тепер це завдання мав виконати наземний ешелон — підрозділи повітряно-десантних військ, які на власній бронетехніці здійснили марш через Чорнобильську зону. Близько 3-ї год. 25 лютого під Гостомелем знову почали лунати вибухи³⁹. Росіяни кинули на штурм кілька батальйонних тактичних груп загальною чисельністю, за

³⁵ Бойовий офіцер розповів «5 каналу» про те, як відбили ворожу атаку на Гостомельському летовищі. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/boiovyiofiterzsuropviv5kanaluproteiakvidbylyvorozhuatakunahostomelskomu-letovyshchi269457.html>

³⁶ ЗСУ не дали висадитись у Гостомелі основним силам ворожого десанту — Міноборони. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/bojizagostomelaerodromkontrolyuyutukrajinskivyskanoviniukrajini50219807.html>

³⁷ Бойовий офіцер розповів «5 каналу» про те, як відбили ворожу атаку на Гостомельському летовищі. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/boiovyiofiterzsuropviv5kanaluproteiakvidbylyvorozhuatakunahostomelskomuletovyshchi269457.html>

³⁸ Rovenský D. Putina «specoperace»: Ruská invaze na Ukrajinu v detailech // ATM. 2022. № 4. S. 3.

³⁹ Хроніка оборони України. День 2 — 25.02.2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/02/25/hronikaoboronyukrayinyden2/>

деякими даними, до 5 тис. (ця цифра видається нам дещо перебільшеною). Українська авіація завдавала ударів по колонах. В одному з таких вильотів уранці 25 лютого було збито штурмовик підполковника Г. Матуляка⁴⁰. 28 лютого йому посмертно присвоєно звання Героя України. Для блокування просування росіян на південь від аеродрому застосовувалися й безпілотники «Байрактар».

Менші кількісно українські підрозділи не змогли втримати аеродром і відступили за його межі. Натомість було повною мірою використано перевагу в артилерії, у тому числі реактивній. Зокрема потужного артудару завдано 27 лютого⁴¹. Це не лише призводило до втрат серед росіян, але й остаточно позбавило їх можливості використати злітно-посадкову смугу за прямим призначенням.

У самому місті бої точилися ще кілька днів. Аеродром, залишаючись під російським контролем, був уже непридатним для прийому літаків. Окупація Гостомеля тривала понад місяць. 31 березня росіяни під натиском українських військ відступили до Білорусі.

Бої за Васильків

Захоплення аеродрому у Василькові вочевидь розглядалося російським командуванням як запасний варіант на випадок невдачі в Гостомелі. Завдання ускладнювалося тим, що безпосередньо тут дислокувались українські винищувачі. Фактично росіянам доводилось обирати між двома варіантами: знищити Васильків так, щоб звідси не могла злітати наша авіація, або ж спробувати захопити неушкодженим і забезпечити посадку власних транспортних літаків. З огляду на загальний план операції зі взяття Києва пріоритетним було визнано перший варіант, адже вкрай важливим уважалося нейтралізувати нашу тактичну авіацію. Крім того, висадка десанту на аеродром, де дислокується військова частина, виглядала нераціонально.

⁴⁰ Шиканова А. Підполковник Матуляк Геннадій врятував ціною свого життя ціле село під Гостомелем. URL: <https://styler.rbc.ua/ukr/facesofwar/podpolkovnikmatulyakgennadiy-spastsenoy>

⁴¹ Орлова В. У Гостомелі артилерія ЗСУ розбомбила окупантів та їхню техніку. URL: <https://www.unian.ua/war/ugostomeliartileriyazsurozobombilaokupantivtajibnyutehnikufotonovini-vtorgnennyarosijvukrajinul1720398.html>

24 лютого о 5:15 по Василькову було завдано ракетного удару. Пролунали два потужних, а також більше десяти менших вибухів. Аеродром зазнав ушкоджень, однак винищувачів тут уже не було — перед самим нападом їх перебазували на запасні. При цьому загинув один із пілотів – старший лейтенант В. Радіонов. 28 лютого йому посмертно присвоєно звання Героя України з формулюванням: «Завдяки його мужнім діям повний склад бригади літаків піднявся в повітря у Василькові. Це врятувало наших від ракетного удару»⁴².

Упродовж 24 лютого аеродром Василькова зазнавав авіаційно-ракетних ударів. Наступного дня вони припинилися. Росіяни, усвідомивши, що Гостомель непридатний для використання, вирішили спробувати захопити цей аеродром. Обстановка була вкрай напруженою. За офіційними повідомленнями, у ніч із 25 на 26 лютого українські винищувачі збили два російських військово-транспортних літаки Іл-76МД: один поблизу самого Василькова, а другий — неподалік від Білої Церкви⁴³. Однак за декілька місяців, що минули з тієї ночі, жодних слідів падіння таких великих машин знайдено не було. Малоймовірною видається й версія про висадку росіянами вночі 26 лютого парашутного десанту в районі Василькова: на місці мали залишитися численні парашути, зображення яких неодмінно потрапили б у соціальні мережі та ЗМІ. До того ж нічне десантування неминуче призвело б до певної дезорганізації підрозділів. Утім факт залишається фактом: уночі 26 лютого поблизу аеродрому йшли бої з російськими десантниками⁴⁴.

Імовірно, росіяни висадили біля Василькова вертолітний десант. Від операції в Гостомелі він відрізнявся кількома важливими деталями. По-перше, це відбувалося вночі, що, з одного боку, дозволяло

⁴² Орел І. Зеленьський нагородив званням Героя України 12 українських воїнів. Шістьох героїв — посмертно. URL: <https://forbes.ua/news/zelenskiyprisvoivzannyageroyaukraini12-ukrainskimvoinamshistomgeroyamposmertno010320224014>

⁴³ Strembski M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 luty – 23 marca 2022 // Lotnictwo. 2022. № 3. S. 19.

⁴⁴ Росковінська Ю. Російські окупанти намагаються висадити десант з повітря у Василькові. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1965479rosiyskiokupantinamagayutsyavisaditidesant-zpovitryauvasilkovi>

використати чинник несподіванки, але з іншого — позбавляло десантників підтримки з боку власних ударних гелікоптерів. По-друге, висадка відбувалася не безпосередньо на об'єкт атаки, а поблизу нього. По-третє, Васильків знаходиться значно далі від кордону з Білоруссю й досить далеко від рубежу просування російських військ (від Ірпеня, Гостомеля та Бучі його відділяє близько 50 км). Це робило вкрай малоімовірним швидкий підхід механізованих батальйонних тактичних груп. Тобто резервного варіанту не було: десант мав захопити об'єкт і забезпечити прибуття транспортних літаків, або ж бути знищеним.

Пробитися до аеродрому росіянам так і не вдалося. Нічний бій ішов на вулицях Василькова та завершився розгромом десантників. Про це вже о 7-й год. заявила очільниця міста Н. Баласинович, сказавши, що успіху вдалося досягти завдяки підкріпленню з бронетехнікою, надісланому з Києва⁴⁵. Наступного дня, 27 лютого, з'явилися повідомлення про висадку росіянами з гелікоптерів десантів у районах сіл Крушинка (5 км на північний схід від Василькова) та Плесецьке (10 км на захід від Василькова). Однак ці акції мали, швидше за все, характер демонстраційно-диверсійних дій і суттєвої загрози для аеродрому не становили. Напружена обстановка в його околицях зберігалася ще декілька днів, але росіяни вочевидь відмовилися від ідеї захопити Васильків. 12 березня близько 7-ї год. вони випустили вісім ракет. Одна з них влучила у склад боєприпасів, унаслідок чого аеродром був остаточно виведений із ладу⁴⁶.

Підбиваючи підсумки, можемо відзначити, що десантні операції, проведені росіянами в околицях Києва, своїєї мети не досягли. Аеродром Гостомеля їм удалося здобути лише на другий день операції за допомогою наземного удару. Однак злітно-посадкову смугу було ви-

⁴⁵ Росковінська Ю. Бій за Васильків завершився перемогою наших військ. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1965506biyzavasilkivzavershivsyaperemogoyunashikhviysk>

⁴⁶ Лисогор І. Ворог цього ранку повністю знищив аеродром у Василькові. URL: https://lb.ua/society/2022/03/12/509155_vorog_tsogo_ranku_povnistyu_znishchiv.html

ведено з ладу, а отже про перекидання додаткових сил повітряним шляхом довелося забути. Васильків росіянам захопити взагалі не вдалося. Повітряно-десантні війська Росії не змогли показати себе в діях за прямим призначенням. Надалі у ході війни проти України їх використовуватимуть лише як легкі механізовані з'єднання. Це підважує сам сенс існування подібних військ у радянському/російському вигляді. З іншого боку, українські сили досить добре показали себе при відбитті десанту. Нечисленні підрозділи, до того ж підпорядковані різним відомствам, хоч і не запобігли в кінцевому підсумку захопленню ворогом Гостомеля, однак зуміли зробити аеродром непридатним для використання. Слід підкреслити, що представлені у статті результати відтворення подій є лише проміжними. Історія битви за Київ та її окремих епізодів, у тому числі боїв за Гостомельський і Васильківський аеродроми, ще потребує подальшого детального дослідження та пошуку нових джерел.

Андрій Харук

1.4. ХАРКІВСЬКА ОБОРОННА ОПЕРАЦІЯ (24 ЛЮТОГО – 14 ТРАВНЯ 2022 р.)¹

Плануючи повномасштабне вторгнення в Україну, російське військово-політичне керівництво одним з основних завдань уважало здобуття Харкова — другого за чисельністю населення міста, потужного осередку промисловості (у тому числі військової) та важливого комунікаційного вузла нашої країни. Спроби взяти його під свій контроль росіяни робили ще навесні 2014 р., однак проголошену у квітні сепаратистську «Харківську народну республіку» було швидко ліквідовано завдяки діям правоохоронних органів і свідомих громадян. У 2022 р., коли відбулася нова спроба захопити місто, суспільно-політичні настрої переважної більшості харків'ян (як і громадян України загалом) не дозволяли розраховувати на бодай якусь підтримку антиукраїнських рухів. Тому вибір було зроблено на користь прямого збройного втручання. Плани ворога передбачали швидке здобуття Харкова, адже відстань до нього від російського кордону становить лише 40 км. Бої за місто розпочалися з першого ж дня повномасштабного вторгнення — 24 лютого 2022 р. Харківська оборонна операція, успішна для Сил оборони України, тривала понад 2,5 міс. — до 14 травня 2022 р.

Вітчизняна історіографія Харківської оборонної операції поки що не надто багата. Чи не єдиною спеціальною працею, присвяченою

¹ Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Харук А. Харківська оборонна операція (24 лютого — 14 травня 2022 р.) // Укр. істор. журн. 2023. № 5 (572). С. 23–34. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.023>

цьому питанню, є невелика брошура, видана Центром досліджень воєнної історії Збройних Сил України (ЦДВІ ЗС України)². Тут відображено загальний хід операції, виокремлено її етапи, однак допущено низку фактологічних помилок — наприклад, щодо складу російських військ, які діяли на харківському напрямку. Варто згадати й щомісячні огляди, підготовлені Національним університетом оборони України. Події Харківської оборонної операції відображено в перших трьох випусках серії³. З огляду на концепцію видання, в ньому подано детальні поточні огляди за офіційними українськими джерелами, без глибоких узагальнень. Ще одну публікацію хронікального плану з щомісячними зведеннями бойових дій за операційними районами (напрямами) видає Генеральний штаб ЗС України⁴. Взаємодоповнюючи одне одного, вони дають змогу у загальних рисах відтворити хід Харківської оборонної операції. Особливість публікацій зарубіжних дослідників полягає не лише в урахуванні офіційної української інформації, але й даних з інших джерел. Як приклад можна навести статті М. Цельми⁵, М. Гавенди⁶.

При відтворенні ходу Харківської оборонної операції користуватимемося періодизацією, запропонованою ЦДВІ ЗС України: 1-й етап — зрив російських планів захоплення Харкова (24 лютого — 3 березня); 2-й етап — стабілізація лінії бойового зіткнення

² Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.)). Київ, 2022. 10 с.

³ Хроніка війни. Частина I (перші 30 днів російсько-української війни 24.02 — 26.03.2022). Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2022. 220 с.; Хроніка війни. Частина II (російсько-українська війна 27.03 — 25.04.2022). Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2022. 240 с.; Хроніка війни. Частина III (російсько-українська війна 26.04 — 26.05.2022). Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2022. 272 с.

⁴ Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Лютий — березень 2022 р. Київ, 2022. 112 с.; Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р. Київ, 2022. 148 с.; Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Травень 2022 р. Київ, 2022. 131 с.

⁵ Cielma, M. Przed bitwą wszystkich bitw. Wojna w Ukrainie. Nowa Technika Wojskowa, 2022. 4: 8–13; Cielma, M. Bitwa o Donbas i upadek Mariupola. Nowa Technika Wojskowa, 2022. 5: 10–14.

⁶ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 1. Wojsko i Technika, 2022. 3: 16–24; Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 2. Wojsko i Technika, 2022. 4: 12–20; Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 3. Wojsko i Technika, 2022. 5: 32–41.

(4 березня — 28 квітня); 3-й етап — завершення оборони Харкова (29 квітня — 14 травня)⁷.

Зрив російських планів захоплення Харкова (24 лютого — 3 березня)

Перед початком повномасштабного вторгнення російське командування сконцентрувало на харківському, охтирському, сумському напрямках (Слобожанський операційний район) до 16 батальйонних тактичних груп (БТГр) зі складу військ Західного військового округу — 1-ї танкової, 6-ї та 20-ї загальновійськових армій⁸. На харківському напрямку діяли підрозділи 25-ї, 138-ї, 200-ї окремих мотострілецьких бригад (ОМСБр) та низка інших частин під командуванням штабу 6-ї армії⁹. Безпосередньо на Харків був скерований удар 25-ї ОМСБр і 2-ї бригади спеціального призначення Головного розвідувального управління (БрСП ГРУ)¹⁰. Перекинута з району Мурманська 200-та ОМСБр (підготовлена для дій в умовах Арктики й укомплектована відповідною технікою) наступала зі східного боку Харківської окружної дороги та далі на південний схід, на Ізюм і Балаклію¹¹.

Для оборони Харкова й Харківщини було сформоване оперативне угруповання військ (ОУВ) «Слобода». Точний час його утворення за відкритими джерелами не встановлено, однак найраніша згадка датована 27 лютого¹². До складу ввійшли дві окремі механізовані бригади (ОМБр), три бригади територіальної оборони, артилерійська та реактивна артилерійська бригади, тактична група «Грім», інші частини¹³.

⁷ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 2–6.

⁸ Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Лютий — березень 2022 р. Київ, 2022. С. 72.

⁹ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 1. Wojsko i Technika, 2022. С. 23.

¹⁰ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 2.

¹¹ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 1. Wojsko i Technika, 2022. 3: 16–24. С. 23.

¹² Хроніка війни. Частина I (перші 30 днів російсько-української війни 24.02 — 26.03.2022). Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2022. С. 13.

¹³ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 3.

У Харкові також знаходилися 3-тя й 5-та бригади Національної гвардії України.

Вторгнення розпочалося вдосвіта 24 лютого. Дуже швидко російські підрозділи вийшли до передмість Харкова. Базою для наступних штурмів та обстрілів міста стало с. Циркуни, розташоване на північно-східній околиці. Від 5-ї год. першого дня повномасштабної війни місто перебувало під вогнем. Особливістю бойових дій тут стало активне застосування ворогом важкої артилерії, в тому числі РСЗВ «Смерч». На інших напрямках використання артсистем було досить обмеженим — росіяни намагалися захоплювати міста та ключові пункти з ходу, діями рейдових груп¹⁴.

У перші дні повномасштабного вторгнення основу сил оборони Харкова, поряд із підрозділами 92-ї ОМБр і НГУ, становили три офіцерські батальйони Харківського національного університету Повітряних сил (із додаванням невеликої кількості курсантів старших курсів). Оборону міста очолив полковник Сергій Гузченко — начальник кафедри тактики ХНУПС. На визнання його заслуг 24 серпня 2022 р. офіцерові присвоєно звання почесного громадянина Харкова.

Перша атака на місто почалася близько 08:30 24 лютого ударом на Салтівку — житловий район на північному сході Харкова. Тут оборонявся один із батальйонів ХНУПС під командуванням полковника Віталія Кирпенка, а також 22-й окремий мотопіхотний батальйон 92-ї ОМБр. Два інші батальйони ХНУПС займали позиції вздовж Харківської окружної дороги, на східній і південно-східній околицях міста. Цю атаку було відбито, противник відступив до с. Циркуни. Велику роль відіграла підтримка 22-го ОМПБ, а особливо — розрахунків ПТРК, оскільки батальйон ХНУПС мав тільки стрілецьку зброю. Незабаром до оборонців цієї ділянки надійшло підкріплення — три танки зі складу Харківського інституту танкових військ. За словами полковника Ігоря Будура, начальника кафедри філософії ХНУПС, котрий воював як стрілець-гранатометник, 25 лютого росіяни знову спробували атакувати. В бою обидві сторони використовували танки. Цю атаку теж було відбито, а росіяни втратили до половини роти піхоти.

¹⁴ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 1. Wojsko i Technika, 2022. 3: 16–24. C. 23.

Наступного дня вони застосували ударні гелікоптери, один з яких був збитий за допомогою ПЗРК розрахунком майора Дмитра Рибалка. У цих перших боях оборонці міста збагатили свій арсенал трофеями. Наприклад, батальйон полковника В. Кирпенка здобув дві зенітні установки ЗУ-23-2, встановлені на нових автомобілях КамАЗ. Розрахунки укомплектували старшокурсниками й у подальшому це озброєння активно використовувалося¹⁵. 26 лютого російський танковий підрозділ увірвався на мікрорайон Олексіївка (північ міста), де його швидко знищили¹⁶.

У багатьох випадках дії російських військ на харківському напрямку важко назвати продуманими. Яскравим прикладом цього став, мабуть, найвідоміший рейд, який відбувся 27 лютого. Це була спроба прориву до центру Харкова з північного заходу підрозділу 2-ї бригади спеціального призначення. Група мала у своєму складі легкоброньовані «Тигри», але була повністю позбавлена танкової та артилерійської підтримки. Захисники міста швидко знищили бронеавтомобілі, група зазнала втрат, однак тим, хто залишився, вдалося забарикадуватися в будівлі школи № 134 на вул. Шевченка, майже у центрі міста. Саме тут рейдову групу остаточно ліквідували. Сенса цього кроку росіян залишається незрозумілим, оскільки було б наївно очікувати захоплення великого обласного центру таким незначним підрозділом. Можливо, це була своєрідна розвідка боєм. Начальник Головного управління нацполіції у Харківській обл. Володимир Тимошко висловив таке припущення: «Моя особиста думка: вони абсолютно не ідіоти, у них був якийсь нормальний план. Я знаходжу лише одну відповідь: найімовірніше, їхнім завданням було зайти в одну з будівель так званого урядового кварталу, це обладміністрація, СБУ чи ГУНП, забарикадуватися, підняти триколор і була б картинка для всіх, що місто захоплено»¹⁷. У цьому бою брали участь підрозділи

¹⁵ Інтерв'ю з полковником Ігорем Будуром, записане автором 14 березня 2022 р.

¹⁶ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 2.

¹⁷ Якушко О. Найкритичніший день. Як 27 лютого відбувався бій за центр Харкова. Об'єктив. 13.02.2023 URL: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2023/02/13/samyj-kriticheskij-den-kak-27-fevralya-prohodil-boj-za-tsentr-harkova/> (дата звернення 24.05.2023).

НГУ, територіальної оборони, 92-ї ОМБр, СБУ («Альфа»), поліції (КОРД), добровольче формування територіальної громади «Фрайкор»¹⁸. Сам лише перелік цих частин наочно показує специфіку організації оборони як Харкова, так й України, що здійснювалася не лише Збройними Силами України, а широким конгломератом — Силами оборони України.

27 лютого до Харкова прибула перша батарея 40-ї окремої артилерійської бригади, що серйозно підсилило оборонців. Того ж дня до міста ввійшли основні сили 92-ї ОМБр, які з боями відступали від кордону.

Крім атаки безпосередньо на Харків, росіяни намагались оточити місто. Вже 25 лютого було захоплено Чугуїв, розташований на південний схід від обласного центру. Тут знаходився пункт постійної дислокації 92-ї ОМБр, а також аеродром, де базувалася 203-тя навчальна авіаційна бригада, підпорядкована ХНУПС. По аеродрому ще вдосвіта 24 лютого було завдано ракетного удару. Як випливає з матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень, вже після удару тут було знищено (ймовірно, задля недопущення захоплення ворогом) дві наземні станції управління та чотири безпілотні літальні апарати «Байрактар ТВ2»¹⁹. 27 лютого росіяни захопили Куп'янськ — другий за розмірами (після Харкова) залізничний вузол області²⁰.

З північного боку Харкова російські війська підійшли до м. Дергачі (за 12 км від Харківської окружної дороги), але не змогли його здобути. Спроби пробитися далі на південний захід, щоб перерізати комунікації, які з'єднували Харків із Полтавою, було заблоковано підрозділами 93-ї ОМБр.

Намагання захопити Харків із ходу провалилися. Причина була очевидною — російське військово-політичне керівництво недооцінило

¹⁸ Іванець О. Як у лютому Сили оборони Харкова знищили спецназ РФ у школі № 134. АрміяInform. 02.09.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/02/yak-u-lyutomusyly-oborony-harkova-znyshhyly-specnaz-rf-u-shkoli-%e2%84%96-134/> (дата звернення 24.05.2023).

¹⁹ Ухвала в справі № 642/1618/22 від 08.12.2022 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. 12.12.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107759505>

²⁰ Хроніка війни. Частина I (перші 30 днів російсько-української війни 24.02 — 26.03.2022). Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2022. С. 16.

волю українців до опору та, як наслідок, виділило сили, яких вистачило б на рейдову чи поліцейську операцію, але аж ніяк не на повноцінний штурм великого обласного центру. Натомість ворожа артилерія зайняла позиції на північно-східних околицях Харкова й почала обстрілювати місто. Найбільше потерпав район Північна Салтівка, де тільки 3 березня внаслідок влучань горіли до 40 багатоквартирних будинків. Ще 26 лютого у Харкові довелося вимкнути газопостачання. До численних жертв серед мирного населення призвів обстріл 28 лютого району аеропорту і прилеглої житлової забудови²¹. 1 березня ракетний удар прийшовся на центр міста, площу Свободи і розташовану тут будівлю Харківської обласної державної адміністрації, внаслідок чого загинуло 29 осіб²².

Незважаючи на терор проти цивільного населення, ворог не зміг здобути Харків та продовжував зазнавати втрат. Наприклад, 2 березня бійці 93-ї ОМБр захопили 6 танків Т-80БВМ зі складу 200-ї ОМСБр. Як наслідок, уже 3 березня в околицях Харкова росіяни перейшли до оборони. На той час на підходах до міста вони мали 6 БТР з складу 6-ї армії та берегових військ Північного флоту²³.

Стабілізація лінії бойового зіткнення (4 березня — 28 квітня)

У березні Сили оборони України остаточно зупинили наступ росіян на Харків. Ворог почав зміцнювати свої позиції на північній і північно-східній околицях міста. Весь березень і квітень тривали обстріли. Водночас загарбники вели бойові дії, спрямовані на обхід Харкова з південного сходу та наступ на м. Ізюм. У березні для виконання цих завдань було виділено додаткові підрозділи морської піхоти Балтійського й Північного флотів. Спроба авангарду російської 6-ї армії

²¹ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 3.

²² Кількість загиблих від удару по Харківській облдержадміністрації збільшилась до 29. New Voice. 02.04.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/kharkiv/boji-za-harkiv-pid-chas-obstrilu-harkivskoji-oda-zagynuli-29-lyudey-novini-harkova-50230576.html> (дата звернення 25.05.2023).

²³ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 3.

обійти Харків із півдня, з району Балаклії, заблокувала наша 25-та окрема повітряно-десантна бригада²⁴.

Поступово українські війська перейшли до наступальних дій — поки що в незначних масштабах. Велике значення мало визволення 6 березня підрозділами 92-ї ОМБр Чугуєва — важливого комунікаційного вузла, розташованого на шосе М 03 (Харків — Ізюм — Слов'янськ). Російські війська, які оборонялись у цьому районі, зазнали важких втрат — серед убитих були, зокрема, командири 61-ї окремої бригади морської піхоти (ОБрМП) і 31-ї окремої десантно-штурмової бригади²⁵. Звільнення Чугуєва унеможливило оточення Харкова з південного боку. Українські війська також докладали зусиль для того, щоб відсунути російські позиції від околиць обласного центру. 25 березня визволено с. Мала Рогань, розташоване на захід від міста. Два дні по тому — розташоване північніше с. Вільхівка. До кінця березня на харківському напрямку були розбиті по 2 БТГр 200-ї та 138-ї ОМСБр, а також БТГр 59-го танкового полку 144-ї МСД²⁶. Росіяни, однак, надалі продовжували утримувати позиції на північних і північно-східних околицях Харкова.

Усвідомивши нереальність захоплення міста, російське командування скерувало основні зусилля на ізюмський напрямок. Здобуття Ізюма створило б умови для виходу на оперативний простір у тилу українського угруповання, яке діяло на Донбасі — у зоні операції Об'єднаних сил. Спроба захопити райцентр з ходу не вдалася. Почались артилерійські обстріли й бомбардування міста, бої за яке тривали майже місяць. Росіяни сконцентрували тут 12—15 БТГр, головним чином зі складу 144-ї МСД, але також із 47-ї ТД, 106-ї повітряно-десантної дивізії та 61-ї ОБрМП. З українського боку Ізюм обороняли різні частини, в тому числі БТГр 81-ї окремої аеромобільної бригади (ОАемБр), пізніше посилені підрозділами 95-ї окремої десантно-

²⁴ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 1. Wojsko i Technika, 2022. 3: 16–24. С. 23.

²⁵ Воліковська У. В ході ведення бойових дій звільнено Чугуїв. Главком. 07.03.2022. URL: <https://glavcom.ua/news/v-hodi-vedennya-boyovih-diy-zvilneno-chugujiv-827592.html> (дата звернення 25.05.2023).

²⁶ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 2. Wojsko i Technika, 2022. 4: 12–20. С. 18.

штурмової бригади (ОДШБр) та Сил територіальної оборони. Унаслідок значної переваги у силах після важких боїв 1 квітня росіяни змогли зайняти Ізюм²⁷.

Безпосередньо на підступах до Харкова ворог продовжував боюві дії, але головним завданням тут було вже не здобуття міста, а зв'язування боєм наших військ задля недопущення перекидання їх на інші напрямки. З території Росії було підтягнуто підкріплення, тож на початку квітня під Харковом знаходилися 7 російських БТР. Тривали обстріли зі ствольної й реактивної артилерії, від яких страждали Салтівка, Північна Салтівка, Холодна Гора, П'ятихатки, Дергачі, Олексіївка.

Харків та околиці систематично зазнавали ударів ворожої авіації, причому найбільш дошкульними вони були в перші два тижні повномасштабного вторгнення. Пізніше інтенсивність нальотів зменшилася — не в останню чергу завдяки успішним діям української ППО. Одним із найбільш відомих епізодів стало збиття 6 березня зенітним ракетним комплексом «Бук-М1» бомбардувальника Су-34 зі складу 47-го змішаного авіаполку. Літак упав у межах міста, його пілот, заступник командира полку, підполковник Максим Криштоп потрапив у полон, а штурман загинув²⁸.

Суттєвих втрат російська авіація зазнала під час боїв за Ізюм. 13 і 15 березня поблизу цього міста було збито 2 винищувачі Су-30СМ із 14-го винищувального авіаполку²⁹. 3 квітня жертвою української ППО став Су-35С із 159-го винищувального авіаполку³⁰. На харківському напрямку підтверджено втрати ще двох Су-34 з 47-го полку, збитих 21 і 25 квітня.

²⁷ Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р. Київ, 2022. С. 56.

²⁸ Федоркова Т. «Цю війну ми вже програли», — Максим Криштоп, полонений у Харкові російський льотчик. Суспільне новини. 07.03.2022. URL: <https://suspilne.media/216424-cu-vijnu-mi-vze-prograli-maksim-kristop-polonenij-u-harkovi-rosijskijlotcik/> (дата звернення 26.05.2023).

²⁹ Strembski, M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 luty — 23 marca 2022. Lotnictwo, 2022. 3: 16–31. С. 27.

³⁰ Strembski, M. Wojna powietrzna nad Ukrainą. 24 marca — 23 kwietnia 2022. Lotnictwo, 2022. 4: 16–29. С. 22.

Український контрнаступ (29 квітня — 14 травня)

Логічним наслідком оборони Харкова став контрнаступ, проведений під керівництвом командувача Сухопутних військ ЗС України генерал-полковника Олександра Сирського. Його метою було розблокування міста й відтиснення ворожих військ до державного кордону в північному та північно-східному напрямках від Харкова. Додатковою ціллю було створення загрози лініям постачання ворожого угруповання під Ізюмом, що мало запобігти російському наступу на Краматорськ і Слов'янськ.

До наступальних дій залучалися сили ОУВ «Слобода» (92-га і 93-тя ОМБр, 4-та окрема танкова бригада, 81-ша ОАемБр, окремі артилерійська та реактивна артилерійська бригади, частини Сил територіальної оборони, НГУ, Державної прикордонної служби України). З російського боку їм протистояли підрозділи зі складу 6-ї Західного ВО й 41-ї Центрального ВО загальновійськових армій, а також берегові війська Північного та Балтійського флотів, зокрема 25-та, 27-ма, 138-ма, 200-та ОМСБр і 61-ша ОБрМП³¹. Безпосередньо в околицях Харкова наприкінці квітня знаходилося тільки 5 БТГр³². Ураховуючи, що довжина фронту тут становила близько 100 км, на одну батальйонну тактичну групу припадало приблизно 20 км. Для порівняння: на ізюмському напрямку тоді на фронті завдовжки 60 км було 22 російські БТГр³³. Таким чином, вибір українським командуванням для контрудару саме харківського напрямку постає цілком обґрунтованим.

29–30 квітня підрозділи 93-ї ОМБр, наступаючи від м. Дергачі на північ уздовж дороги Т 2117, вибили окупантів із селищ міського типу Слатине і Прудянка. Росіяни почали спорудження польових укріплень на околицях смт Козача Лопань, розташованого за 2 км від українсько-російського кордону. У травні на цьому напрямку майже

³¹ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 7.

³² Воєнно-історичний опис російсько-української війни. Квітень 2022 р. Київ, 2022. С. 56.

³³ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 3. Wojsko i Technika, 2022. 5: 32–41. С. 33.

не велись активні бойові дії. Лише 18 травня українські війська вибили ворога з с. Дементіївка, що на схід від Прудянки³⁴.

29 квітня 113-та бригада територіальної оборони (БрТрО) спільно з 3-ю бригадою оперативного призначення НГУ визволили с. Руська Лозова, розташоване на північ від Харкова на автодорозі Е 105 (паралельній до Т 2117). Унаслідок запеклих боїв ці бригади до 7 травня витіснили окупантів з с. Циркуни. Щоб уповільнити український наступ, ворог підірвав три автомобільні мости в районі Циркунів і Руських Тишків. Однак це мало допомогло й 10 травня села Руські Тишки та Черкаські Тишки, розташовані на північ від Циркунів, були звільнені.

28–30 квітня підрозділи 92-ї ОМБр і 127-ї БрТрО у результаті стрімкої атаки відкинули противника на 40 км від північно-східної околиці Харкова. 2 травня було звільнено смт Старий Салтів, розташоване на правому (східному) березі Печенізького водосховища (річка Сіверський Донець), а також села Кутузівка, Верхня Роганка, Слобідське. До 6 травня було звільнено більшість сіл уздовж автодороги Т 2104 — Шестакове, Федорівка, Олександрівка, Перемога, Молодова³⁵.

5 травня росіяни спробували відновити втрачені позиції, розпочавши контратаки в районі Старого Салтова. Однак вони були відбиті підрозділами 92-ї ОМБр. Унаслідок втрат 138-му ОМСБр довелося відвести на відпочинок до Белгорода. Тим часом наші війська просувалися далі на північ уздовж Сіверського Дінця. До 10 травня переважно силами 127-ї БрТрО було звільнено села й селища Байрак, Замулівка, Верхній Салтів, Рубіжне³⁶. Під час цих боїв на схід від Харкова 6 і 12 травня збито 2 російських ударних гелікоптери Мі-28Н із 549-го окремого вертолітного полку.

Результатом українського наступу на цьому напрямку став відступ росіян на лівий (східний) берег Сіверського Дінця. Таким чином,

³⁴ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 7.

³⁵ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska. Cz. 3. Wojsko i Technika, 2022. 5: 32–41. С. 35–36.

³⁶ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.). Київ, 2022. С. 8.

російські війська планомірно відкидалися від Харкова. Крім того, у зону дії нашої артилерії (зокрема реактивної) потрапив Вовчанськ — основний логістичний вузол російського угруповання, яке діяло на ізюмському напрямку.

Щоб не дати українській армії переправитися через Сіверський Донець, росіяни підірвали мости в районі Рубіжного та Старого Салтова. Крім того, підрозділи ОУВ «Слобода» перебували під постійним вогнем. Довгий час не вдавалося відкинути противника від північних околиць Харкова. Російські снаряди продовжували падати на місто.

Оцінюючи масштаби українського контрнаступу на харківському напрямку, можна зробити висновок, що він був локальним та обмежувався районом на північний схід від обласного центру. Однак його успіх змусив російське командування зробити вибір між необхідністю відбиття наступу українських військ і посиленням угруповання для продовження наступу на Слов'янськ — Краматорськ і Северодонецьк — Лисичанськ. Російське командування вирішило посилити угруповання своїх військ на харківському напрямку, перекинувши сюди частини Західного військового округу, раніше виведені з Київської та Чернігівської обл. Водночас 19 БТГр були задіяні для охорони російського кордону в Белгородській області. Крім того, частину сил довелося передислокувати, щоб не допустити просування українських підрозділів у тил російського угруповання в районі Ізюма. Росіяни приступили до облаштування нової оборонної лінії на лівому березі Сіверського Дінця, а також посилили оборону Куп'янська до 4 БТГр, що було необхідно для запобігання перерізанню шляхів постачання з Белгорода і Валуйків³⁷.

Перегрупування російських військ не завадило нашим підрозділам вийти на державний кордон України. Першим 15 травня це зробив 227-й батальйон 127-ї БрТрО біля с. Тернова³⁸. Це створило

³⁷ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.)). Київ, 2022. С. 8–9.

³⁸ Міноборони: військових РФ відтіснили до держкордону на Харківщині. Радіо Слобода. 16.05.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kharkivska-oblastviyskovikordon/31852249.html> (дата звернення 26.05.2023).

сприятливі умови для подальшого наступу на Вовчанськ. Підрозділам 92-ї ОМБр удалось форсувати Сіверський Донець у районі Старого Салтова та створити плацдарм на його лівому березі, між селами Бугаївка й Хотімля, що створило загрозу російським лініям постачання у східній частині Харківської обл.

Підсумки Харківської оборонної операції

До 14 травня стало зрозумілим, що Харківська оборонна операція виграна. З цього моменту росіяни зосередили зусилля на забезпеченні відведення військ із району Харкова, утриманні позицій і шляхів постачання на магістралях на північ і схід від міста та недопущенні просування українських військ до державного кордону.

З 12 травня росіяни більше не могли обстрілювати Харків із польової артилерії. 15 травня з евакуації додому почали повертатися жителі. З початку вторгнення російські обстріли обласного центру забрали життя щонайменше 150 мешканців, 98 об'єктів міської інфраструктури було зруйновано або пошкоджено. Найбільше постраждали Північна Салтівка, П'ятихатки, Жуковський, Рогань і Горизонт, тобто найближчі до лінії фронту райони³⁹. Утім небезпека для населення все ще існувала. Використовуючи далекобійні зенітні ракетні комплекси С-300 в режимі стрільби по наземних цілях, ворог міг обстрілювати Харків із території Белгородської обл.

На противагу відступу початку квітня 2022 р., коли російські війська покинули Київську, Чернігівську та Сумську обл., на Харківщині вони зберегли частину своїх позицій у прикордонній смузі завширшки приблизно 10 км у районі Козача Лопань — Липці — Веселе. Визволити цю територію вдалось у вересні 2022 р. під час Слобожанської наступальної операції⁴⁰.

³⁹ Хлонь С., Пагіря О., Полтораков О. «Східна брама держави» (Оборона Харкова (24 лютого — 14 травня 2022 р.)). Київ, 2022. С. 9.

⁴⁰ Міноборони: військових РФ відтіснили до держкордону на Харківщині. Радіо Свобода. 16.05.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kharkivska-oblastviyskovikordon/31852249.html> (дата звернення 26.05.2023).

Харківський контрнаступ завершив 80-денну облогу, яка тривала з 24 лютого по 14 травня. Власне, це не була облога у класичному розумінні цього слова, адже росіянам так і не вдалося повністю оточити Харків і перекрити шляхи постачання. Причиною цього були провали у плануванні й розвідці, які вилились у недооцінку українських сил та волі до опору, і як наслідок — виділення недостатнього угруповання військ для проведення операції із захоплення міста. Коли ж стало зрозуміло, що швидко взяти Харків не вдасться, у росіян просто не вистачило сил реалізувати «план Б», тобто повну блокаду. Їм не вдалося не тільки перерізати лінії постачання, але навіть серйозно загрожувати їм.

Прорив облоги Харкова мав далекосяжні наслідки. Окрім звільнення понад 20 населених пунктів, а також відкинення противника на кілька десятків кілометрів, це створювало серйозну загрозу для шляхів постачання російського угруповання на ізюмському напрямку. У результаті російському командуванню не вдалося реалізувати свій намір оточити та розбити українські війська на Донбасі. У середньостроковій перспективі контрнаступ під Харковом створив сприятливі умови для успішного проведення наступальної операції зі звільнення східних районів області, яка відбулася у вересні 2022 р. Зазначимо, що успіх контрнаступу під Харковом у квітні — травні був досягнутий без значної частки ракетно-артилерійського озброєння західного походження, яке на той момент ще не надійшло у війська на передовій. Проте з першого дня війни з великим успіхом застосовувалася західна піхотна зброя (ПТРК «Javelin», гранатомети NLAW, ПЗРК «Stinger» і «Piorun»), що прискорило ухвалення союзниками України рішень про постачання важчих та ефективніших зразків озброєння. Своєю чергою, це мало суттєвий вплив на розвиток наступних бойових дій.

Оборона Харкова стала однією з найважливіших ланок першої стратегічної оборонної операції наших сил. Її успішне проведення не тільки не дозволило противнику захопити важливий обласний центр, але й завадило дальшому просуванню російських військ углиб території України, перешкодило оточенню угруповання

Об'єднаних сил на Донбасі. Водночас було створено передумови для проведення Слобожанської наступальної операції у вересні 2022 р.

Андрій Харук

1.5. СЛОБОЖАНСЬКА НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ: ПЕРЕДУМОВИ І ПЕРШИЙ ЕТАП (6–12 ВЕРЕСНЯ 2022 Р.)¹

Нинішня російсько-українська війна стала безпрецедентним явищем у воєнній історії останніх десятиліть. Уперше з часів Другої світової війни в Європі розгорнулись повномасштабні бойові дії із залученням значної кількості військ і використанням усіх видів конвенційної зброї. Завдяки скоординованим діям Сил оборони України, героїчному опорі усього народу, а також підтримці зарубіжних союзників, вдалося досягти перелому в бойових діях. Сили оборони України наприкінці літа — восени 2022 р. реалізували низку наступальних операцій, визволивши значну частину окупованих територій. Однією з ключових за своїм розмахом і значенням стала Слобожанська наступальна операція. У дослідженні зосереджено увагу на її першому етапі, який тривав з 6 до 12 вересня 2022 р. і завершився звільненням території Харківської обл. на захід від р. Оскіл.

У вітчизняній історіографії Слобожанська наступальна операція ще не досліджена, тому виконана робота базується на публікаціях у засобах масової комунікації (ЗМК), а також офіційних зведеннях. Проте останні джерела характеризуються недостатньою повнотою, а

¹ Ця публікація є адаптованим до видання варіантом статті: Харук А. Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.) // Укр. істор. журн.. 2023. № 1 (568). С. 5–19. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005>

публікації в ЗМК часто містять суперечливі дані, що вимагає ретельного критичного аналізу та зіставлення інформації. Серед досі опублікованих нечисленних праць, в яких розглядається Слобожанська наступальна операція, можна виокремити роботу польського аналітика Марціна Гавенди, який у загальних рисах висвітлює хід боїв на Харківщині у вересні — на початку жовтня 2022 р.² Також аналіз українського наступу в Харківській обл. посідає центральне місце в статті італійських дослідників П'єтро Батаччі і Андреа Моттола³, а Марцін Стрембський⁴ досить фрагментарно розглядає участь авіації в боях на Харківщині. Важливими джерелами інформації щодо зазначеної операції є звіти аналітичних центрів, зокрема щоденні доповіді Інституту вивчення війни (*Institute for the Study of War, ISW*). Також проаналізовано зведення Генерального штабу Збройних сил України, хоча вони містять значно менше подробиць, а хід бойових дій відображають часто з певним запізненням. Однак саме ці зведення слугують офіційним підтвердженням дій Сил оборони України. Певну узагальнену інформацію стосовно ходу операції наведено у «Воєнно-історичному описі російсько-української війни» за вересень 2022 р.⁵ Його укладачі спираються на відкриті джерела й матеріали ЗМК, а також використовують дослідження зарубіжних авторів, зокрема й М. Гавенди.

Варто сказати кілька слів про термінологію, яку використано у цій роботі. Насамперед, наступальна операція чи контрнаступальна? Офіційний «Словник військових термінів та скорочень», виданий Воєнно-науковим управлінням Генерального штабу ЗС України, дає таке визначення: «Наступальна (контрнаступальна) операція — сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом одночасних або послідовних наступальних (контрнаступаль-

² Gawęda, M. *Wojna rosyjsko-ukraińska cz. 7. Wojsko i Technika*, 2022. 10: 38–47. С. 42–44.

³ Batacchi, P., Mottola, A. *Ucraina, Putin in difficoltà e lo spettro nucleare*. *Rivista Italiana Difesa*, 2022. 11: 25–33. С. 25–28.

⁴ Strembski, M. *Wojna powietrzna nad Ukrainą 24 sierpnia — 23 września*. *Lotnictwo*, 2022. 10: 30–35. С. 31.

⁵ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (вересень 2022 р.). Київ, 2022. С. 82–86, 92–96.

них), оборонних бойових дій, ударів і маневру [...], які проводяться за єдиним замислом і планом під керівництвом командувача з метою розгрому угруповання військ (сил) противника, що обороняється, оволодіння важливими районами місцевості (рубежами, об'єктами) та створення сприятливих умов для подальших дій»⁶. Водночас у словнику термінів та скорочень Міністерства оборони США подано конкретніше визначення контрнаступу⁷: «Контрнаступ — це широко-масштабний наступ, здійснений силами оборони з метою перехоплення ініціативи в атакуючої сторони» (переклад з англ. мій — А. Х.). У радянській військовій термінології використовувалось схоже визначення: «Контрнаступ, особливий вид наступу, в який переходять війська, що обороняються, під час або після відбиття наступу противника»⁸ (переклад з рос. мій — А. Х.). Беручи до уваги ці визначення, вважаємо, що Слобожанську операцію слід називати саме наступальною, а не контрнаступальною, оскільки на момент її початку російські війська на Слобожанщині вже втратили ініціативу після виграної Силами оборони України битви за Харків, і не вели наступальних дій, перебуваючи в обороні. Ця операція є досить тривалою. Водночас можна достатньо чітко виокремити її перший етап, від 6 до 12 вересня, який полягав у звільненні Балаклії, Ізюма, Вовчанська, Куп'янська з виходом на рубіж р. Оскіл. Цей етап називають Балаклійською операцією⁹, або ж Балаклійсько-Куп'янською офензивою¹⁰. Таким чином, на нашу думку, для позначення бойових дій на Харківщині у цей період можна використовувати термін «перший етап Слобожанської наступальної операції» або «Балаклійсько-Куп'янська наступальна операція».

⁶ Словник військових термінів та скорочень (аббревіатур). Київ, 2020. С. 17.

⁷ Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. Joint Pub 1-02. 2008. Washington, DC. С. 132.

⁸ Контрнаступление. Советская военная энциклопедия. Т. 4. Москва, 1979. С. 318.

⁹ Бутусов Ю. Балаклійський прорив. URL: https://censor.net/ru/resonance/3366735/balaklyiskiyi_proriv (дата звернення: 10.12.2022).

¹⁰ Перелом: ЗСУ звільнили більше половини територій, захоплених РФ після 24.02.2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/perelom-zsu-zvilnyly-bilshe-polovyny-terytorij-zahoplenyh-rf-pislya-24-02-2022/> (дата звернення: 10.12.2022).

Передумови проведення операції

Бої на території Харківщини розгорілися з перших годин російського повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Військово-політичне керівництво країни-агресора розглядало Харків як одну з ключових цілей вторгнення — велике промислове місто зі значною часткою російськомовного населення (до того ж розташоване майже впритул до кордону з РФ) видавалося чудовим кандидатом на «столицю» ще однієї «народної республіки». Однак завдяки опору Сил оборони України та населення реалізувати цей план не вдалось. У третій декаді квітня українські війська почали наступ, повільно, але систематично витісняючи ворога на північ, до російсько-українського кордону¹¹. У середині червня 2022 р. лінію фронту на Харківщині було стабілізовано. Проте під контролем окупантів залишалася значна частина Харківської обл., зокрема й важливі транспортні вузли — Куп'янськ та Ізюм, але безпосередньої загрози захоплення саме Харкова вже не було, хоча місто продовжувало потерпати від хаотичних російських обстрілів.

Станом на початок вересня 2022 р. фронт на Харківщині проходив приблизно від населеного пункту Уди до Тернової дугою у південно-східному напрямку (на певній відстані від державного кордону України), опускаючись майже точно на південь аж до Ізюма і межі з Донецькою обл. (з виступом на рівні Куп'янська)¹². Місцевість — лісостепова, а на сході й півдні області — степова, рельєф — хвиляста рівнина з легким нахилом у південно-західному та південно-східному напрямках¹³. Територія, де відбувалися зазначені бойові дії, характеризується невеликою площею лісів і наявністю водних перепон, зокрема річок Сіверський Донець і Оскіл (з Червонооскільським водосховищем), які протікають з півночі на південь і утворюють зручний рубіж для організації оборони.

¹¹ Cielma, M. Bitwa o Donbas i upadek Mariupola. Nowa Technika Wojskowa. 2022, 5: 10–14. С. 10–11.

¹² Stepanenko, K., Hird, K., Howard, A., Clark, M. Russian Offensive Campaign Assessment, Sep. 5. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-september-5> (дата звернення: 10.12.2022).

¹³ Cerida К.Ю., Редін В.І., Чабань М.Т. Географія Харківської області. Харків, 2012. С. 10.

Східна Харківщина була одним із найочевидніших районів прогнозованого українського наступу в осінній кампанії (поряд з правобережною Херсонщиною). Разом з визволенням окупованої території, додатковим аргументом на користь організації наступальної операції на Харківщині була можливість серйозно порушити логістику окупантів, перерізвавши магістральний залізничний хід Валуйки — Куп'янськ, який є двоколіійною електрифікованою магістраллю зі значною пропускнуою спроможністю і добре обладнаним потужним депо Куп'янськ¹⁴. Контроль над ходом Валуйки — Куп'янськ (з урахуванням його продовження на Лиман, Горлівку та Іловайськ) давав росіянам змогу найкоротшим шляхом доправляти свої війська на Донбас, а у разі потреби здійснювати маневр сил між різними ділянками фронту. Менше значення має лінія Куп'янськ — Вовчанськ (з продовженням на Белгород), оскільки вона одноколіійна й неелектрифікована¹⁵. Повернення цих транспортних ліній разом з вузловою станцією Куп'янськ під український контроль суттєво ускладнило російському командуванню вирішення логістичних завдань і створило передумови для подальшого визволення окупованих територій.

Аналізуючи підготовку української сторони до Слобожанської наступальної операції, виокремимо досить організовану й ефективну кампанію з дезінформації противника. Ще 11 липня 2022 р. міністр оборони Олексій Резніков повідомив засоби масової інформації про наказ президента України «повернути окуповані райони на узбережжі Чорного моря, важливі для української економіки»¹⁶. Він підкреслив, що задля виконання цієї вказівки було звернення до партнерів щодо отримання сучасної зброї. Характерно, що західні аналітики одразу ж звернули увагу на демонстративний характер цього оголошення — «якщо Росія сприйме загрозу українського контрнаступу на півдні всерйоз, це може позначитися на діях російських сил на сході

¹⁴ Участок Купянск — Валуйки. URL: http://uzdlines.narod.ru/lines/line_kup1.htm (дата звернення: 10.12.2022).

¹⁵ Участок Купянск — Волчанск. URL: http://uzdlines.narod.ru/lines/line_kup4.htm

¹⁶ Венкіна К., Губа Р. Зеленський наказав відвоювати південь України — Резніков. URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-nakazav-vidvovuyaty-pivden-ukrainy-reznikov/a-62432972>.

України та відволікти від подальшого активного просування на цьому напрямку»¹⁷. Однак головний адресат інформації — російське військово-політичне керівництво — сприйняло ці заяви цілком серйозно. Додатковим аргументом на користь того, що Сили оборони України готують великомасштабний наступ саме на півдні, стали атаки ворожих позицій на Херсонщині, які почалися 30 серпня (на додачу до систематичних ударів по лініях постачання, яких завдавали українські війська з кінця травня). Зреагувавши на цю загрозу, росіяни почали перекидання на Херсонський напрямок деяких частин 1-ї гвардійської танкової армії (гв. ТА), які до цього діяли на Харківщині. Зокрема, це стосувалося 147-го самохідно-артилерійського полку 2-ї мотострілецької дивізії (МСД)¹⁸. Основні сили цієї армії залишались на Слобожанщині в районі Ізюма. Це були батальйонні тактичні групи (БТГр) зі складу 2-ї МСД, 4-ї і 47-ї танкових дивізій (ТД), 27-ї окремої мотострілецької бригади (ОМСБр), посилені артилерією 288-ї артилерійської бригади та іншими підрозділами. Однак ці БТГр значною мірою були знекровлені (часто чисельність таких груп фактично не перевищувала роти), з низьким морально-психологічним станом особового складу й значною часткою несправної техніки¹⁹. Таким же був стан з'єднань 20-ї загальновійськової армії (ЗВА) — 3-ї і 144-ї МСД. Перекинуті на посилення підрозділи 2-го армійського корпусу (АК) відзначалися ще нижчим бойовим духом, оскільки були укомплектовані силоміць мобілізованими резервістами з окупованих районів Луганської області²⁰. Серед цих військовослужбовців доходило до відкритих бунтів з вимогами «відпустити додому» та звинувачу-

¹⁷ Драбок М., Сотников Д. Аналітики про наказ Зеленського повернути південь України. URL: <https://www.dw.com/uk/bytva-voli-viiskovi-analytyky-pro-nakaz-zelenskoho-povernuty-pivden-ukrainy/a-62487441> (дата звернення: 10.12.2022).

¹⁸ Axe D. Russian Troops are Dashing around Ukraine Trying to Block Ukrainian Counterattacks. URL: <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/09/08/russian-troops-aredashing-around-ukraine-trying-to-block-ukrainian-counterattacks/?sh=2d75ed4f1cbb>

¹⁹ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska cz. 7. Wojsko i Technika, 2022. 10: 38–47. С. 42.

²⁰ Мобілізовані у «Л/ДНР» не мають бажання воювати: боездатність підрозділів дуже низька. URL: <https://suspilne.media/285804-mobilizovani-u-ldnr-ne-maut-bazanna-vouvati-boezdatnist-pidrozdiliv-duze-nizka/> (дата звернення: 10.12.2022).

ченням командирів у мародерстві²¹. Крім того, на передові позиції в низці районів було висунуто підрозділи Росгвардії, які не були призначені для бойових дій проти регулярних військ і практично не мали важкого озброєння. За влучним висловом М. Стрембського, наслідком української дезінформаційної кампанії стало посилення російської оборони на Херсонщині шляхом «дренажу» живої сили і техніки з інших ділянок фронту (зокрема й з Харківщини)²².

Таким чином, на Слобожанщині на початку вересня 2022 р. склалися сприятливі умови для реалізації українськими військами наступальної операції. За оцінками П. Батаччі та А. Моттола²³, її завданнями мали стати: 1) зниження російської загрози для Харкова; 2) створення загрози для російських військ у районі населених пунктів Лиман, Ямпіль, що, своєю чергою, мало послабити тиск ворога на українські війська в районі Слов'янська і Краматорська; 3) забезпечення передумов для визволення північно-західної частини Луганської обл.; 4) деморалізаційний вплив на ворога; 5) подальша дезорганізація російського командування, змушеного вирішувати проблему оптимального використання недостатніх ресурсів.

Сили, виділені українським командуванням для участі в операції, включали 92-гу окрему механізовану бригаду (ОМБр), 25-ту окрему повітряно-десантну бригаду (ОПДБр), 80-ту окрему десантно-штурмову бригаду (ОДШБр), батальйонні тактичні групи 14-ї ОМБр, 3-ї і 4-ї окремих танкових бригад (ОТБр)²⁴. Більшість цих частин були «старими», сформованими задовго до початку повномасштабного вторгнення, з досвідченим особовим складом. Виняток становили окремі танкові бригади, які належали до корпусу резерву, але й вони з

²¹ «Фурами майно вивозили, нові авто крали»: мобілізовані з ОРДЛО влаштували бунт на Харківщині. URL: <https://tsn.ua/ato/furami-mayno-vivozili-novi-avto-kralimobilizovani-z-ordlo-vashtuvali-bunt-na-harkivschini-2153836.html> (дата звернення: 10.12.2022).

²² Strembski, M. Wojna powietrzna nad Ukrainą 24 sierpnia — 23 września. Lotnictwo, 2022. 10: 30–35. С. 31.

²³ Batacchi, P., Mottola, A. Ucraina, Putin in difficoltà e lo spettro nucleare. Rivista Italiana Difesa, 2022. 11: 25–33. С. 26.

²⁴ Batacchi, P., Mottola, A. Ucraina, Putin in difficoltà e lo spettro nucleare. Rivista Italiana Difesa, 2022. 11: 25–33. С. 27.

весни 2022 р. набули значного бойового досвіду. Ці частини доповнювались БТР 4-ї бригади оперативного призначення і 15-го окремого полку Національної гвардії України, а також низкою підрозділів спеціального призначення: тактичні групи Окремого центру спеціальних операцій «Схід» та Окремого центру спеціальних операцій «Захід», підрозділ «Кракен» Головного управління розвідки, 518-й батальйон «Дике поле» 1-ї окремої бригади спеціального призначення, Центру спеціальних операцій «А» Служби безпеки України²⁵.

Характерною рисою Слобожанської наступальної операції стало широке застосування озброєння і військової техніки, переданої союзниками України. Зокрема, тут використовувались надані Польщею танки Т-72М1 і модернізовані Т-72М1R, гусеничні бронетранспортери (БТР) М113G4DK і М113AS4 (відповідно, з Данії й Австралії), французькі колісні БТР VAB, турецькі «Кірпи», а також модернізовані гусеничні транспортери МТ-ЛБ з бойовими модулями «Сердар» турецького виробництва. Мобільні рейдові групи поряд з автомобілями НММВВ і пікапами різних типів, задіявали колісні бронеавтомобілі «Бушмастер» (австралійські) і «МаксПро» (американські), рідше — британські легкі гусеничні БТР «Спартан». Групи артилерійської підтримки використовували 155-мм самохідні артилерійські установки (САУ) «Краб» (польського виробництва), PzH 2000 (передані Німеччиною та Нідерландами) і M109A3GN (колишні норвезькі), а також реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) M142 HIMARS і M270 MLRS²⁶.

Хід операції

Першочерговою ціллю для наступу, який розпочався 6 вересня 2022 р., українське командування визначило місто Балаклію — важливий вузол комунікацій на півдні Харківської обл., розташований на лівому березі р. Сіверський Донець. Визволення його створило б сприятливі умови для розвитку наступу на Куп'янськ. Головний удар

²⁵ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska cz. 7. Wojsko i Technika, 2022. 10: 38–47. С. 44.

²⁶ Batacchi, P., Mottola, A. Ucraina, Putin in difficoltà e lo spettro nucleare. Rivista Italiana Difesa, 2022. 11: 25–33. С. 27.

завдався північніше міста, в районі с. Вербівка. Українські війська відкинули противника на лівий (північний) берег річок Сіверський Донець і Середня Балаклійка і того ж дня увійшли до Вербівки. Росіяни почали перекидати сюди резерви, а їхні ЗМК, цитовані у звіті ISW, висловили побоювання, що проведена атака має на меті відрізати російські сили від Ізюма й укласти у територію Луганської обл.²⁷. До кінця дня 7 вересня українські війська просунулись углиб контролюваної противником території на 20 км і звільнили майже 400 км². Ситуація, описана у звіті ISW за 7 вересня, була такою: українські війська просувалися на південний схід вздовж трас E40 і H26 у напрямку Ізюма та Куп'янська відповідно, а також на північний схід трасою T2110 від Балаклії, Вербівки, Яковенькового, Волохового Яру (на перехресті шляхів T2210 і E40) і в напрямку Шевченкового (на перехресті T2210 і H26)²⁸. Вимальовувалася картина оперативного оточення Балаклії з ворожими військами (переважно підрозділами Росгвардії), які перебували в цьому місті. Встановлення контролю над автошляхами T2210, E40 і H26 створювало умови для подальшого просування на південь (до Ізюма) та на схід (до Куп'янська).

Же в перші дні операції проявилася специфіка наступальних дій українських військ. У районі Балаклії, використовуючи вогневу перевагу та швидкість дій, українські танкові й механізовані підрозділи прорвали розтягнуту оборону противника, після чого в прорив були введені легкі мобільні групи. Учасник рейду, старший лейтенант 80-ї ОДШБр Максим Бугель, розповідає про ці події так: «Після того, як 6 вересня 25-та та 92-га бригади пробіли коридор, ми пішли в рейд. За два дні ми пройшли понад 150 км в тилу противника. По маршруту висування робили засідки, знищуючи живу силу та техніку противника і на ранок 8 вересня вийшли до с. Сенькове. Після чого

²⁷ Hird, K., Barros, G., Philipson, L., Kagan, F. W. Russian Offensive Campaign Assessment. Sep. 6. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-september-6>

²⁸ Hird, K., Mappes, K., Barros, G., Philipson, L., Clark, M. Russian Offensive Campaign Assessment. Sep. 7. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russianoffensive-campaign-assessment-september-7>

продовжили успішне виконання поставлених завдань»²⁹. Командир 80-ї ОДШБр полковник Ігор Скибюк вказує, що перед бригадою поставили два завдання: основне — визволення м. Ізюм, і допоміжне — формування (спільно з іншими підрозділами) кільця оточення довкола ізюмського угруповання противника³⁰.

Характерно, що українські офіційні особи упродовж перших днів Слобожанського наступу утримувалися від повідомлень про успіхи. Тільки надвечір 8 вересня, під час брифінгу представників сил безпеки й оборони України, заступник начальника Головного оперативного управління Генерального штабу (ГШ) ЗСУ бригадний генерал Олексій Громов повідомив, що на Харківському напрямку українські війська вклинилися в оборону противника на глибину до 50 км. Звільнено понад 20 населених пунктів, в яких тривають стабілізаційні заходи. Характерно, що у своєму виступі О. Громов вказував, що дії ЗСУ на Харківському напрямку відбуваються «в рамках проведення оборонної операції»³¹. Відповідна інформація з'явилась також у ранковому оперативному зведенні ГШ ЗСУ від 9 вересня³².

Фактично, вже 8 вересня відбувся перелом у ході бойових дій. Українські війська звільнили Балаклію, що офіційно підтвердив президент Володимир Зеленський³³. 80-та ОДШБр просувалася в південно-східному напрямку до Ізюма, тоді як інші частини наступали в східному напрямку до Куп'янська. Українські війська наблизились на відстань 15 км до міста, завдяки чому могли обстрілювати з артилерії ворожі об'єкти в

²⁹ За два дні львівські десантники пройшли понад 150 кілометрів в тилу противника. URL: https://tvoemisto.tv/news/za_dva_dni_lvivski_desantnyky_proyshly_ponad_150_kilometriv_v_tylu_protivnyka_137170.html (дата звернення: 10.12.2022).

³⁰ Ми будемо звільняти рідну землю до останнього сантиметра — Валерій Залужний. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/01/my-budemo-zvillyaty-ridnu-zemlyu-doostannogo-santymetra-valerij-zaluzhnyi/> (дата звернення: 10.12.2022).

³¹ Брифінг представників Сил безпеки та оборони України. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fOwJC_gXHVI&t=1054s (дата звернення: 10.12.2022).

³² Оперативна інформація станом на 06.00 09.09.2022 щодо російського вторгнення. URL: https://www.zsu.gov.ua/new_page/631c34dad81eb05089d43bf3 (дата звернення: 10.12.2022).

³³ Зеленський офіційно підтвердив звільнення Балаклії на Харківщині від російських окупантів. Суспільне. Новини. URL: <https://susplne.media/279825-zelenskij-oficijno-pid-verdivzvilnennabalaklii-na-harkivsvini-vid-rosijskih-okupativ/> (дата звернення: 10.12.2022).

районі Куп'янська³⁴. Керівник окупаційної адміністрації Харківської обл. закликав усіх мешканців окупованих районів евакуюватись до РФ³⁵. Саму ж окупаційну адміністрацію області було перенесено з Куп'янська до Вовчанська (на півночі Харківщини, неподалік від кордону з РФ)³⁶.

Станом на 9 вересня склалася критична для росіян ситуація під Ізюмом. Тут російське угруповання було затиснуте між позиціями українських військ на заході й півдні та Червонооскільським водосховищем — на сході. Коли ж унаслідок наступу з району Балаклії українські підрозділи підійшли до Ізюма з півночі, вороже угруповання опинилося під загрозою оточення. Російське командування намагалося перекидати сюди резерви, використовуючи, зокрема, важкі транспортні вертольоти Мі-26 (крім особового складу вони перевозили й бронетехніку)³⁷. Однак ці заходи мали, здебільшого, демонстративний характер, спрямований, на нашу думку, на заспокоєння російської громадськості — мовляв, командування робить усе можливе для порятунку гарнізонів Ізюма та Куп'янська. Реально ж росіяни не мали достатніх резервів у районі українського наступу. 9 вересня наші підрозділи вийшли до західного берега Червонооскільського водосховища поблизу с. Сенькове (25 км південніше Куп'янська). Активізувалися наступальні дії в напрямку Вовчанська, куди українські війська просувались через Великий Бурлук (42 км на північний захід від Куп'янська). Водночас українські сили активізували атаки поблизу Лимана (південніше Ізюма, в Донецькій обл.)³⁸. Тим самим українське

³⁴ Stepanenko, K., Mappes, G., Barros, G., Philipson, L., Clark, M. Russian Offensive Campaign Assessment. Sep. 8. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-september-8>

³⁵ Окупанти вже радять «евакуюватися» мешканцям усієї захопленої частини Харківщини. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/10/7366932/> (дата звернення: 10.12.2022).

³⁶ Окупанти втекли з Куп'янська та оголосили про перенесення «столиці» захопленої Харківщини до Вовчанська. URL: <https://war.obozrevatel.com/ukr/okupanti-vtekli-zkupyanska-ta-ogolosili-pro-perenesennya-stolitsi-zahoplenoi-harkivschini-do-vovchanska.htm> (дата звернення: 10.12.2022).

³⁷ Куп'янськ, Ізюм, Балаклія. Як наступають ЗСУ на Харківщині і чи буде великий котел. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62860946> (дата звернення: 10.12.2022).

³⁸ Stepanenko, K., Mappes, G., Barros, G., Philipson, L., Clark, M. Russian Offensive Campaign Assessment. Sep. 9. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-september-9>

командування намагалось не допустити перекидання підкріплень з цього району до Ізюма, що цілком вдалося. Для блокування пересування російських військ у ближньому тилу (зокрема, в районі Лимана) було застосовано дистанційне мінування протитанковими мінами АТ-2 за допомогою РСЗВ MARS (німецького варіанту MLRS). Маневри українських військ полегшувалися продуманим інженерним забезпеченням із застосуванням усіх доступних засобів. Наприклад, для наведення переправи через р. Оскіл під Ізюмом використали трофейний важкий механізований міст ТММ-3М2, захоплений у противника за кілька тижнів до цього³⁹.

За зведенням ГШ ЗСУ, станом на 06:00 10 вересня було звільнено від окупантів понад 1000 км² території. На окремих напрямках підрозділи Сил оборони вклинилися в оборону противника на глибину до 50 км. Було звільнено або взято під контроль понад 30 населених пунктів, тимчасово захоплених російськими окупантами у Харківській обл.⁴⁰. Того ж дня підрозділи 92-ї ОМБр увійшли до Куп'янська, який перебував під окупацією з 27 лютого 2022 р., і підняли над містом український прапор⁴¹.

Надвечір 10 вересня Міністерство оборони РФ оголосило про відведення своїх військ із районів Балаклії та Ізюма. Як звичайно чинять російські пропагандисти в таких випадках, це рішення було подано не як відступ, а як «перегрупування... для нарощування зусиль на Донецькому напрямку»⁴². З огляду на успішні наступальні дії українських військ рішення про відхід виявилось запізним і низка російських частин опинилась у скрутному становищі. Зокрема, підроз-

³⁹ Gawęda, M. Wojna rosyjsko-ukraińska cz. 7. Wojsko i Technika, 2022. 10: 38–47. С. 43.

⁴⁰ Оперативна інформація станом на 06.00 10.09.2022 щодо російського вторгнення. URL: https://www.zsu.gov.ua/new_page/631c359ed81eb05089d43c5e (дата звернення: 10.12.2022).

⁴¹ ЗСУ зайшли до Куп'янська Харківської області, над містом — українські прапори. URL: <https://suspilne.media/280311-zsu-zajšli-do-kupanska-harkivskoi-oblasti-nad-mistom-ukrainski-prapor/> (дата звернення: 10.12.2022).

⁴² Для достижения заявленных целей специальной военной операции по освобождению Донбасса принято решение перегруппировать российские войска, находящиеся в районах Балаклеи и Изюма для наращивания усилий на Донцеком направлении. URL: https://t.me/mod_russia/19719;%C2%A0https://t.me/mod_russia/19720;%C2%A0https://t.me/miroshnik_r/8650 (дата звернення: 10.12.2022).

діли 3-ї МСД залишилися без шляхів забезпечення, а серед особового складу ширились панічні настрої⁴³. Траплялися ситуації на кшталт відображеної у зведенні ГШ ЗСУ станом на 18:00 11 вересня: «Близько 150 військовослужбовців збройних сил російської федерації виїхали колоною з Борщової та Артемівки Харківської обл. на двох автобусах, одній вантажівці та на 19 викрадених легкових автомобілях»⁴⁴. 12 вересня у ранковому зведенні ГШ ЗСУ зазначалося, що «за минулу добу окупанти вивезли награвоване у місцевих жителів майно та транспортні засоби з населених пунктів Великий Бурлук та Дворічна Харківської області»⁴⁵. Зрештою, твердження про організоване «перегрупування» суперечило величезній кількості трофеїв, здобутих українськими військами. За різними оцінками, з 6 до 12 вересня на Харківщині було захоплено від 100 до понад 300 одиниць бронетехніки (значна частина — у справному стані), не кажучи про інші трофеї. Особливо цінними здобутками стали контрбатарейний радар «Зоопарк-1М», захоплений в ідеальному стані, і повний комплект безпілотного літального апарата «Орлан-10» з наземною станцією управління й технічною документацією⁴⁶. Цитовані аналітиками ISW російські джерела вже 10 вересня стверджували, що перекидання підкріплень у район українського наступу ведеться лише задля забезпечення відступу російського угруповання з-під Ізюма на лівий берег р. Оскіл. Ті ж джерела вказували, що наступ частин ЗСУ в напрямку на Великий Бурлук полегшувався відсутністю у росіян суцільної лінії оборони⁴⁷.

⁴³ Оперативна інформація станом на 06.00 11.09.2022 щодо російського вторгнення. URL: https://www.zsu.gov.ua/new_page/631e1983d81eb05089d4b737 (дата звернення: 10.12.2022).

⁴⁴ Оперативна інформація станом на 18.00 11.09.2022 щодо російського вторгнення. URL: https://www.zsu.gov.ua/new_page/631e19d8d81eb05089d4b766 (дата звернення: 10.12.2022).

⁴⁵ Оперативна інформація станом на 06.00 12.09.2022 щодо російського вторгнення. URL: https://www.zsu.gov.ua/new_page/631eec45d81eb05089d4e621 (дата звернення: 10.12.2022).

⁴⁶ Найцінніші трофеї ЗСУ на Харківщині: чому один «Зоопарк» та «Орлан-10» цінніші за танкову роту. URL: https://defence-ua.com/weapon_and_tech/najtsinnishi_trofeji_zsu_na_harkivschini_chomu_odin_zoopark_ta_orlan_10_tsinnishi_za_tankovu_rotu-8910.html (дата звернення: 10.12.2022).

⁴⁷ Stepanenko, K., Mappes, G., Barros, G., Howard, A., Clark, M. Russian Offensive Campaign Assessment, Sep. 10. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-september-10>

Українські мобільні групи просочувалися в проміжках між ворожими опорними пунктами і гарнізони останніх змушені були відходити під загрозою оточення. 10 вересня українські війська визволили Великий Бурлук, а наступного дня — селище Козача Лопань, розташоване на півночі Харківщини, впритул до кордону з РФ⁴⁸. Таким чином, Слобожанська наступальна операція поширилася не лише на південні та східні, а й на північні райони Харківської обл.

12 вересня командування Десантно-штурмових військ ЗСУ повідомило, що «воїнами-десантниками підняті Державні Прапори в населених пунктах Кам'янка, Богородичне, Ізюм, Оскол та інші»⁴⁹. Тут особливо важливим є згадування села Богородичне (на південний схід від Ізюма), адже знаходиться воно не у Харківській, а в Донецькій обл. Слобожанська наступальна операція продовжувала успішно розвиватися і 12 вересня було звільнено місто Святогірськ (теж у Донецькій обл.)⁵⁰.

Підсумки першого етапу операції

Можемо стверджувати, що перший етап Слобожанської наступальної операції завершився 12 вересня 2022 р. У результаті семиденних боїв українські війська звільнили всю окуповану частину Харківської обл. на захід від р. Оскіл. Крім того, було здобуто кілька плацдармів на східному березі цієї річки, що сприяло успішному розвитку наступальних дій. Було звільнено важливі комунікаційні вузли — Балаклія, Куп'янськ, Ізюм, Вовчанськ, перерізано ключові маршрути постачання донецького угруповання ворога.

П. Батаччі та А. Моттола виокремлюють такі основні чинники успіху українського наступу: 1) далекобійна артилерія; 2) дії мобільних рейдових груп; 3) дії авіації; 4) дії механізованих і танкових підрозділів;

⁴⁸ «Козача Лопань на Харківщині — під контролем ЗСУ» — голова громади. URL: <https://suspilne.media/280628-kozaca-lopan-na-harkivsini-pid-kontrolem-zsu-golo-vagromadi/> (дата звернення: 10.12.2022).

⁴⁹ В результаті успішного контрнаступу підрозділів Збройних Сил та інших складових сил оборони Держави на Харківському напрямку... URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=492530292327279&ref=sharing> (дата звернення: 10.12.2022).

⁵⁰ У Нацгвардії підтвердили звільнення Святогірська. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3570062-u-nacgvardii-pidtvverdili-zvilnenna-svatogirska.html> (дата звернення: 10.12.2022).

5) протиповітряна «парасолька»; 6) координація усіх дій⁵¹. Назагал погоджуючись з такими висновками, все ж вважаємо за потрібне зробити деякі уточнення. Перш за все, це стосується дій авіації. Оцінити цей чинник досить складно, оскільки офіційні зведення Генерального штабу ЗСУ містять інформацію лише про загальну кількість ударів по ворожих об'єктах, завданих авіацією в той чи інший день — без розподілу за напрямками. Тому вдамося до аналізу непрямих даних. Показником інтенсивності бойових дій до певної міри можуть слугувати їхні втрати. М. Стрембський узагальнив інформацію щодо втрат української та російської авіації на підставі аналізу офіційних і неофіційних джерел. За російськими повідомленнями, окупанти з 6 до 12 вересня включно збили шість українських літаків (усі — на півдні, над Херсонською і Миколаївською областями) і один гелікоптер (над Донецькою обл.)⁵². Українська сторона за цей період підтвердила втрату лише штурмовика Су-25, збитого ворожим винищувачем 7 вересня 2022 р. над Миколаївською обл. (пілот, майор Вадим Благовісний, загинув)⁵³. Виходячи з цих даних, можна припустити, що активність української авіації на Слобожанському напрямку була незначною — інакше б у зведеннях російської сторони неминуче з'явилися б «збиті» українські літаки та гелікоптери. А ось твердження італійських дослідників про ефективність української протиповітряної оборони слід визнати цілком виправданим. Зокрема, 7 вересня, поблизу Волохова Яру розрахунок ПЗРК 92-ї ОМБр збив російський штурмовик Су-25СМ, що підтверджено знаходженням уламків цієї машини⁵⁴. Того ж дня зенітники 80-ї ОДШБр збили ворожий ударний вертоліт Мі-24 (або Мі-35М)⁵⁵.

⁵¹ Batacchi, P., Mottola, A. Ucraina, Putin in difficoltà e lo spettro nucleare. *Rivista Italiana Difesa*, 2022. 11: 25–33. С. 27.

⁵² Strembski, M. Wojna powietrzna nad Ukrainą 24 sierpnia — 23 września. *Lotnictwo*, 2022. 10: 30–35. С. 32–33.

⁵³ Загиблі у війні Росії проти України. URL: <https://www.victims.memorial/people/vadim-blagovisniy> (дата звернення: 10.12.2022).

⁵⁴ На Харківщині знайшли уламки збитого Су-25 ПКР Росії. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/naharkivshhyni-znajshly-ulamky-zbytogo-su-25-pks-rosiyi/> (дата звернення: 10.12.2022).

⁵⁵ Strembski, M. Wojna powietrzna nad Ukrainą 24 sierpnia — 23 września. *Lotnictwo*, 2022. 10: 30–35. С. 33.

Підсумовуючи, зазначимо, що перший етап Слобожанської наступальної операції був бездоганно спланований і проведений. Українське командування змогло ввести противника в оману щодо своїх намірів, змусивши його перекинути частину військ із Харківщини на Херсонщину. Сам наступ будувався на взаємодії важких (танкових і механізованих) підрозділів з легкими моторизованими рейдовими групами за активної підтримки далекобійної артилерії та РСЗВ. Таке комбінування зусиль забезпечило українським військам можливість за короткий час досягти значних успіхів.

Підкреслимо, що наведені у роботі результати є лише першим підсумком дослідження Слобожанської наступальної операції. Пошук і введення в науковий обіг нових джерел, безперечно, сприятиме детальнішому висвітленню цього питання.

Андрій Харук

Частина 2

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

АВІАБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Авіабудування в Україні — галузь важкої промисловості України, що спеціалізується на виробництві літальних апаратів.

Періодизація

Зародження авіабудування в Україні припадає на 1910-ті. У його розвитку виразнюється 5 етапів:

- 1910–1919 — становлення авіаційної промисловості;
- 1920–1941 — стагнація та поступове відновлення потенціалу галузі, з початку 1930-х — її централізація і милітаризація;
- 1943–1950 — відбудова та повоєнна конверсія підприємств авіаційної промисловості;
- 1951–1991 — науково-технічна революція, створення й впровадження у виробництво нових зразків авіатехніки;
- від 1991 — розвиток авіабудування у незалежній Україні.

Історична довідка

Становлення авіабудування в Україні починалося з невеликих напівкустарних майстерень. 1910–1912 функціонувало кілька майстерень, зокрема Олександра Карпеки (1894–1918; тепер Україна), Олександра Свешнікова (1887; тепер Україна — 1918; тепер РФ). Однак усі вони відзначалися нетривалим терміном існування (не більше 1–2 років) і незначним обсягом виробництва (1 або кілька експериментальних літаків). На цьому тлі виразнювалася майстерня Федора Тере-

щенка (1888; тепер Україна — 1950; Франція) в містечку Червоне (нині смт Київської області): тут 1910–1914 виготовили близько 10 літаків.

Першим промисловим підприємством галузі став завод А. Анатри в м. Одесі, заснований 1913 на базі майстерень місцевого аероклубу, де виготовляли навчальні й розвідувальні літаки французьких конструкцій («Фарман», «Ньюпор», «Моран», «Вуазен») для військового міністерства Російської імперії. На липень 1914 на заводі працювали 95 осіб, на липень 1917 вже 1380. Від 1916 виготовляли двомісні літаки-розвідники «Анаде» та «Анасаль» власної конструкції. Вели спорудження другого авіазаводу в м. Сімферополі (він так і не розпочав повномасштабне виробництво). До кінця 1917 фірма А. Анатри виготовила приблизно 1100 літаків (третину з обсягів виробництва у колишній Російській імперії). 1918 завод працював на замовлення військового міністерства Австро-Угорщини. Кілька десятків навчальних літаків «Фарман» виготовив завод Василя Адаменка (? —?) в Карасубазарі (нині м. Білогірськ, Автономна Республіка Крим).

На початку 1920-х майстерні та підприємства в містах Одесі, Києві, Севастополі займалися переважно ремонтом літаків. 17.09.1926 на базі авіаремонтних майстерень АТ «Укрповітрошлях» (м. Харків) засновано авіазавод імені Раднаркому УСРР (з 1934 — завод № 135). Головним конструктором підприємства призначили Костянтина Калініна (1887; тепер Польща — 1938; тепер РФ). Випускали одномоторні пасажирські літаки К-4 та К-5 (наймасовіший радянський пасажирський літак 1930-х). Виготовлено кілька дослідних зразків, зокрема літак-гігант К-7 (1933). У липні 1934 конструкторське бюро заводу перевели до м. Воронежа, виробництво перепрофілювали на військову техніку: винищувачі І-З, ІП-1, розвідники Р-10, легкі бомбардувальники Су-2.

1939–1940 головним конструктором заводу № 135 був Павло Сухий (1895; тепер Білорусь — 1975; тепер РФ). Під його керівництвом у м. Харкові удосконалили бомбардувальник Су-2 та виготовили дослідний зразок висотного винищувача Су-1.

З початку 1930-х у м. Харкові працювало конструкторське бюро Йосипа Немана (1903; тепер Польща — 1952; тепер Україна), професора

Харківського авіаційного інституту. Під його керівництвом створено одномоторний пасажирський моноплан ХАІ-1 — перший в Європі та другий у світі літак із шасі, що прибиалося (вироблявся на з-ді № 43 у м. Києві, а також у Горькому (нині м. Нижній Новгород)). На його основі розробили літак-розвідник ХАІ-5 (випускали як Р-10 у містах Харкові та Саратові). Від середини 1930-х на авіазаводі № 43 діяло конструкторське бюро Всеволода Таїрова (1900; місце народження невідоме — 1941; тепер РФ), яке проектувало пасажирські літаки (ОКО-1) та важкі винищувачі (Та-1, Та-3). Виготовлено прототипи цих літаків, але серійне виробництво не здійснено. З 1935 на авіаційному заводі № 45 у м. Севастополі діяло конструкторське бюро Ігоря Четверікова (1904; тепер РФ — 1987; місце смерті невідоме); спроектовано експериментальні гідролітаки МДР-3, СПЛ, АРК-3, а також двомоторний гідролітак-розвідник МДР-6 (Че-2), який з 1940 випускали на заводі № 31 у м. Таганрозі.

У липні–вересні 1941 підприємства авіаційної промисловості України евакуйовано вглиб території СРСР. Відновлення галузі почалося з вигнанням гітлерівців. 29.08.1943 почав працювати завод № 135 (м. Харків), 03.01.1944 — завод № 473 у м. Києві; на них монтували винищувачі Як-7, Як-9 із комплектів, які постачав завод № 153 (м. Новосибірськ).

1947–1950 завод № 135 виробляв поршневі навчальні літаки Як-18 (406 одиниць), 1951–1954 — реактивні навчальні літаки МіГ-15УТІ (517 одиниць), які стали першими реактивними літаками українського виробництва. Від 1955 у м. Харкові випускали пасажирські літаки конструкторії А. Туполева: Ту-104 (55 упродовж 1955–1960), Ту-124 (165 за 1960–1968), а також Ту-134 (852 упродовж 1965–1984). Від 1979 до 1990 Харківський авіазавод випускав безпілотні літаки-розвідники Ту-141.

Завод № 473 1945–1948 займався впровадженням у виробництво гелікоптерів, проте випустив лише невеликі дослідні партії Г-4 і Мі-1. Від 1949 тут налагодили виробництво багатоцільових поршневих літаків Ан-2 (до 1963 — 3164 одиниці).

До м. Києва 1952 переведено конструкторське бюро О. Антонова. Завдяки його діяльності в наступні десятиліття сформовано спеціалі-

зацію авіаційної промисловості України, відповідно до якої розробляли та випускали військово-транспортні літаки (ВТЛ), пасажирські літаки для місцевих повітряних ліній (МПЛ). Так, 1956 створено двомоторний середній ВТЛ Ан-8, 1957 — уніфіковані чотиримоторні літаки: пасажирський Ан-10 і середній ВТЛ Ан-12 (основний військово-транспортний літак Міністерства оборони СРСР у 1960–1970-х), 1958 — двомоторний легкий літак Ан-14. Виробляли ці типи літаків за межами України.

1959 вийшов на випробування пасажирський літак для МПЛ Ан-24, який масово виробляли в м. Києві до 1979 (1028 одиниць). На його базі створили ВТЛ Ан-24Т і Ан-24РТ (випускали за межами УРСР) та Ан-26 (Київський авіазавод за 1969–1986 виготовив 1398 одиниць), а також аерофотознімальний літак Ан-30 (115 одиниць за 1971–1980). На замовлення Індії 1976 на базі Ан-26 розробили ВТЛ Ан-32, обладнаний потужнішими двигунами і пристосований до польотів із високірних аеродромів (до 2012 виготовили 370 одиниць, зокрема 118 — для Індії).

1965 уперше піднявся у повітря важкий турбогвинтовий ВТЛ Ан-22 «Антей» (серійне виробництво здійснювали у Ташкенті), 1982 — турбореактивний Ан-124 «Руслан» (найважчий у світі серійний ВТЛ). Виготовлено 51 літак Ан-124 (із них 18 — у м. Києві).

1975 створено двомоторний легкий турбогвинтовий літак для МПЛ Ан-28 (випускали з 1984 у Польщі), 1977 — двомоторний турбореактивний ВТЛ Ан-72, виробництво якого налагодили в м. Харкові з 1985 (123 літаки). На базі Ан-72 виготовили кілька спеціальних варіантів, зокрема літак далекого радіолокаційного виявлення Ан-71 (3 дослідні зразки за 1985–1990), літак розвідки наземних цілей Ан-72Р (3 дослідні зразки), морський патрульний літак для прикордонних військ Ан-72А (17 з 1990). У 1983 почали випробування Ан-74 (удосконаленого варіанта Ан-72 зі збільшеним крилом і вантажною кабіною). 1986–1990 в м. Харкові виготовили 6 передсерійних літаків, серійне виробництво почали вже після відновлення незалежності України.

Після смерті О. Антонова 1984 конструкторське бюро очолив Петро Балабуєв (1931–2007; тепер Україна). Під його керівництвом на

основі Ан-124 1988 створено Ан-225 «Мрія» — унікальний літак для перевезення особливо важких і габаритних вантажів (зокрема космічного корабля «Буран» на фюзеляжі).

Науково-технічний прогрес зумовив потребу реорганізації авіабудівної галузі України. 1974 утворено Київське авіаційне виробниче об'єднання, 1976 — Харківське авіаційне виробниче об'єднання. Останньою істотною реорганізацією радянських часів стало утворення 1991 в м. Києві на базі Київського механічного заводу Авіаційного науково-технічного комплексу (АНТК) імені О. К. Антонова — провідної організації з розробки авіатехніки. До моменту розпаду СРСР досягнуто значного ступеня самостійності авіабудівної галузі України, зокрема у випуску готових виробів. У постачанні комплектуючих зберігалася значна залежність від підприємств інших союзних республік.

Авіабудування в незалежній Україні

Після 1991 продовжено реалізацію низки програм, започаткованих у попередній період. З 1981 проектували чотиримоторний турбогвинтовий ВТЛ Ан-70, призначений для заміни Ан-12. Використання найновіших технічних рішень забезпечило Ан-70 високі характеристики, але водночас спричинило затримку з реалізацією проекту. Перший дослідний Ан-70 піднявся в повітря тільки 16.12.1994, але вже 10.02.1995 в одному з випробувальних польотів він розбився (внаслідок зіткнення з літаком супроводу). Для забезпечення подальшої реалізації програми створення Ан-70 1996 засновано українсько-російський консорціум «Середній транспортний літак», у рамках якого РФ зобов'язалася фінансувати 72 % витрат, а українська — 28 %. Передбачали збудувати 164 Ан-70 для Військово-повітряних сил (ВПС) РФ на заводі в м. Самарі й 65 — для ВПС України на заводі в м. Києві. Був збудований другий дослідний зразок, який 24.04.1997 піднявся в повітря. Однак реалізацію проекту гальмували проблеми з фінансування й невизначена позиція РФ. 2010–2012 дослідний зразок пройшов модернізацію (оновлено бортове обладнання, допоміжна силова установка, інші вузли). Від 27.09.2012 до 11.04.2014 пройшли випробуван-

ня модернізованого Ан-70, за результатами яких літак рекомендований до впровадження у серійне виробництво. Проте внаслідок початку збройної агресії РФ проти України уряд ухвалив рішення про припинення військово-технічного співробітництва з державою-агресором.

Єдиний літаючий Ан-70 у січні 2015 був прийнятий на озброєння Повітряних сил Збройних сил України. На київському авіазаводі добудову ще двох Ан-70 ускладнено: низка важливих комплектуючих для цих літаків — російського виробництва. Насамперед це стосується гвинтовентиляторів СВ-27. Для ліквідації цієї залежності українські конструктори ведуть проектування літака Ан-188 — варіанта Ан-70 із турбовентиляторними (двоконтурними турбореактивними) двигунами замість гвинтовентиляторних. Розглядають кілька опцій силової установки: вже існуючі українські двигуни Д-436-148ФМ (такі, як на Ан-178), нові AI-28, або ж двигуни західного виробництва CFM56. Також Ан-188 отримає оновлене бортове обладнання та низку інших удосконалень.

У м. Харкові випускали літаки Ан-74, створювали нові модифікації, пристосовані до вимог замовників: Ан-74-200, Ан-74Т, Ан-74Т-100, Ан-74Т-200, Ан-74ТК-200 та інші. Спільно з АНТК імені О. К. Антонова 2001 створено літак Ан-74ТК-300 з двигунами, перенесеними під крило (у Ан-72 і Ан-74 їх розміщено над крилом), який експортували до Лаосу та Лівії. Він став основою для подальшої еволюції конструкції: 2004 з'явився пасажирський літак Ан-148; 2010 — подовжений варіант Ан-158; 2015 — ВТЛ Ан-178.

Виробництво Ан-148 налагодили також на заводі у м. Воронежі. До 2016 в м. Києві виготовили 5 літаків Ан-148, у м. Воронежі — 29. Ан-158 випускали в м. Києві 2013–2015 (6 літаків). Літаки Ан-148 експортували до Кореї (Корейської Народно-Демократичної Республіки), Ан-158 — на Кубу.

Подальшим розвитком Ан-28 став літак Ан-38, розробку якого започатковано у другій половині 1980-х. Літак зберіг основні компоновальні рішення Ан-28, але отримав довший фюзеляж (місткість збільшено до 27 осіб) і нові потужніші двигуни. Робоче проектування вели спільно з фахівцями Новосибірського авіаційного виробничого

об'єднання (на цьому підприємстві передбачали випускати Ан-38). Прототип теж виготовляли в м. Новосибірську, вперше він піднявся у повітря у липні 1994. Серійний випуск розпочато 1997 (виготовлено лише 9 одиниць).

1993 почато проектування турбогвинтового літака МПЛ Ан-140, покликаного замінити Ан-24. Прототип, виготовлений у м. Харкові, вперше піднято у повітря 17.09.1997, у 2001 розпочато серійний випуск. До 2005 у м. Харкові виготовили 11 літаків. Ан-140 випускали також в Ірані (завод HESA в Шахіншехрі 2001–2011; 14 літаків Iran-140) і РФ (завод «Авіакор» в м. Самарі 2003–2016; 11 літаків).

У травні 2015 Державне підприємство «Антонов» підписало угоду з компанією «Такнія Ернотікс» (Саудівська Аравія) про створення на базі Ан-32 удосконаленого транспортного літака Ан-132 із турбогвинтовими двигунами канадського виробництва, сучасною авіонікою та збільшеною від 7500 до 9200 кг вантажопідйомністю. 31.03.2017 почали льотні випробування літака-демонстратора Ан-132D. Серійний випуск планували налагодити в Саудівській Аравії, однак після відмови «Такнія Ернотікс» від співпраці реалізацію проекту припинили.

2005 утворено Державну літакобудівну корпорацію «Національне об'єднання Антонов». У березні 2007 корпорацію ліквідовано, натомість створено концерн «Авіація України». До його складу увійшли ДП «Антонов», серійний завод «Антонов», Харківське державне авіаційне виробниче підприємство, державне підприємство «Завод 410 цивільної авіації» (авіаремонтне підприємство). З 2015 входить до складу Державного концерну «Укроборонпром».

Поряд із великими підприємствами в Україні діють невеликі фірми з виготовлення надлегких літаків і гелікоптерів:

- «Аеропракт» (засновано 1991, м. Київ; основна продукція — двомісний літак А-22);
- «Аерокоптер» (створено 1999, м. Полтава; двомісний гелікоптер АК1-3);
- Державне конструкторське бюро авіації загального призначення (засновано 1994, с. Петропавлівська Борщагівка Київської області; мотодельтаплани Т-2, Т-2М).

Література

1. Шавров В. Б. История конструкций самолетов в СССР до 1938 г. Москва : Машиностроение, 1978. 576 с.
2. Шавров В. Б. История конструкций самолетов в СССР 1938–1950 гг. Москва : Машиностроение, 1978. 440 с.
3. Савин В. С. Авиация в Украине: очерки истории. Харьков : Основа, 1995. 264 с.
4. Арсеньев Е. В., Берне Л. П., Боев Д. А. и др. История конструкций самолетов в СССР 1951–1965 гг. Москва : Машиностроение, 2000. 824 с.
5. О. К. Антонов — многогранность таланта: к 100-летию со дня рождения. Киев : Авиационный научно-технический комплекс им. О. К. Антонова ; АэроХобби, 2006. 184 с.
6. Харук А., Кондратьев В., Хайрулін М. «Анатра»: Літаки одеського авіабудівного підприємства, 1910–1924 рр. Київ : Темпора, 2008. 80 с.
7. Харук А. Нарис історії авіаційної промисловості України (1910–1980-ті рр.). Львів : Львівська політехніка, 2010. 304 с.
8. Янчук М. Б. Інтеграція авіабудівних підприємств України в умовах глобалізаційних викликів. Київ : Освіта України, 2013. 325 с.
9. Чорна Т. М., Гожуловський С. С. Сучасні тенденції та напрямки розвитку авіабудування в Україні // Економічні горизонти. 2017. № 1. С. 29–34.
10. Соколи І. І., Буковський О. О. Шляхи розвитку українського авіабудування у сучасних умовах // Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 46 (1). С. 67–72.
11. Харук А. Зроблено в Україні. Харків : Фоліо, 2019. 266 с.

А. І. Харук

АВІАЦІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (АРМІЙСЬКА АВІАЦІЯ)

Авіація Сухопутних військ Збройних сил України (армійська авіація) — рід військ у складі Сухопутних військ Збройних сил України (СВ ЗСУ), призначений для виконання завдань авіаційної підтримки. Основне озброєння — гелікоптери різного призначення.

Історична довідка

На момент відновлення незалежності України 24.08.1991 і початку формування власних збройних сил угруповання армійської авіації колишньої Радянської армії, дислоковане на території України, складалось з 10 окремих гелікоптерних полків і 6 окремих ескадрилей. На початку 1992 дві частини колишнього Київського військового округу (51-й окремий гелікоптерний полк і 318-ту окрему гелікоптерну ескадрилью) передали Національній гвардії України (НГУ). 1993 всі частини армійської авіації, які лишалися в Сухопутних військах, передано до Військово-повітряних сил. Невдовзі це рішення визнане помилковим, і в липні 1994 армійська авіація повернулася до складу Сухопутних військ.

Структура армійської авіації, успадкована від збройних сил СРСР, була надмірною кількісно і складною організаційно. Упродовж 1993–1995 армійська авіація України зазнала скорочення та реорганізації. На базі гелікоптерних полків, батальйонів аеродромно-технічного забезпечення і рот зв'язку та радіотехнічного забезпечення утворили 7 бригад армійської авіації (БрАА), 2 з яких підпорядковано військовим округам, решту — армійським військовим корпусам (сформованим на базі колишніх загальновійськових і танкових армій):

- 1-ша БрАА — с. Радянське (тепер с. Романівка Житомирського району Житомирської області) на базі 513-го окремого бойового гелікоптерного полку (ОБГП); підпорядкована 8-му армійському корпусу (АК);

- 2-га БрАА — с. Чорнобаївка (Херсонського району Херсонської області) на базі 320-го окремого гелікоптерного полку (ОГП); підпорядкована Одеському військовому округу;

- 3-тя БрАА — м. Броди (Львівської області) на базі 119-го ОБГП; підпорядкована 38-му АК;

- 4-та БрАА — с-ще Вапнярка (Тульчинського району Вінницької області) на базі 488-го окремого гелікоптерного полку (бойового і управління; ОГП (БіУ)); підпорядкована 1-му АК, 1996 передана до 8-го АК;

- 5-та БрАА — с. Жовтнєве (тепер с. Сусваль Володимирського району Волинської області) на базі 442-го ОГП (БіУ); підпорядкована 13-му АК;

- 6-та БрАА — с. Раухівка (Березівського району Одеської області) на базі 287-го ОБГП; підпорядкована 6-му АК;

- 7-ма БрАА — м. Новий Калинів (Львівської області) на базі 340-го окремого транспортно-бойового гелікоптерного полку та з особовим складом і технікою розформованого 335-го ОГП (БіУ); підпорядкована Прикарпатському військовому округу.

За новою структурою бригада, яка об'єднала не тільки гелікоптерні підрозділи, але й усі необхідні складники для наземного забезпечення польотів, стала повністю автономною частиною.

1998 розформовано 5-ту БрАА, 1999 — 6-ту, 2003 — 1-шу і 4-ту. У складі Сухопутних військ лишилося тільки 3 частини армійської авіації, у грудні 2003 бригади перетворено в полки:

- 3-й окремий полк армійської авіації (ОПАА; колишня 3-тя БрАА, м. Броди) — у підпорядкуванні Західного оперативного командування (ЗахОК), з 2005 — у складі 8-го АК;

- 7-й ОПАА (колишня 7-ма БрАА, м. Новий Калинів) — у підпорядкуванні ЗахОК, з 2005 — у складі 13-го АК;

- 11-й ОПАА (колишня 2-га БрАА, с. Чернобаївка) — у підпорядкуванні Південного оперативного командування, з 2005 — у складі 6-го АК.

01.07.2007 внаслідок об'єднання 11-го ОПАА з 79-м окремим аеромобільним полком утворено 79-ту окрему аеромобільну бригаду. Під час формування з'єднання вивчали досвід країн Організації Північноатлантичного договору (НАТО), де частини армійської авіації часто поєднані з десантними підрозділами. Надалі заплановано об'єднати 7-й ОПАА з 80-м окремим аеромобільним полком, а 3-й — з 95-ю окремою аеромобільною бригадою. Однак через адміністративну неузгодженість полк армійської авіації невдовзі вивели з підпорядкування 79-ї бригади.

У грудні 2012 3-й та 11-й ОПАА переформовано відповідно в 16-ту та 11-ту окремі БрАА. Збереження 7-го ОПАА в попередньому

статусі зумовлено намірами його майбутнього розформування, які не реалізовано.

У лютому 2015 в м. Полтаві утворено 18-ту ОБрАА. 2016 7-й полк реорганізовано у 12-ту ОБрАА. Усі чотири бригади підпорядковано безпосередньо командуванню Сухопутних військ через управління армійської авіації.

16-й ОБрАА присвоїли почесне найменування «Броди» (23.08.2017), 11-й ОБрАА — «Херсон» (15.10.2019). 12-ту ОБрАА названо ім'ям Віктора Павленка, 18-ту ОБрАА — Ігоря Сікорського (обидві — 05.12.2020):

Характеристика

Завдання

- вогнева підтримка під час наступу чи контратаки;
- авіаційні удари по військах противника;
- знищення (локалізація) повітряних та аеромобільних десантів, рейдових, передових та інших підрозділів противника;
- висадка й підтримка з повітря своїх повітряних та аеромобільних десантів;
- боротьба з гелікоптерами противника;
- знищення елементів зброї масового ураження та високоточної зброї, танків та іншої броньованої техніки, пунктів управління, вузлів зв'язку й елементів інфраструктури противника.

Технічне оснащення

Основу гелікоптерного парку авіації Сухопутних військ становили машини типів Мі-24 (Див. Мі-24: українські модернізації) — бойові, з можливістю виконання транспортних функцій (зокрема спеціальні варіанти: гелікоптери радіаційно-хімічної розвідки Мі-24Р і коректувальники артилерійського вогню Мі-24К) та Мі-8 — середні транспортні, з обмеженою можливістю виконання ударних завдань (зокрема спеціальний варіант — повітряні командні пункти Мі-9). Їх доповнювали важкі транспортні гелікоптери Мі-6 і Мі-26. Частина армійської авіації колишньої Радянської армії, дислоковані на території України, мали 301 гелікоптер Мі-24, 298 Мі-8, 15 Мі-9, 60 Мі-6 і

24 Мі-26. Переважну більшість гелікоптерів Мі-24 виготовлено в 1980-х. Серед Мі-8 були як нові екземпляри (Мі-8МТ виробництва другої половини 1980-х — початку 1990-х), так і виготовлені на початку 1970-х. Усі Мі-6 випущено до кінця 1970-х, Мі-26 — наприкінці 1980-х.

Експлуатація Мі-6 припинилася в червні 1998 (через зношеність гелікоптерів), а Мі-26 — 1999 (за браком коштів на капітальний ремонт). Внаслідок реорганізацій і скорочень чисельність гелікоптерного парку армійської авіації до 2005 скоротилася до 106 одиниць, 2012 — до 72. Серед них були 40 (за іншими даними, 50) Мі-24, 30 (за іншими даними, 20) Мі-8 і 2 Мі-9.

2012 на озброєння армійської авіації взяли модернізований гелікоптер Мі-24ПУ1, 2014 — модернізований варіант Мі-8МСБ-В, 2016 — модернізований легкий гелікоптер Мі-2МСБ. Однак темпи модернізації були низькими, і повністю оновити парк гелікоптерів не вдалося. За зарубіжними відкритими публікаціями, авіація СВ ЗСУ станом на 2021 нараховувала 97 одиниць (53 Мі-8, 34 Мі-24 та 10 Мі-2).

Миротворчі операції

Улітку 1992 (коли ще не завершилась передача 51-го полку і 318-ї ескадрильї до НГУ) гелікоптери з їхнього складу (4 Мі-8 і 1 Мі-24) залучали до операції з прикриття державного кордону з Молдовою під час Придністровського конфлікту. 15 гелікоптерів Мі-8МТВ зі складу 320-го і 488-го полків (ОдВО) разом із 2 гелікоптерами Ка-27ПС з 555-го полку авіації морської 10–14.10.1993 брали участь у гуманітарній місії в Грузії. Упродовж п'яти днів вони евакуювали з гірських перевалів понад 7,6 тисяч біженців і перевезли майже пів тисячі тон гуманітарних вантажів.

Авіацію СВ ЗСУ активно залучали до миротворчих місій під егідою Організації Об'єднаних Націй. Завдяки цьому екіпажі гелікоптерів і наземний персонал набули досвіду за умов, максимально наближених до бойових. Кошти, отримані за участь у миротворчих операціях, спрямовували на ремонт техніки.

У середині і другій половині 1990-х основним районом застосування армійської авіації України в миротворчих операціях стала

територія колишньої Югославії. Першим підрозділом був 15-й окремий спеціальний гелікоптерний загін (3 Мі-8 і 2 Мі-26), який відправили до Хорватії 29.06.1995. Він виконував завдання в інтересах місії Охоронних сил ООН (ЮНПРОФОР) до середини лютого 1996. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 25.03.1996 для участі в Миротворчих силах ООН у Східній Славонії скерували 2 гелікоптерні ескадрильї: 8-му окрему протитанкову (6 Мі-24П і 4 Мі-24К) та 17-ту окрему транспортну (6 Мі-8). Наприкінці 1996 обидві ескадрильї об'єднано в 17-ту окрему гелікоптерну ескадрилью. У травні 1997 зі Східної Славонії виведено 6 українських Мі-24, а 1998 місію повністю завершено. 14.07.1999 Президент України Л. Кучма підписав Указ про направлення миротворчого контингенту для участі в міжнародній миротворчій операції в Косово. За два дні указ відповідним законом схвалила Верховна Рада України. До складу українського контингенту, поряд з іншими підрозділами, увійшов 14-й окремий гелікоптерний загін (4 Мі-8), який прибув до Косова наприкінці серпня 1999. Українські вертолїтники виконували завдання в складі сил Міжнародних сил з підтримки миру в Косово (КФОР) до початку квітня 2001.

У 2000-х основним регіоном участі армійської авіації України в миротворчих місіях була Африка. Тривалість місій збільшено — в операції ООН у Ліберії українські пілоти брали участь упродовж 14 років (2004–2018), у Кот-д'Івуар — 5 років (2011–2016), у Демократичній Республіці Конго — майже 10 років (2012–2022). В операціях використовували транспортні гелікоптери Мі-8МТ та ударні Мі-24П; їхня кількість зазвичай не перевищувала кількох одиниць (винятком був початковий етап операції в Ліберії, у якому задіяли 14 машин — 8 Мі-8МТ і 6 Мі-24П).

Авіація СВ ЗСУ в Антитерористичній операції на Сході України

Армійські гелікоптери брали участь в Антитерористичній операції на Сході України (АТО) на Донбасі, яку оголошено 14.04.2014. 15 квітня транспортні вертольоти Мі-8 під прикриттям бойових

Мі-24 висадили десант, який встановив контроль над аеродромом м. Краматорська. Він став головною базою для армійської авіації, хоч використовували й інші (наприклад, у квітні 2014 4 Мі-24П зі складу 11-ї ОБрАА базувалися в аеропорту м. Маріуполя). У м. Краматорську армійська авіація зазнала першої втрати: 25 квітня внаслідок атаки терористів пострілом із ручного протитанкового гранатомета вражено Мі-8МТ з 16-ї ОБрАА.

02.05.2014 на горі Карачун (поблизу м. Слов'янська) з гелікоптерів Мі-8 (під прикриттям Мі-24) висадили десант. При цьому противник збив переносними зенітними ракетними комплексами (ПЗРК) 2 Мі-24, 5 членів екіпажів загинули, 1 потрапив до полону.

26.05.2014 українські війська встановили контроль над аеропортом м. Донецька. Тут висадили гелікоптерний десант із 4 Мі-8 під прикриттям гелікоптерів Мі-24 та винищувачів МіГ-29. 03–04 червня в боях поблизу м. Слов'янська уражено 3 Мі-24, з них безповоротно втрачено один. До кінця червня армійська авіація України втратила ще один Мі-8, у липні втрат не мала. Активізація бойових дій у серпні 2014 призвела до інтенсифікації польотів армійської авіації, яка виконувала різні завдання. 7 серпня в районі гори Савур-Могила збили Мі-8, який мав евакуювати поранених. 20 серпня в Луганській області збили гелікоптер Мі-24ВП з 7-го ОПАА. У квітні — серпні 2014 безповоротні втрати авіації СВ ЗСУ становили 8 гелікоптерів: 5 Мі-24 і 3 Мі-8. Загинули 11 авіаторів. Ще 3 Мі-24 і 2 Мі-8 зазнали ушкоджень, але їх вдалося евакуювати із зони бойових дій.

05.09.2014 підписано «План мирного врегулювання ситуації на сході України» («Мінська угода»). 19 вересня його умови конкретизовано в меморандумі, який визначав параметри перемир'я. Встановлено зону безпеки завширшки 30 км (по 15 км із кожного боку від лінії бойового зіткнення), над якою заборонено польоти будь-яких літальних апаратів (крім літальних апаратів місії Організації з безпеки та співробітництва в Європі). Цим фактично припинено участь української авіації в АТО.

Під час АТО гелікоптери здійснювали бойові польоти зазвичай на висоті 5–10 м, іноді знижуючись до 3 м, що забезпечувало від

ураження ракетами ПЗРК. Мі-8 здебільшого діяли парами: поки один гелікоптер розвантажували, другий залишався в повітрі, а його екіпаж вів спостереження. Додатково до екіпажу на борт Мі-8 брали бортових стрільців. Вони прикривали гелікоптер кулеметним вогнем і вели спостереження, підвищуючи ситуативну обізнаність екіпажів.

Від середини квітня до середини жовтня 2014 гелікоптери армійської авіації здійснили понад 8000 бойових вильотів, налітавши близько 8000 годин. Використовували переважно некероване озброєння: 80-мм ракети С-8, 12,7-мм кулемети, 23-мм і 30-мм гармати. Протитанкові керовані ракети «Штурм» застосовували з Мі-24 тільки один раз — для удару по імпровізованому «бронепотягу» сепаратистів. Серед найуспішніших операцій армійської авіації — висадки десантів в Донецькому аеропорту та на Савур-Могилі. Головною проблемою був брак засобів захисту від ракет ПЗРК — систем постановки завад «Адрос» та екранно-вихлопних пристроїв.

Авіація СВ ЗСУ під час відбиття широкомасштабної агресії Росії

Армійські гелікоптери беруть участь у відбитті російської агресії від 24.02.2022. Завдяки розосередженню техніки на запасних аеродромах і польових майданчиках вдалося уникнути значних втрат від першого російського масованого авіаційно-ракетного удару. З постійних баз бригад армійської авіації втрачено Чорнобаївку (поблизу м. Херсона), яка 27.02–11.11.2022 перебувала в окупації.

Для компенсації втрат і підвищення бойових спроможностей авіації СВ ЗСУ зарубіжні партнери почали передавати вживані гелікоптери радянських зразків. У квітні 2022 надходили гелікоптери Мі-8 та Мі-17 із США, Словаччини, Хорватії, Латвії, Литви, у травні — Мі-24 (постачальниками були Північна Македонія, Чехія, Польща), у грудні — Мі-35 з Чехії.

Інформації про використання українських гелікоптерів для висадки тактичних десантів у доступних джерелах немає. Головним завданням армійської авіації була вогнева підтримка наземних частин, ураження ворожих позицій, скупчень військ і техніки. При цьо-

му застосовували здебільшого 80-мм некеровані авіаційні ракети С-8, рідше — 122-мм С-13. Українські гелікоптери також адаптовано під 70-мм некеровані авіаційні ракети стандарту НАТО, які постачають у межах міжнародної технічної допомоги.

Поряд з ударними гелікоптерами Мі-24 (Мі-35) для виконання завдань вогневої підтримки застосовуються транспортні Мі-8 (Мі-17) із різним озброєнням. Задля зниження вразливості від ПЗРК та інших зенітних засобів застосовують стрільбу некерованими ракетами з кабрирування. Це дає змогу збільшити дальність пуску, але знижує точність.

Гелікоптери авіації СВ ЗСУ діють переважно парами або поодиноці. Використовуються «аеродроми підскоку» — польові майданчики неподалік лінії фронту, де гелікоптери заправляють паливом та поповнюють бойовими комплектами.

Джерела

1. Про участь контингенту Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у Східній Славонії: Постанова Верховної Ради України № 102/96-ВР від 25 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 14. Ст. 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102/96-%D0%92%D0%A0#Text>
2. Про схвалення Указу Президента України «Про направлення миротворчого контингенту для участі України у міжнародній миротворчій операції в Косово, Союзна Республіка Югославія»: Закон України № 1006-XIV від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 41. Ст. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1006-14#Text>
3. Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань: Указ Президента України № 234/2017 від 23 серпня 2017 р. // Президент України. 2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2342017-22422>
4. Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України: Указ Президента України № 753/2019 від 15 жовтня 2019 р. // Президент України. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7532019-29965>

5. Про присвоєння почесного найменування 12 окремих бригаді армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України: Указ Президента України № 545/2020 від 5 грудня 2020 р. // Президент України. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5452020-35869>
6. Про присвоєння почесного найменування 18 окремих бригаді армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України: Указ Президента України № 547/2020 від 5 грудня 2020 р. // Президент України. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5472020-35881>

Література

1. Біла книга 2005: Оборонна політика України. Київ : Заповіт, 2006. 136 с.
2. Біла книга 2012: Збройні Сили України. Київ : МО України, 2013. 80 с.
3. Мараєв Р., Пистрюга В. Українська армейська авіація на Донбасі // Авиация и время. 2014. № 5. С. 28–30.
4. Gawęda M. Ukraińskie lotnictwo w wojnie o Donbas // Lotnictwo. 2014. № 11. Р. 54–63.
5. Trendafilovski V. Ukraine's Army Aviation: Caught in the crossfire // Air Forces Monthly. 2014. № 5. Р. 88–90.
6. Zagdański S. Ukraińskie śmigłowcy armijne // Lotnictwo. 2014. № 1. Р. 70–75.
7. Біла книга 2016: Збройні Сили України. Київ : МО України, 2017. 113 с.
8. Біла книга 2018: Збройні Сили України. Київ : МО України, 2019. 172 с.
9. Харук А., Мельник В. Армійська авіація Сухопутних військ Збройних сил України як складова забезпечення обороноздатності держави // Воєнно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів (кінець XX – початок XXI століть) / За ред. І. Соляр; упоряд. О. Муравський, М. Романюк. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2021. С. 154–165.
10. World Air Force 2021. London : Flightglobal, 2021. 36 р.
11. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, 2022. 269 с.

А. І. Харук, В. В. Мельник

АВТОМАТИЧНА ЗБРОЯ

Автоматична зброя — вогнепальна зброя, в якій перезаряджування й проведення наступного пострілу здійснюються автоматично за рахунок енергії, яка виникає внаслідок стрільби (віддача рухомого ствола, відведення порохових газів зі ствола тощо). Головна особливість автоматичної зброї — її висока скорострільність, велика щільність вогню. Перші проекти автоматичної зброї з'явилися 1863. У ході Другої світової війни вона стала домінувальною. До автоматичної зброї належать: автоматичні пістолети, пістолети-кулемети, автомати, кулемети, автоматичні гвинтівки (карабіни), гранатомети й автоматичні гармати.

Автоматичні пістолети

Автоматичний пістолет — індивідуальна зброя, призначена для влучення в ціль на відстані 50–70 м. Поширені радянські ТТ (Ф. Токарева, 1933), ПМ (М. Макарова, 1951), АПС (І. Стечкіна, 1951); американський «Кольт» М1911А1 (1926); англійський «Браунінг» Mk1 (1935); французький «Сент-Етьєнн» М50 (1950); німецький «Вальтер» Р1 (1963); український «Форт-12» (1998). У пістолета «Форт-12» калібр — 9 мм, маса без патронів — 0,83 кг, скорострільність — 40 пострілів/хв, ємність магазину — 12 (25) патронів, початкова швидкість кулі — 320 м/с, прицільна дальність — 50 м. Набої переважно пістолетні.

Пістолети-кулемети

Пістолет-кулемет — індивідуальна зброя, призначена для влучення в ціль на відстані до 200 м. Має характеристики пістолета і кулемета. Перший зразок створив італійський військовий Б. А. Ревеллі (1915). Під час Другої світової війни використовувалися пістолети-кулемети: радянські ППТ (Ф. Токарева), ППД (В. Дегтярьова), ППШ (Г. Шпагіна), ППС (О. Судаєва); німецькі МР-38, МР-40; американський М3; англійський «Стен»; фінський «Суомі». До сучасних зразків пістолетів-кулеметів відносяться: французький 9-мм МАТ 49 (1949); австрійський 9-мм «Штайер» МРi 69 (1969); ізраїльський 9-мм

«Узі» (1954); італійські 9-мм «Спектр»; 9-мм «Беретта» М12 (1967). У «Беретти» маса без патронів — 3,1 кг, темп стрільби — 550 пострілів/хв, місткість магазину — 20, 32 або 40 патронів, початкова швидкість кулі — 380 м/с, маса кулі — 8 гр, прицільна дальність — 200 м. Пістолетами-кулеметами озброєні військовослужбовці повітрянодесантних військ, морської піхоти, екіпажі бойових машин та ін.

Автомати

Автомат — основний тип стрілецької зброї, призначеної для влучення в ціль на відстані до 1000 м, для рукопашного бою (з використанням штик-ножа). Автоматами озброєні стрільці усіх родів військ і військ спеціального призначення. Перший зразок автомата створений російським конструктором В. Федоровим (1915). Найпоширеніший автомат розроблений російським конструктором М. Калашниковим. Український автомат «Веpr» (2010) має калібр — 5,45 мм, його маса — 3,45 кг, темп стрільби близько — 600–650 пострілів/хв, ефективна стрільба — до 400 м, прицільна дальність — 1000 м. У 1970-их на озброєння почали надходити автомати з 5,45-міліметровими малокаліберними патронами, що наблизило автомат до автоматичної гвинтівки (карабіну). Набої середні між пістолетними та кулеметними.

Автоматичні гвинтівки (карабіни)

Автоматичний карабін (гвинтівка) — те саме, що й автомат. Наприклад, 7,62 самозарядний карабін С. Симонова зразка 1945 (СКС-45); американська 5,65-мм автоматична гвинтівка М16 (маса 2,88 кг, бойова скорострільність — 830 пострілів/хв, магазин — 20 патронів, прицільна дальність — 450 м).

Кулемети

Кулемет — основний тип автоматичної стрілецької зброї, призначеної для ураження противника на землі, воді та в повітрі. Кулемети поділяються на ручні (на сошках), станкові, крупнокаліберні піхотні, зенітні, танкові, бронетранспортерні, корабельні, авіаційні, казематні. Перший кулемет сконструював американець Г. Максим (1884). На

початку 20 ст. з'явилися ручні та станкові кулемети, які широко використовуються й до сьогодні. Живлення набоями — стрічкове і магазинне. Ручний кулемет призначений для стрільби з сошки, впираючись прикладом у плече. Калібр — 5,45–8 мм, маса — 5–13 кг, темп стрільби — до 750 пострілів/хв і більше, бойова скорострільність — 150–250 пострілів/хв, прицільна дальність стрільби — 1000–1500 м, місткість стрічки — 50–250 патронів. Найпоширеніші американські 5,65-мм Мк23, 7,62-мм М60, англійський 7,62-мм «Брен», радянські 5,45-мм РПК і 7,62-мм ПК. Станковий кулемет — потужна стрілецька зброя, яка встановлюється на колісних і триногих станках. Прикладами такого кулемета служать російський зразок 7,62-мм Максима і радянський 7,62-мм СГ-43. Крупнокаліберний кулемет призначений для влучення у легкоброньовані цілі на землі, воді та в повітрі. Перебуває на озброєнні екіпажів танків, БТР, літаків, вертольотів, кораблів. Калібр — 9–14,5 мм, маса — 28–47,5 кг, темп стрільби — 400–600 пострілів/хв, бойова скорострільність — 70–125 пострілів/хв, прицільна дальність стрільби — до 2000 м. Прикладом крупнокаліберних кулеметів є американський 12,7-мм М85, радянський 12,7-мм ДШКМ, 14,5-мм КПВТ та ін. Авіаційний кулемет встановлюється на літаках і вертольотах (по 1–6 кулеметів). За місцем розташування бувають фюзеляжними, крилевими або підвісними. Калібр — 7,62–14,5 мм, маса — 8–25 кг, темп стрільби — 600–3000 пострілів/хв, ефективна дальність стрільби — 500–1200 м. Прикладом сучасного авіаційного кулемета служать радянські ГШГ-7,62, ЯКБ-12,7, американський 7,62-мм шестиствольний «Мініган» та інші. Зенітний кулемет призначений для влучення у повітряні цілі на малих висотах (до 2000 м). Калібр — 12,7–14,5 мм, темп стрільби — 550–1000 пострілів/хв, бойова скорострільність — 70–150 пострілів/хв. Як зенітні кулемети на озброєнні сучасних армій використовуються радянські 12,7-мм НСВ, 14,5-мм КПВ, американський 12,7-мм М2НВ та ін.

Автоматичні гранатомети

Автоматичні гранатомети — основний тип групової зброї, призначеної для ураження противника на дальності до 800–1500 м по

точкових цілях і до 1700–2200 м на площах. Стрільба може здійснюватися з тринози або зі спеціальних пристроїв на техніці. Темп стрільби — близько 350 пострілів/хв, бойова скорострільність — 100 пострілів/хв. Використовуються боеприпаси з дистанційним підривом і комп'ютеризовані прицільні комплекси. Боеприпаси: гранати (осколково-фугасні, бронебійні, димові) калібру 30–40 мм, швидкість польоту — 170–250 м/с, вага осколково-фугасної гранати — 300 гр, радіус ураження гранати — 5–10 м. Живлення боеприпасами найчастіше стрічкове. Перебуває на озброєнні механізованих (мотопіхотних) рот. Сучасні зразки гранатометів: китайські 35-мм QLZ-87/W87, німецький 40-мм НК GMG; радянський 30-мм АГС-17 «Полум'я»; російські 30-мм АГС-30, 40-мм АГС-40 «Балкан»; американські 40-мм Mk47, 40-мм Mk19, 25-мм XM307 ACSW; український 40-мм УАГ-40.

Автоматичні гармати

Автоматичні гармати — тип артилерійської зброї; розрізняють артилерійські автомати й авіаційні гармати. Сучасні зразки гармат: американська авіаційна 20-мм шестиствольна гармата типу «Вулкан»; англійська одноствольна 30-мм барабанна авіаційна гармата «Аден»; радянська 20-мм авіаційна автоматична гармата ШВАК. Українська 30-мм автоматична гармата ЗТМ-1 (ЗТМ-2) має такі характеристики: маса — 84 (115) кг, бойова скорострільність — 330 (550) пострілів/хв, дальність прямого пострілу — 1200 м, дальність стрільби для ураження живої сили — до 4000 м, легкоброньованої техніки — до 1500 м, повітряних цілей — до 2000 м, боекомплект — 250–500 пострілів. Гармата може входити до складу універсального модуля «Шквал» і встановлюватися на бойову та іншу техніку. Боеприпаси: осколково-запалювальні та бронебійно-запалювальні снаряди. Живлення набоями з обойм і стрічкове.

Література

Стеблюк В. І., Шкарлута Д. Б., Розов Ю. Г., Лагно Ю. В. Автоматична стрілецька зброя: вчора, сьогодні, завтра. Харків, 2012. Тт. 1–2.

С. М. Починок, М. Г. Гончарук

АН-26

Ан-26 — двомоторний турбогвинтовий легкий військово-транспортний літак. Створений на Київському механічному заводі (КМЗ; нині — «Антонов» Державне підприємство) під загальним керівництвом О. Антонова і безпосереднім — В. Гарвардта (1930–1989; Україна). Його основою став пасажирський літак Ан-24. На базі Ан-26 створено військово-транспортний літак Ан-32, у Китаї — літак Y-7Н.

Історична довідка

1959 у конструкторському бюро О. Антонова збудовано турбогвинтовий пасажирський літак Ан-24 для місцевих повітряних ліній. Його характеристики підходили для легкого військово-транспортного літака (мав доповнити середні літаки Ан-8 і Ан-12) з метою перевезень невеликих вантажів та груп військовослужбовців. Проектування такого літака під позначенням Ан-26 розпочато 1966 з ініціативи керівництва КМЗ. 12.03.1968 про розробку Ан-26 прийнято спільне рішення Міністерства авіаційної промисловості СРСР та Військово-повітряних сил СРСР. Цим актом створенню літака надано офіційний статус.

Перший дослідний зразок Ан-26 здійснив пробний політ 21.05.1969. У червні того ж року його демонстрували на Паризькому авіасалоні. Восени 1969 на Київському авіаційному заводі (тепер Серійний завод «Антонов») почато випуск серійних літаків Ан-26. До 1986 виготовлено 1398 літаків (темپ випуску — 14–16 літаків на місяць). 420 з них відправлено на експорт, 564 отримали збройні сили СРСР, решту — радянські цивільні експлуатанти.

Модифікації

Модифікації Ан-26:

- Ан-26Ш — навчальний літак для підготовки штурманів (1972–1973 виготовлено 36);
- Ан-26 РТ — літак-ретранслятор зі станцією «Інжир», призначений для збільшення дальності радіозв'язку (із транспортних переобладнано 42);

- Ан-26РТР — літак радіотехнічної розвідки (переобладнано 8);
- Ан-26 М «Рятівник» — літак невідкладної реанімаційно-хірургічної допомоги (з 1977 переобладнано 5);
- Ан-26Б — цивільний транспортний літак, відрізняється складом радіонавігаційного обладнання (1980–1985 виготовлено 116);
- Ан-26КПА і Ан-26АШЛК — літаки для калібрування аеродромних радіотехнічних засобів. Варіанти відрізнялися складом бортової апаратури (з 1986 переобладнано 20 і 14 відповідно);
- Ан-26РЛ — літак для патрулювання виняткової морської економічної зони та розвідки льодового покриву, зі спеціальною апаратурою і збільшеним запасом палива (з 1987 переобладнано 8);
- Ан-26П — пожежний літак із двома зовнішніми баками для води загальною місткістю 4000 л (з 1987 переобладнано 5);
- Ан-26-100 і Ан-26Б-100 — відповідно, Ан-26 і Ан-26Б, переобладнано на пасажирські літаки місткістю 43 пасажирів (1999–2010 переобладнано 31 і 38 відповідно).

Існувало декілька варіантів літаків спеціального призначення та літаючих лабораторій для випробувань різного обладнання, виготовлених в одиничних екземплярах.

Характеристика

Ан-26 — моноплан цілком металевої конструкції з високо розташованим прямим крилом і класичним хвостовим оперенням. Формально літак вважають двомоторним. Окрім двох основних турбогвинтових двигунів АІ-24ВТ (потужність по 2820 к. с.), має додатковий розгінний турбореактивний двигун РУ19А-300 (тяга 800 кгс) у хвостовій частині правої мотогондоли. Цей двигун також забезпечує самостійний запуск основних двигунів та живлення електроенергією бортової мережі літака на стоянці. Шасі складається з носової і двох основних опор (усі опори двоколісні) та забезпечує польоти з ґрунтових аеродромів.

Фюзеляж поділено на 2 основні герметичні частини: кабіну екіпажу і вантажний відсік. У хвостовій частині останнього є вантажний люк, який закривається рампою. Під час відкривання вона може мати

2 положення: опускатися до землі для завантаження / розвантаження колісної техніки, десантників, поранених або від'їжджати під фюзеляж для парашутного десантування і завантаження / розвантаження безпосередньо з кузова автомобіля. Для полегшення переміщення вантажу на підлозі вантажної кабіни встановлено спеціальний транспортер, під стелею — монорейку з кареткою. Літак може перевозити:

- до 5,5 т вантажу;
- 38 солдатів;
- 30 парашутистів (на відкидних сидіннях уздовж бортів);
- 24 поранених (на ношах, зафіксованих до спеціальних стійок у 3 яруси).

У разі потреби Ан-26 можна використовувати як бомбардувальник: на чотирьох тримачах із боків фюзеляжу потрібно причепити бомби калібром до 500 кг.

Радіонавігаційне обладнання Ан-26 забезпечує польоти в простих і складних метеорологічних умовах, зокрема вночі. У його складі — метеорологічний радар.

Модифікація	Ан-26
Екіпаж, осіб	3–5
Розмах крила, м	29,15
Довжина літака, м	23,83
Висота літака, м	8,58
Площа крила, м ²	74,9
Маса літака, кг	16 300
Злітна маса, кг	24 000
Максимальна маса вантажу, кг	5 500
Потужність двигунів, к. с.	2 × 2820
Максимальна швидкість, км/год	540
Крейсерська швидкість, км/год	400–430
Практична стеля, м	7600
Максимальна дальність, км	2460
Максимальна дальність з вантажем масою 4600 кг	1120

Служба

Літак Ан-26 експлуатували з 1970, офіційно узято на озброєння Військово-повітряних сил СРСР 26.05.1975. Більшість таких літаків служили в окремих мішаних авіаполках, що входили до складу повітряних армій та інших великих військових з'єднань і забезпечували діяльність їхніх штабів і частин. Ан-26 (зокрема спеціальні варіанти Ан-26РТ, Ан-26РТР, Ан-26М) брали активну участь в радянській інтервенції в Афганістані (1979–1989).

Ан-26 також служили в авіації Військово-морського флоту (ВМФ), Ракетних військ стратегічного призначення, Прикордонних військ та Міністерства внутрішніх справ (МВС) СРСР.

Після розпаду СРСР літаки Ан-26 перейшли до збройних сил пострадянських держав. Найбільше їх залишилося у РФ. На початок 2022 Повітряно-космічні сили РФ мали 114 Ан-26, ВМФ — 24, прикордонна служба — 25, Росгвардія — 12. Російські Ан-26 брали участь у чеченських війнах, а також у забезпеченні агресії проти України.

Невелику кількість Ан-26 продовжують експлуатувати у збройних силах Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану.

Ан-26 постачали союзникам СРСР, зокрема усім країнам-учасникам Організації Варшавського договору, а також Афганістану (56 літаків), Китаю (54), Кубі (51), В'єтнаму (50) і ще близько 20 країнам — у менших кількостях. У багатьох із них, насамперед в Африці й Азії, Ан-26 експлуатують і досі. За рахунок продажу вживаних літаків список країн, які використовували Ан-26, розширено.

Ан-26 широко використовували у цивільній авіації. Після 1991 цивільні авіакомпанії почали викупляти колишні військові літаки. Однак до 2020 значну частину Ан-26 списано. У РФ кількість цивільних літаків цього типу скорочено зі 147 (2005) до 30 (2019). Загалом 2019 у цивільних повітряних реєстрах залишалося близько 80 Ан-26.

Ан-26 в Україні

Військова авіація України 1992 нараховувала 63 літаки Ан-26 — транспортних, навчальних і спеціального призначення. Декілька літаків пройшли переобладнання: 1997 — один у варіант Ан-26С (паса-

жирський підвищеного комфорту), 2002 — один Ан-26Ш у варіант Ан-26 «Віта» (реанімаційно-хірургічний), 2007 — один Ан-26РТ у Ан-26БУС (повітряний командний пункт). 2015 ще один Ан-26 переобладнали у медико-евакуаційний літак «Рятунчик», інший — у реанімаційно-хірургічний для Спеціального авіаційного загону Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС).

2016 компанія «Мотор Січ» запропонувала модернізувати Ан-26 у варіант Ан-26МСБ. Замість двигунів АІ-24ВТ літак мав отримати нові — ТВ3-117ВМА-СБМ1 (такі ж, як на літаку Ан-140). Потужність силової установки залишилася попередньою, але суттєво зростала економічність — за рахунок меншої витрати палива. Однак цей проєкт не реалізовано.

3 весни 2014 українські Ан-26 брали активну участь в антитерористичній операції на Сході України (згодом операції Об'єднаних сил). 19.07.2014 Ан-26 (бортовий номер «19») збив, ймовірно, російський винищувач МіГ-29 поблизу м. Краснодона (тепер м. Сорокине Луганської області). Загинули 2 члени екіпажу, 6 врятувалися з парашутами.

На початок 2019 у Збройних сил України (ЗСУ) та Міністерства внутрішніх справ України було 30 літаків Ан-26, 16 з яких 2014–2018 відремонтовано. Ще 8 (зокрема 3 Ан-26РТ і 1 Ан-26Ш) перебували на зберіганні.

24 літаки служили у Повітряних силах Збройних сил України: 12 («Віта», 1 Ан-26РТ, 1 Ан-26КПА, 1 Ан-26Б та інші) у 456-й бригаді транспортної авіації (БрТА; аеродром Гавришівка поблизу м. Вінниці), 6 (серед них «Рятунчик» — у 15-й БрТА, м. Бориспіль Київської області), 1 — у 25-й БрТА (м. Мелітополь Запорізької області) і 5 (з них 3 Ан-26Ш і 1 Ан-26Б) — у 203-й навчальній авіаційній бригаді (НАБр) Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Чугуїв Харківської області).

Два літаки Ан-26 використовувала 10-та морська авіаційна бригада Військово-морських сил Збройних сил України (аеродром Кульбакине, м. Миколаїв). Окрім транспортних завдань, їх використовували для патрулювання над морем.

У структурі МВС України 2 літаки Ан-26 експлуатували в авіації Національної гвардії України (аеродром Жуляни, м. Київ) і 2 — у Спеціальному авіаційному загоні ДСНС (м. Ніжин Чернігівської області). Крім того, 2 літаки Ан-26КПА використовували Державним підприємством «Украерорух».

25.09.2020 літак Ан-26Ш 203-ї навчальної авіаційної бригади Повітряних Сил зазнав катастрофи під час заходу на посадку на аеродромі Чугуїв після навчального польоту. Загинуло 26 з 27 осіб, які перебували в літаку.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ 24.02.2022 літаки Ан-26 беруть участь у відбитті агресії. Літаки Спеціального авіаційного загону ДСНС евакуйовані за кордон, де здійснюють перевезення гуманітарних вантажів для України.

На кінець 1991 в Україні експлуатували близько 60 цивільних Ан-26, з них 21 — в Українському управлінні цивільної авіації, 19 — у Вищій льотній школі в м. Кіровограді, нині м. Кропивницький), 15 — у підпорядкуванні низки підприємств оборонно-промислового комплексу. З останніх більшість продано за кордон, зокрема 14 літаків колишнього Українського управління цивільної авіації та 5 — Вищої льотної школи. Натомість українські авіакомпанії імпортували 31 Ан-26 (з них 23 — з РФ).

У різний час літаки Ан-26 експлуатували 24 українські авіакомпанії. 2018 вони залишилися тільки в чотирьох:

- «Константа» — 7 (з них 3 Ан-26Б і 3 Ан-26-100);
- «Урга» — 5 (з них 4 Ан-26Б-100);
- «Вулкан Ейр» — 3;
- «Авіалінії Антонова» — 1 (Ан-26-100).

22.04.2022 після старту з аеропорту Запоріжжя внаслідок зіткнення з лінією електропередач розбився Ан-26 (UR-UZB) авіакомпанії «Константа».

Література

1. Заярин В. Неприхотливый трудяга // Авиация и время. 2002. № 2. С. 4–24.
2. Заярин В. Ан-26: биография продолжается // Авиация и время. 2002. № 4. С. 29–31.

3. Charuk A. Antonow An-26 // Lotnictwo. 2020. № 8. P. 58–73.
4. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

АН-30

Ан-30 — двомоторний турбогвинтовий літак повітряного спостереження та аерофотозйомки. Створено у Дослідно-конструкторському бюро ОКБ-49 (м. Таганрог, РФ). Випускали на Київському авіаційному заводі (КАЗ; нині Серійний завод «Антонов»). Основою для Ан-30 став пасажирський літак Ан-24 розробки О. Антонова.

Історична довідка

1959 у конструкторському бюро О. Антонова створено турбогвинтовий пасажирський літак для місцевих повітряних ліній Ан-24. Його характеристики підходили для започаткування низки спеціалізованих варіантів, зокрема літака для аерофотозйомки, покликаного замінити відповідні модифікації застарілих Лі-2, Іл-12 та Іл-14. Створення варіанта Ан-24ФК 1964 доручили таганрозькому ОКБ-49, оскільки Київський механічний завод (КМЗ; нині — Державне підприємство «Антонов») був завантажений іншими проектами. Прототип, переобладнаний із серійного Ан-24, уперше злетів 21.08.1967.

Конструкція Ан-24ФК суттєво відрізнялася від базового літака, тому аерофотознімальному варіанту надали позначення Ан-30. Серійне виробництво Ан-30 здійснювали 1973–1979 на КАЗ. Виготовили 124 літаки, з них 33 отримало Міністерство оборони СРСР, 66 — радянська цивільна авіація, 25 — були експортовані.

Модифікації

- Ан-30А — варіант для цивільної авіації (70 екземплярів);

- Ан-30Б — варіант для військової авіації (54 екземпляри), відрізнявся складом радіобладнання і можливістю встановлення по боках фюзеляжу двох тримачів БДЗ-34 для бомб масою до 500 кг;
- Ан-30РР — літак радіаційної розвідки (2 переобладнано 1977–1979);
- Ан-30Р — літак радіаційної, хімічної та бактеріологічної розвідки (2 переобладнано 1984–1986);
- Ан-30М «Метеозахист» — літак, призначений для штучного викликання опадів шляхом відстрілу спеціальних патронів із йодидом срібла (2 переобладнано 1986);
- Ан-30Д — варіант зі збільшеною дальністю завдяки встановленим по боках фюзеляжу двом додатковим паливним бакам місткістю по 1500 л (8 переобладнано у 1990-х — 2000-х);
- Ан-30А-100 — пасажирський літак на 48 пасажирів (7 переобладнано з 2000).

Характеристика

Ан-30 — моноплан цілком металевої конструкції з високо розташованим прямим крилом і класичним хвостовим оперенням. Від Ан-24 відрізняється повністю закритою носовою частиною фюзеляжу і піднятою кабіною пілотів, яка утворює характерний «горб». У нижній частині фюзеляжу влаштовані 5 вікон з оптичного скла, призначених для фотоапаратури, які закривали спеціальними шторками. Силова установка Ан-30 відповідає військово-транспортному літаку Ан-26. Вона складається з двох основних турбогвинтових двигунів АІ-24ВТ (потужність по 2820 к. с.) і додаткового розгінного турбореактивного двигуна РУ19А-300 (тяга 800 кгс), встановленого у хвостовій частині правої мотогондоли.

Цільове обладнання Ан-30 складається з аерофотоапаратів АФА-41/7,5, АФА-41/10, АФА-41/20, АФА-42/20. У варіанті Ан-30Б додатково встановлювали топографічну установку ТАУ-М з аерофотоапаратом АФА-54/50. Цей варіант також відрізнявся радіостанціями військового стандарту та багатшим радіонавігаційним обладнанням. У 1980-х частину Ан-30 додатково обладнано метеорологічними радарми «Гроза-30».

Модифікація	Ан-30Б
Екіпаж, осіб	7
Розмах крила, м	29,15
Довжина літака, м	24,26
Висота літака, м	8,32
Площа крила, м ²	74,9
Маса порожнього літака, кг	15800
Максимальна злітна маса, кг	23000
Потужність двигунів, к. с.	2 × 2820
Максимальна швидкість, км/год	540
Крейсерська швидкість, км/год	360–400
Практична стеля, м	8300
Максимальна дальність, км	2560

Служба

Військово-повітряні сили СРСР отримали перші літаки Ан-30Б 1974. Вони надходили на озброєння Окремих далекоюсяжних розвідувальних авіаційних ескадрилей (ОДРАЕ) — 86-ї (Чернівці), 151-ї (Красноярськ), 5-ї (Братськ, від 1989 — Тирасполь). Головним завданням цих ескадрилей було картографування місцевості.

1981–1989 Ан-30Б брали участь у збройній інтервенції до Афганістану. Літаки Ан-30Б 86-ї ОДРАЕ, а також спеціалізовані літаки Ан-30Р брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Після розпаду СРСР російські Ан-30Б брали участь в 1-й (1994–1996) і 2-й (1999–2003) Чеченських війнах, збройному конфлікті в Таджикистані (1993–1999) та збройній інтервенції до Сирії (з 2015).

Цивільні Ан-30А в СРСР виконували завдання Головного управління геодезії і картографії. Також відіграли значну роль у ліквідації наслідків катастроф (фотографували райони лісових пожеж, зону Чорнобильської катастрофи тощо). На момент розпаду СРСР цивільна авіація мала 64 Ан-30А, які згодом використовували авіакомпанії

РФ, України і Казахстану (зокрема у пасажирському варіанті). На початок 2023 6 Ан-30 літали у РФ.

У другій половині 1970-х експортовано 25 Ан-30: 5 у цивільному варіанті і 20 — у військовому (зі спрощеним обладнанням). Найбільшим покупцем стала Китайська Народна Республіка (13 літаків); крім того, постачали до Болгарії, Румунії, В'єтнаму, Афганістану, Монголії, Куби. Вживані Ан-30 потрапили до Чехословаччини, Анголи, Судану. На початок 2023 в експлуатації залишалися 2 літаки у Військово-повітряних силах Румунії і 2 — у Військово-повітряних силах Судану.

Ан-30 в Україні

1992 до складу Військово-повітряних сил України увійшла 86-та ОДРАЕ, яка мала 8 літаків Ан-30Б. Наприкінці цього року 2 літаки передали до новоствореної 10-ї окремої авіаескадрильї (ОАЕ) «Блакитна стежа» (аеродром Бориспіль), створеної для інспекційних польотів у рамках Договору про відкрите небо. На початку 2000-х 10-та ОАЕ увійшла до складу 15-ї бригади спеціальної авіації (нині — 15-та бригада транспортної авіації; БрТрА). 1996 85-ту ОДРАЕ розформували, а 6 Ан-30Б передали Міністерству з надзвичайних ситуацій. З них в експлуатацію ввели 2 літаки, а решту повернули Військово-повітряним силам і законсервували.

Восени 2003 Ан-30Б 15-ї авіабригади використовували під час кризи довкола острова Тузла. 2004–2005 після серії вибухів боеприпасів на українських складах ці літаки фотографували терени довкола складів для оцінювання завданих збитків.

Від квітня 2014 2 Ан-30Б 15-ї БрТрА брали участь в Антитерористичній операції на Сході України. 06.12.2014 літак Ан-30Б Повітряних сил Збройних Сил України був збитий проросійськими бойовиками поблизу м. Слов'янська. Загинуло 5 із 8 членів екіпажу. Для компенсації втрати в листопаді 2014 і червні 2015 повернуто в стрій 2 Ан-30Б, що перебували на консервації. На початок 2022 Повітряні сили Збройних Сил України експлуатували 3 літаки Ан-30Б, Спеціальний авіаційний загін Державної служби України з надзвичайних ситуацій — 1 літак цього типу.

Література

1. Якубович Н. Фоторазведчик и картограф: О самолете Ан-30 // Крылья Родины. 1997. № 9. С. 1–4.
2. Дроздов С. Воздушный картограф и дозорный // Авиация и время. 2017. № 2. С. 4–27.
3. Charuk A. Antonow An-30 // Lotnictwo. 2020. № 11. P. 60–69.
4. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

АН-32

Ан-32 — двомоторний турбогвинтовий легкий військово-транспортний літак, який створено на Київському механічному заводі (тепер Державне підприємство «Антонов»). Основою для Ан-32 був літак Ан-26. Своєю чергою, на базі Ан-32 спроектовано військово-транспортний літак Ан-132.

Історична довідка

1969 в конструкторському бюро О. Антонова було створено турбогвинтовий легкий військово-транспортний літак Ан-26. Він користувався значним попитом за кордоном, однак для експлуатації у високогірних районах літаку не вистачало потужностей. 1975 уряд Індії офіційно звернувся до Міністерства авіаційної промисловості СРСР із проханням про транспортний літак, придатний для експлуатації в Гімалаях.

Загальним керівником проекту призначили авіаконструктора В. О. Гарвардта (1930–1989; тепер Україна), безпосереднім — авіаконструктора Ю. П. Сердючного (нар. 1931).

У новій машині, що отримала позначення Ан-32, поєднали готові вузли планера Ан-26 і силової установки від середнього транспортного

літака Ан-12. Застосування такого підходу дало змогу створити літак у дуже стислі терміни — вже 09.07.1976 прототип Ан-32 вперше піднявся в повітря.

Ан-32 успішно пройшов конкурсні випробування в Індії, перемігши конкурентів — італійський літак Fiat G.222 та канадський De Havilland Canada DHC-5.

1983 на Київському авіаційному виробничому об'єднанні (тепер Серійний завод «Антонов») почався серійний випуск, який тривав до 2012 (з перервою впродовж 1997–2004). Загалом виготовили 373 Ан-32.

Модифікації

- Ан-32 — базовий варіант, який комплектували індійським або радянським бортовим обладнанням (в останньому випадку використовували неофіційне позначення Ан-32А).

- Ан-32Б — варіант із бортовим обладнанням, що відповідало радянським військовим стандартам. З'явився 1987. Призначений як для військових, так і для цивільних споживачів; 1995 отримав цивільний сертифікат.

- Ан-32П — пожежний літак із двома зовнішніми баками для води загальною місткістю 8 тис. л (упродовж 1993–2008 виготовлено 11, зокрема 6 нових і 5 переобладнаних із раніше випущених транспортних літаків).

- Ан-32МП — морський патрульний варіант зі спеціальним обладнанням виробництва США та Ізраїлю. 1997 переобладнано 2 літаки для Військово-морських сил Мексики.

- Ан-32Б-100 — варіант із двигунами зменшеної потужності для експлуатації в рівнинних районах. 2000 переобладнано 1 одиницю.

- Ан-32RE — модернізований військово-транспортний варіант для Військово-повітряних сил Індії. Повністю оновлене бортове обладнання, вантажопідйомність збільшено з 6,7 до 7,5 т. 2009 підписано контракт на модернізацію 105 літаків. 40 із них модернізовано 2010–2015 на Державному підприємстві «Завод 410 цивільної авіації»

(м. Київ), решту з 2015 вдосконалюють в авіаремонтній майстерні м. Канпур (Індія) при допомозі українських фахівців.

• Ан-132 — глибока модернізація Ан-32, яку реалізувало Державне підприємство «Антонов» спільно з науково-технічним центром King Abdulaziz City for Science and Technology з Саудівської Аравії. Літак отримав авіоніку американської фірми Honeywell і двигуни канадської фірми Pratt & Whitney Canada PW 150. Літак-демонстратор Ан-132Д здійснив перший політ 31.03.2017. Однак у квітні 2019 партнери з Саудівської Аравії відмовилися від співпраці і проект зупинили.

Характеристика

Ан-32 — двомоторний моноплан усучіль металевої конструкції з високо розташованим прямим крилом і класичним хвостовим оперенням. Конструкція планера назагал відповідає Ан-26, але з деякими змінами. Діаметр повітряних гвинтів Ан-32 значно більший, ніж тих, які використовують на Ан-26. З цієї причини довелося перекомпонувати мотогондоли — двигуни розмістили не під крилом, а над ним. Літак обладнано турбогвинтовими двигунами AI-20Д потужністю 5180 кінських сил. Їх запуск забезпечує турбостартер ТГ-16М. Потужність двигунів порівняно з Ан-26 збільшилася на 83 %, завдяки чому Ан-32 може діяти з високогірних аеродромів у розрідженому повітрі.

Конструкція фюзеляжу аналогічна Ан-26, але вантажопідйомність і місткість збільшені. Літак Ан-32 може перевозити:

- до 6700 кг вантажу;
- 50 солдатів;
- 42 парашутистів (на відкидних сидіннях уздовж бортів);
- 24 поранених (на ношах, які фіксують до спеціальних стійок у три яруси). У разі потреби Ан-32 використовують як бомбардувальник — на чотирьох тримачах по боках фюзеляжу можна підвішувати бомби калібром до 500 кг.

Радіонавігаційне обладнання Ан-32 забезпечує польоти в простих і складних метеорологічних умовах, зокрема вночі. У його складі — метеорологічний радар.

Модифікація	Ан-32Б
Екіпаж, чол.	3–5
Розмах крила, м	29,2
Довжина літака, м	23,7
Висота літака, м	8,75
Площа крила, кв. м	74,98
Маса порожнього літака, кг	17400
Нормальна злітна маса, кг	25500
Максимальна злітна маса, кг	27000
Максимальна маса вантажу, кг	6700
Потужність двигунів, кінських сил	2 × 5180
Максимальна швидкість, км/год	530
Крейсерська швидкість, км/год	460
Практична стеля, м	9400
Максимальна дальність польоту з вантажем масою 4300 кг, км	2050
Максимальна дальність польоту з вантажем масою 6700 кг, км	800

Служба

Найбільшим експлуатантом Ан-32 залишаються Військово-повітряні сили Індії, які 1984–1991 отримали 118 літаків цього типу. Ними озброєно 7 ескадрилей військово-транспортної авіації. Досі Ан-32 (зокрема модернізовані Ан-32RE) залишаються найбільш масовими військово-транспортними літаками Військово-повітряних сил Індії. 75 літаків 1987–1991 отримав Афганістан. 1987 і 1993–1997 Перу придбало 32 Ан-32, їх експлуатують у різних родах військ, а також у поліції. Менші кількості Ан-32 (зокрема вживаних) придбали Збройні сили Мексики, Колумбії, Хорватії, Шрі-Ланки, Бангладеш, Анголи, Ефіопії, Екваторіальної Гвінеї та Судану. Останні шість виготовлених Ан-32Б 2011–2012 надійшли до Військово-повітряних сил Іраку. У цій країні Ан-32Б використовують не лише як транспортні літаки, але й як бомбардувальники — для боротьби з ісламськими бойовиками.

Понад 120 Ан-32 у різний час купували цивільні авіакомпанії. На 2020 у цивільній авіації майже десяти країн експлуатували 25 таких літаків. 2005 протипожежні Ан-32П експортували до Лівії (4 літаки).

Ан-32 в Україні

2007–2008 Спеціальний авіаційний загін Міністерства України з надзвичайних ситуацій (м. Ніжин; з 2013 — Спеціальний авіаційний загін Державної служби України з надзвичайних ситуацій) отримав 4 літаки Ан-32П. Їх використовують для гасіння пожеж в Україні (зокрема, 2016 — пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі поблизу Львова, 2020 — лісових пожеж у Чорнобильській зоні відчуження) та за кордоном (наприклад, 2021 — лісових пожеж у Туреччині). У грудні 2021 Державна служба з надзвичайних ситуацій замовила ще один Ан-32П, проте виконанню цього замовлення завадило повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну.

Після 24.02.2022 літаки Ан-32П Спеціального авіаційного загону Державної служби з надзвичайних ситуацій було евакуйовано за кордон, де вони здійснюють перевезення гуманітарних вантажів для України. У серпні 2022 один Ан-32П брав участь у гасінні лісових пожеж на Закарпатті.

В українській цивільній авіації на початок 2022 два літаки Ан-32Б експлуатувала авіакомпанія «Меридіан».

Література

1. Сovenko A. Ю. Надежные крылья Ан-32 // Авиация и время. 1995. № 3. С. 32–33.
2. Мараев Р., Сovenko A. Ан-32: сделано для Гималаев // Авиация и время. 2006. № 1. С. 5–20; 30–33.
3. Charuk A. Antonow An-26 // Lotnictwo. 2020. № 9. Р. 68–81.

А. І. Харук

БЕЗПІЛОТНИЙ ЛІТАЛЬНИЙ АПАРАТ (БпЛА)

Безпіло́тний літа́льний апа́рат (БпЛА) — літальний апарат, усі фази польоту якого проходять без фізичної присутності екіпажу на його борту.

Історична довідка

У 1916 військовий інженер Ч. Кеттерінг (1876–1958; США) запропонував використовувати літальні апарати без людини на борту. Керований годинниковим механізмом повітряний об'єкт у заданому місці повинен був скидати крила і падати. Проект було профінансовано, успішно випробувано, але не залучено до бойових дій.

Розроблені авіаконструктором В. Нікітіним (1901–1955; СРСР, тепер Російська Федерація) у 1939–1940, але не втілені в реальні конструкції, були торпедоносці-планери спеціального призначення у двох варіантах: пілотований (тренувально-пристрілочний) і безпілотний (з повною автоматикою).

Класичним прототипом першого військового БпЛА, застосованого в бойових умовах, вважають німецький літак-снаряд Фау-1, розроблений на початку 1940-х групою інженерів і конструкторів.

Характеристика

Усі БпЛА, відповідно до призначення, поділяють на військові та невійськові. Керування польотом БпЛА і контроль за ним здійснюють за допомогою відповідної програми або спеціальної станції керування, що знаходиться поза літальним апаратом (дистанційно пілотований літальний апарат — ДПЛА). Пов'язані з БпЛА станції наземного керування, лінії керування та контролю, обладнання для передполітної підготовки, стартові пристрої (за потреби) та інші устаткування утворюють безпілотний авіаційний комплекс (БпАК). Він може включати декілька БпЛА.

Військові БпЛА є обов'язковою частиною озброєння сучасних армій.

Класифікація

Відповідно до стандартів НАТО, військові БпЛА поділяються на три класи і сім категорій:

Клас	Категорія	Рівень воєнних дій	Висота застосування	Радіус застосування	Рівень застосування	Приклади
I (маса до 150 кг)	мікро (до 2 кг)	тактичний підрозділ	до 60 м	до 5 км	взвод, відділення	Black Widow
	міні (до 15 кг)	тактичний підрозділ	до 900 м	до 25 км	рота, взвод, відділення	Skylark
	малі (15–150 кг)	тактичне формування	до 1500 м	до 50 км	батальйон	Scan Eagle
II (маса 150– 600 кг)	тактичні	тактичний	до 5500 м	до 200 км	бригада, дивізія	Hermes 450
III (маса понад 600 кг)	середньовисотні великої дальності (MALE — Medium-altitude long endurance)	оперативний	до 14000 м	необмежений	корпус, армія	Bayraktar TB2
	висотні великої дальності (HALE — High- altitude long endurance)	стратегічний	до 20000 м	необмежений	театр воєнних дій	MQ-4 Globak Hawk
	ударні	стратегічний	до 20000 м	необмежений	театр воєнних дій	MQ-9 Reaper

Застосування

Військові БпЛА повсюдно застосовують у військовій справі, насамперед, для ведення розвідки (від тактичної до стратегічної).

Від 2000 набувають поширення ударні БпЛА, призначені для ураження наземних цілей, від 2020 запроваджуються (у США) БпЛА-заправники, призначені для дозаправки в повітрі пілотованих літальних апаратів.

Невійськові БпЛА застосовуються для розв'язання завдань, виконання яких пілотованими літальними апаратами з різних причин недоцільне:

- моніторинг (стану інфраструктури протяжних об'єктів; руху на залізничних і шосейних шляхах; посівів; диких тварин в заповідниках; судноплавства; корисних копалин за допомогою спецзасобів зондування; небезпечних природних явищ; метеорологічні спостереження; стихійних лих та оцінка їхніх наслідків);
- презентації, реклама, розваги, творчість (зйомка об'єктів архітектури, природи, бізнесу, масових заходів; використання БпЛА як носіїв реклами, із навчальною метою, як арт-об'єкта або об'єкта розваги);
- доставляння вантажів (пошти, інструментів і матеріалів на будівництво; ремонтні роботи, дозаправлення/підзарядка на важкодоступних об'єктах і віддалених автономних приладах; розпорошення хімікатів та внесення добрив на полях; підтримка продуктами, паливом, запчастинами тощо альпіністів, туристів, експедицій; евакуаційні заходи);
- ретрансляція сигналів (передача радіосигналів із метою збільшити дальність дії каналів зв'язку; БпЛА як носій освітлювального обладнання, гучномовця; БпЛА як майданчик для генерування або відбивання лазерного променя);
- керування поведінкою живих об'єктів («пастух» для табунів коней, отар овець тощо; відлякування зграй птахів від аеродромів).

Література

1. Павлушенко М., Евстафьев Г., Макаренко И. Беспилотные летательные аппараты: История, применение, угроза распространения и перспективы развития // Научные записки ПИР-Центра. 2004. № 2 (26). 612 с.
2. Joint Doctrine Note 2/11. The UK Approach to Unmanned Aircraft Systems. London : Development, Concepts and Doctrine Centre, 2011. 102 p.
3. Алексеев С. В. Беспилотні літальні засоби: історія та перспективи розвитку // Сучасна спеціальна техніка. 2014. № 3(38). С. 89–98.
4. Замятин П. А. Классификационные признаки беспилотных летательных аппаратов аэродромного базирования // Chronos. 2020. Вып. 4 (43). С. 76–84.

А. І. Харук

БЕЗПІЛОТНИЙ ЛІТАЛЬНИЙ АПАРАТ (БпЛА), ДРОН

Безпілoтний літальний апарат (БпЛА), дрон (від англ. drone — трутень; монотонний низький глухий звук) — літальний апарат, здатний виконувати політ без фізичної присутності людини-пілота на борту.

Історична довідка

У 1916 військовий інженер Ч. Кеттерінг (1876–1958; США) запропонував використовувати літальні апарати без людини на борту. Керований годинниковим механізмом повітряний об'єкт у заданому місці повинен був скидати крила і падати. Проєкт було профінансовано, успішно випробувано, але не залучено до бойових дій.

Розроблені авіаконструктором В. Нікітіним (1901–1955; СРСР, тепер Російська Федерація) у 1939–1940, але не втілені в реальні конструкції, були торпедоносці-планери спеціального призначення у двох варіантах: пілотований (тренувально-пристрілочний) і безпілотний (з повною автоматикою).

Класичним прототипом першого військового БпЛА, застосованого в бойових умовах, вважають німецький літак-снаряд Фау-1, розроблений на початку 1940-х групою інженерів і конструкторів.

Характеристика

БпЛА є літакового та вертолітного типу, а також із махаючими крилами, що імітують політ пташок (орнітоптери) чи комах (ентомптери). Як правило, БпЛА виконують ті ж функції, що і пілотовані літальні апарати, але за умови, коли присутність людини на борту неможлива або ж недоцільна.

Безпосереднє керування польотом БпЛА та його корисним навантаженням здійснюється автопілотом. Залежно від рівня автономності, команди автопілоту можуть бути записані перед польотом, передаватись зі станції керування на борт БпЛА під час польоту або генеруватись за допомогою штучного інтелекту на борту БпЛА. На різних етапах польоту БпЛА можуть бути різні рівні автономності.

Застосування

Відповідно до корисного навантаження, БпЛА можуть бути цивільного або військового призначення.

Основні завдання цивільних БпЛА: повітряне фотографування; спостереження; пошук; доставка вантажів.

Основні завдання військових БпЛА: повітряна розвідка; ре-трансляція сигналів; ведення радіоелектронної боротьби; ураження наземних, морських та повітряних цілей; політ у ролі повітряної мішені.

БпЛА, зазвичай, є багаторазовими і не розглядаються як керована зброя на зразок крилатих ракет чи керованих авіаційних бомб.

БпЛА (один або декілька), пов'язані з ним станції керування (наземного або повітряного базування), необхідні лінії керування і контролю та інші елементи утворюють безпілотну авіаційну систему (БпАС).

Група БпЛА, обладнаних системою управління, що дає їм змогу діяти як одне ціле за єдиним завданням і забезпечує уникнення від зіткнень між собою та іншими перешкодами, формує рій БпЛА.

Література

1. Гребеников А. Г., Мялица А. К., Парфенюк В. В. и др. Общие виды и характеристики беспилотных летательных аппаратов. Харьков : Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт», 2008. 377 с.
2. Мосов С. Беспилотная разведывательная авиация стран мира: история создания, опыт боевого применения, современное состояние, перспективы развития. Киев : Румб, 2008. 160 с.
3. Даник Ю. Г., Яковлев М. Ю., Матала І. В. Науково-технічні проблеми та перспективи розвитку безпілотних авіаційних систем військового призначення // Збірник наукових праць Одеської державної академії технічного регулювання та якості. 2012. № 1. С. 84–87.
4. Зіатдінов Ю. К., Куклінський М. В., Мосов С. П. та ін. Застосування безпілотних літальних апаратів у воєнних конфліктах сучасності. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 248 с.

5. Dougherty M. J. Drones: An Illustrated Guide to the Unmanned Aircraft that are Filling Our Skies. London : Amber, 2015. 224 p.

О. Р. Мартинюк, П. В. Опенько

БМ-21: УКРАЇНСЬКІ МОДЕРНІЗАЦІЇ

БМ-21: українські модернізації — удосконалені варіанти реактивної системи залпового вогню (РСЗВ) БМ-21 (БМ — бойова машина) «Град», створені українськими підприємствами від початку 2000-х. Головним напрямом модернізації стала заміна застарілого шасі.

Історична довідка

РСЗВ 9К51 «Град» була створена у 1960 та офіційно взята на озброєння Радянської армії 1963. Її основний компонент — самохідна пускова установка 122-мм реактивних снарядів, яка має 40 трубчастих напрямних і монтується на шасі тривісного автомобіля підвищеної прохідності: або Урал-375Д (у цьому випадку позначається 2Б5 чи БМ-21), або Урал-4320 (позначається 2Б17 або ж БМ-21-1; з'явилась в середині 1980-х). Система «Град» стала найбільш масовою РСЗВ періоду холодної війни: до кінця 1991 збройні сили СРСР отримали 6536 пускових установок, ще 646 виготовили на експорт.

Сухопутні війська Збройних сил України після розпаду СРСР отримали щонайменше 378 РСЗВ «Град». Першою спробою модернізувати «Град» став проєкт БМ-21К, який розроблявся спільно 110-м Харківським авторемонтним заводом і Харківським конструкторським бюро з машинобудування ім. О. Морозова з 2001. Проєкт передбачав перестановку артилерійської частини на шасі тривісного автомобіля КраЗ-260 з подовженою чотиридверною кабіною. Прототип виготовили 2009. Перестановка артилерійської частини на нове шасі позитивно позначилась на ходових параметрах РСЗВ, зокрема запас ходу зріс від 400 до 500 км. Потужність двигуна збільшилася на третину (240 кінських сил замість 180), що сприяло підвищенню

прохідності. Завдяки довгій кабіні значно зручнішим стало розміщення екіпажу. Однак подальшого розвитку проєкт БМ-21К не набув через застаріле шасі.

2007 Міністерство оборони України уклало із Харківським конструкторським бюро з машинобудування ім. О. Морозова угоду про реалізацію дослідно-конструкторської роботи (ДКР) під шифром «Верба/1», яка передбачала створення модернізованого варіанту РСЗВ «Град» на шасі КрАЗ-6322РА. Прототип представили у грудні 2015. Машина, створена в рамках ДКР «Верба/1», отримала офіційне позначення БМ-21У, хоч у засобах масової інформації і соціальних мережах найчастіше використовується назва «Верба». Вона має чотириверну п'ятимісну кабіну і артилерійську частину, аналогічну стандартному «Градові». Також у рамках ДКР «Верба/1» була створена транспортно-заряджальна машина (ТЗМ), яка теж базується на шасі КрАЗ-6322, але із дводверною кабіною. На спеціальних стелажах у кузові цієї машини розміщується 80 реактивних снарядів.

Прототип БМ-21У і ТЗМ успішно пройшли випробування і наказом міністра оборони України від 27.08.2021 повинні були поступити на озброєння Збройних сил України (ЗСУ). Однак виробництво БМ-21У не налагодили, оскільки виробник шасі — ПрАТ «АвтоКрАЗ» — від 2019 знаходився у статусі банкрута, що закрило йому шлях до участі у виконанні оборонних замовлень.

Паралельно з БМ-21У розвивався ще один варіант модернізації «Граду» з використанням шасі КрАЗ-6322 — «Бастіон», який розроблявся у двох варіантах: зі стандартною і подовженою довжиною бази. Відповідно були створені два варіанти РСЗВ. «Бастіон-01» базується на шасі стандартної довжини і за своїми параметрами не відрізняється від типового «Граду». Подовжене шасі «Бастіону-02» дозволило розмістити між кабіною і пакетом напрямних додатковий стелаж для 40 реактивних снарядів. Завдяки цьому пакет напрямних розвертається на 180 градусів (назад) і снаряди зі стелажа подаються на пускову установку, що дозволяє швидко її перезаряджати (за дві хвилини замість семи для стандартної БМ). Обидва варіанти мають коротку дводверну кабіну.

У 2008–2009 виготовили кілька (за деякими даними шість) прототипів «Бастіонів» в обох варіантах. Із 2010 РСЗВ «Бастіон-01» постачались на експорт. У другій половині 2014 Державне підприємство «Шепетівський ремонтний завод» почало виготовлення РСЗВ «Бастіон-01», використовуючи нові шасі КрАЗ-6322РА і артилерійські частини від бойових машин 2Б5, які перебували на зберіганні. Кількість РСЗВ, виготовлених у такий спосіб, достеменно не відома.

Комплексною українською модернізацією «Граду» стала БМ-21УМ «Берест», створена фахівцями ДП «Шепетівський ремонтний завод» як альтернатива «Вербі». Прототип «Береста», виготовлений за власні кошти заводу, вперше продемонстрували у жовтні 2018 на виставці «Зброя та безпека — 2018» у Києві. Характерною рисою цієї системи стала відмова від шасі КрАЗ-6322 (четверта генерація вантажівок Кременчуцького автозаводу) на користь сучаснішого КрАЗ-5401НЕ (п'ята генерація). Двовісне (більш компактне) шасі дозволило зменшити бойову масу РСЗВ «Берест» (порівняно з «Вербою») на три тонни. Зменшенню габаритів сприяло і розташування чотиридверної кабіни над двигуном. Для стабілізації пускової установки на вогневій позиції служать два гідравлічні домкрати, встановлені перед задньою віссю.

Суттєвої переробки зазнала артилерійська частина, яка на попередніх українських варіантах «Граду» практично не відрізнялась від 2Б5. На БМ-21УМ вона отримала електричні приводи наведення (ручні збережені як резервні) і ще один ряд напрямних, завдяки чому кількість снарядів у залпі зросла від 40 до 50. Ще однією відмінністю «Береста» стало вдосконалене прицільно-навігаційне обладнання (балістичний комп'ютер, супутникова навігаційна система СН-4215 виробництва «Орізон-Навігація», а також радіостанція «Кенвуд» NX-700). Інтегрована система обміну інформацією на полі бою дозволила отримувати координати цілі в режимі реального часу. Наведення пускової установки на ціль здійснюється з пульта, встановленого у кабіні, але у випадку несправності можна використовувати звичайний приціл-панораму і ручні приводи наведення.

Таким чином, до стадії практичної реалізації синхронно підійшли два варіанти модернізації «Градів» — БМ-21У і БМ-21УМ. В обох

випадках виробництво мало б здійснювати ДП «Шепетівський ремонтний завод». У лютому 2021 був зроблений висновок про необхідність створення уніфікованого варіанту модернізації «Граду» з використанням напрацювань по «Вербі» і «Бересту». Однак у серпні 2021 було ухвалене рішення про взяття на озброєння саме «Вербі».

Характеристики

Українські підприємства упродовж 2001–2021 створили щонайменше п'ять варіантів модернізації РСЗВ «Град». Чотири із них — БМ-21К, БМ-21У «Верба», «Бастіон-01», «Бастіон-02» — фактично передбачали просте переставлення старої артилерійської частини 2Б5 на нові шасі виробництва ПрАТ «АвтоКрАЗ». Лише БМ-21УМ «Берест» була комплексною модернізацією, яка (крім нового шасі) передбачала збільшення кількості реактивних снарядів у залпі і оновлення прицільно-навігаційної апаратури.

	«Бастіон-01»	БМ-21У «Верба»	БМ-21УМ «Берест»
Бойова маса, кг	18400	20400	17200
Довжина, мм	8500	9070	8000
Ширина, мм	2720	2700	2500
Висота, мм	3090	3130	3130
Кліренс, мм	370	370	290
Потужність двигуна, к.с.	330	330	312
Максимальна швидкість, км/год	85	85	90
Запас ходу, км	500	500	600

Модернізовані БМ-21 в Україні

У ЗСУ експлуатуються РСЗВ «Бастіон-01» і «Бастіон-02», хоча відомості про офіційне взяття їх на озброєння відсутні. 24.08.2021 три «Бастіони-02» із 92-ї окремої механізованої бригади (ОМБр) взяли участь у параді в Києві на честь Дня Незалежності України. Перші

свідчення застосування таких РСЗВ у відбитті повномасштабної російської агресії з'явились у квітні 2022. У серпні 2023 «Бастіон-02» діяли в складі 63-ї ОМБр. РСЗВ «Бастіон-01» використовуються, зокрема, у складі 3-ї окремої штурмової бригади.

Експорт

РСЗВ «Бастіон-01» постачались у Конго (12 пускових установок у 2010) і Сенегал (шість одиниць у 2017). Армією Конго у 2023 використовувались у бойових діях проти незаконних воєнізованих чи збройних формувань на сході країни.

Література

1. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.
2. Charuk A. Bastion i inne ukraińskie Grady // Nowa Technika Wojskowa. 2024. № 2. Р. 38–42.

А. І. Харук

БМ-27: УКРАЇНСЬКІ МОДЕРНІЗАЦІЇ

БМ-27: українські модернізації — удосконалені варіанти реактивної системи залпового вогню (РСЗВ) БМ-27 (БМ — бойова машина) «Ураган», створені українськими підприємствами від 2010.

Історична довідка

РСЗВ 9К57 «Ураган» на озброєнні Радянської армії від 1975. Основний компонент — самохідна пускова установка БМ-27 (9П140) 220-мм реактивних снарядів, має 16 трубчастих напрямних і монтується на шасі чотирирівнісного автомобіля підвищеної прохідності ЗІЛ-135ЛМ. До складу комплексу входить також транспортно-заряджальна машина 9Т452, яка базується на такому ж шасі.

Сухопутні війська Збройних сил України після розпаду СРСР отримали близько 140 машин БМ-27. Початок програми їхньої модернізації пов'язувався із необхідністю стандартизації автомобільного парку Збройних сил України (ЗСУ) і заміни ненадійного і складного в експлуатації шасі ЗІЛ-135ЛМ. 2010 на Державному підприємстві «Шепетівський ремонтний завод» виготовили дослідний зразок РСЗВ «Бастіон-03», переставивши пакет напрямних із механізмами наведення з шасі ЗІЛ-135ЛМ на подовжений варіант тривісного шасі КраЗ-6322РА. Прототип пройшов випробування, 2017 демонструвався у Києві на виставці «Зброя та безпека — 2017», але серійна модернізація не здійснювалась.

У листопаді 2020 почались випробування РСЗВ «Буревій» — варіанта модернізації з використанням чотиривісного шасі військового призначення «Татра Форс» (англ. Tatra Force) 815-7ТЗRC1 8 × 8.R (виробництва Чехії). У грудні 2021 «Шепетівський ремонтний завод» отримав партію шасі для серійної модернізації БМ-27 у варіант «Буревій». Однак виготовили тільки невелику кількість таких РСЗВ, передавши згодом решту шасі для виробництва самохідної артилерійської установки (САУ) «Богдана» варіанта 3.0 («Богдана 3.0»). Були модернізовані тільки бойові машини 9П140, транспортно-заряджальні машини 9Т452 залишались на старих шасі.

Характеристики

РСЗВ «Бастіон-03», за винятком шасі, не відрізняється від базової БМ-27. РСЗВ «Буревій», крім нового шасі з восьмициліндровим дизельним двигуном повітряного охолодження «Татра» ТЗС-928-90 потужністю 400 кінських сил і броньованою дворядною кабіною «Пума» (англ. Puma; на прототипі кабіна була неброньованою), має додатковий енергоагрегат для живлення обладнання під час вимкнення основного двигуна та цифрову систему управління вогнем. РСЗВ має чотири аутригери (замість двох в БМ-27), що робить машину стійкішою під час стрільби і покращує точність. Крім стандартних реактивних снарядів із дальністю стрільби 35 км (від БМ-27), «Буревій» може використовувати нові снаряди «Тайфун-2» (розробка Південне, Дер-

жавне конструкторське бюро імені М. К. Янгеля) зі збільшеною до 65 км дальністю стрільби.

РСЗВ «Буревій»

РСЗВ «Буревій» у складі ЗСУ [ймовірно, 27-ї реактивної артилерійської бригади (РеАБр)], з'явились у червні 2022 (перші фото). Влітку — восени 2022 задіяні в боях на Харківщині. Від липня 2022 «Буревій» надійшли на озброєння 32-го реактивного артилерійського полку (згодом реорганізованого у 32-гу РеАБр) Корпусу морської піхоти Військово-морських сил Збройних сил України. У складі цієї частини РСЗВ «Буревій» брали участь у боях на Херсонщині.

Література

1. Новітня українська РСЗВ «Буревій» пройшла вогневі випробування (ВІДЕО) // Ukrainian Military Pages. 2020. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/11/bureviy.html>
2. Військові України дали оцінку РСЗВ «Буревій» // Мілітарний. 2022. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vijskovi-ukrayiny-daly-otsinku-rszv-burevij/>
3. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.

А. І. Харук

БМП-1: УКРАЇНСЬКІ МОДЕРНІЗАЦІЇ

БМП-1: українські модернізації — модернізовані варіанти бойової машини піхоти БМП-1, створені українськими підприємствами від кінця 1990-х. Головні зусилля спрямовано на заміну застарілого комплексу озброєння більш ефективним і сучасним.

Історична довідка

У Сухопутних військах Збройних сил України (ЗСУ) до початку агресії Російської Федерації (РФ) 2014 БМП-1 вважали застарілими та

безперспективними. У рамках курсу на скорочення ЗСУ та зменшення запасів військової техніки та озброєння ці машини відправлено на склади, звідки поступово розпродавали за кордон. Тому проекти модернізації БМП-1 розробляли, орієнтуючись спочатку на зарубіжних споживачів.

На рубежі 1990-х — 2000-х запропоновано проєкт БМП-1У. Його створювали в рамках дослідно-конструкторської роботи «Бліндаж» у Науково-технічному центрі артилерійсько-стрілецького озброєння (м. Київ). Модернізація, не стосуючись двигуна, трансмісії та броньового (див. Броня) захисту, передбачала мінімальне удосконалення ходової частини (встановлення провідних коліс, гусениць і надгусеничних крил-поплавців від БМП-2). Основні зміни стосувалися комплексу озброєння. Замість старої башти встановлено уніфікований дистанційно керований бойовий модуль КБА-105 «Шквал», озброєний 30-мм автоматичною гарматою 2А72 (або її українським аналогом ЗТМ-1) із бойовим комплектом на 360 снарядів і 7,62-мм кулеметом ПКТ (або українським аналогом КТ-7,62) з боекомплектom 2500 набоїв, 30-мм автоматичним гранатометом АГ-17 (або український аналог КБ-117; боекомплект 116 гранат) та двома пусковими установками для ПТКР «Конкурс».

Уперше БМП-1У продемонстровано 24.08.2001 на параді в День Незалежності України в м. Києві (взяли участь 10 модернізованих машин). Усього на Житомирському бронетанковому заводі (ЖБТЗ) модернізували до рівня БМП-1У 30 бойових машин.

Подальшим розвитком БМП-1У став варіант БМП-1М (відомий також як «об'єкт 765УТБ»), уперше показаний у лютому 2011 на виставці в м. Абу-Дабі (Об'єднані Арабські Емірати). Головна його відмінність — удосконалений бойовий модуль КБА-105ТБ «Шквал-А», в якому ПТРК «Конкурс» замінено українським «Бар'єр» (дальність пуску ракети зросла з 2000 до 5000 м), оптико-телевізійний комплекс ОТП-20 замінено новим комплексом «Тандем-2», а також встановлено удосконалений стабілізатор озброєння СВУ-500-3Ц. БМП-1М пропонував ЖБТЗ на експорт. Партію машин продано Туркменістану.

Агресія РФ, що розпочалася у лютому 2014, зумовила швидке чисельне зростання ЗСУ. Для новосформованих бригад потрібна була бойова техніка. Оскільки її виробництво суттєво відставало від потреб, а закупівля за кордоном була майже неможливою, як із політичних, так і з фінансових причин, то нові бригади отримували техніку з баз зберігання, зокрема й БМП-1. Це актуалізувало питання модернізації цих машин. Фахівці ЖБТЗ спробували запропонувати комплексний варіант модернізації, який би не обмежувався лише заміною комплексу озброєння. Так з'явився проєкт БМП-1УМ.

Прототип БМП-1УМ уперше показали у вересні 2015 на виставці «Зброя та безпека». На ньому встановили модуль «Шквал-А». Двигун УТД-20 потужністю 300 к. с. замінено на ЗТД-2 потужністю 400 к. с. Для покращення умов розміщення десанту висоту даху десантного відділення збільшили на 15 см, кормові дверцята замінили апареллю з механічним приводом. На бортах машини встановили блоки динамічного захисту «Контакт-1». Серед інших новацій, застосованих на БМП-1УМ, — приймач супутникових навігаційних систем ГЛОНАСС і GPS СН-3003. Командирський приціл ТКН-3Б отримав можливість трансляції зображення з камер системи «Тандем-2». Встановлено екран-дефлектор для маскування вихлопу. Надгусеничні крила-поплавці значно збільшили в об'ємі для підвищення плавучості.

У жовтні 2016 на виставці «Зброя та безпека» ЖБТЗ презентував оновлений варіант БМП-1УМД. Його головними відмінностями стали нові двигун і бойовий модуль. На машині встановили Deutz TCD2013 L64V — чотиритактний шестициліндровий дизельний двигун із турбонаддувом і електронним блоком керування. Він розвивав потужність 330 к. с. (із можливістю програмного збільшення до 390 к. с.). Він був тихіший та економніший від УТД-20 чи ЗТД-2. Замість модуля «Шквал-А» встановлено новий бойовий модуль «Стилет» із цифровою системою управління вогнем, прицільним комплексом «Трек-М» (виробництва Чернігівського заводу радіоприладів) і стабілізатором озброєння СВУ-500-3Ц. Озброєння складалося з 30-мм автоматичної гармати ЗТМ-2 (український відповідник радянської 2А42), 7,62-мм кулемета КТ-7,62, 30-мм автоматичного гранатомета

АГ-17 і двох пускових установок ПТРК «Бар'єр». На БМП-1УМД були відсутні блоки динамічного захисту. У верхній частині бортів з'явилися додаткові бортові екрани. Десантне відділення, на відміну від БМП-1УМ, цілком відповідало немодернізованій БМП-1: мало стандартну висоту і дверцята в кормовій стінці, а не апарель.

У березні 2017 пройшли порівняльні випробування двох БМП-1УМД: однієї з модулем «Стилет», іншої — зі старим модулем «Шквал». Випробування проводили в інтересах Міністерства оборони України, втім їхні результати не були офіційно оприлюднені. Вочевидь, вони не надто влаштували оборонне відомство, позаяк вже у липні 2020 пройшли чергові порівняльні випробування модернізованих БМП-1 із бойовими модулями «Стилет», «Шквал», «Спис» і «Парус». Проводили випробування саме модулів, а не модернізованих БМП. Усі модулі мали ідентичне озброєння: 30-мм гармата, 7,62-мм кулемет, 30-мм автоматичний гранатомет і 2 пускові установки ПТРК «Бар'єр». Відрізнялися вони прицільними приладами, системами наведення і стабілізації, іншими деталями.

Варіант зі встановленням бойового модуля БМ-7 «Парус» розробили фахівці Харківського конструкторського бюро з машинобудування імені Морозова (ХКБМ). За основними параметрами він відповідав модулю «Штурм», але не займав місця всередині бойової машини. На модулі використовувався прицільний комплекс «Трек-М». «Парус» встановлювали на бронетранспортери БТР-4Е, і в разі прийняття рішення про встановлення таких модулів на модернізовані БМП-1 з'являвся шанс на часткову уніфікацію озброєння в механізованих підрозділах. Однак у державне замовлення на 2021 включено лише капітальний ремонт БМП-1, а не їхня модернізація. Жоден із запропонованих варіантів озброєння не влаштував Міністерство оборони України.

20.08.2021 продемонстровано прототип БМП-1ТС, створений компанією «Техімпекс» та озброєний модулем «Спис» виробництва цієї ж компанії. Він мав 30-мм гармату ЗТМ-1 (боекомплект 300 снарядів), 7,62-мм кулемет КТ-7,62 (2100 набоїв, із них 350 — готових до застосування), 30-мм автоматичний гранатомет КБА-117 (116 гранат,

із них 29 — готових до застосування), ПТРК «Бар'єр» (4 ПТРК, із них дві — готові до застосування). «Спис» отримав систему управління вогнем «Синтез», що включає оптико-електронний модуль «Кажан-3К15» із тепловізійним і телевізійним каналами, а також лазерним віддалеміром. Стабілізатор озброєння — цифровий електромеханічний, двоплощинний. Система «Синтез» дозволяла здійснювати автоматичне захоплення та супровід цілей. Габарити «Списа» давали змогу без жодних доопрацювань встановлювати його на місце старої башти БМП-1. У січні 2021 демонстрували прототип модернізованої БМП-1 із бойовим модулем «Воля-Д», створеним «Техімпексом», проте інформацію про подальшу долю проєкту не публікували.

У жовтні 2021 з'явився прототип модернізованої БМП-1 із модулем «Спис». Машину, відому як БМП-1М (другу з таким позначенням), виготовило Науково-виробниче об'єднання «Практика». Так само, як і БМП-1УМ, вона отримала перероблений корпус, але його висоту збільшено над десантним відділенням і по всій довжині. Кормові дверцята замінені апареллю.

У другій половині 2022 з'явився ще один варіант модернізації БМП-1 — поєднання шасі ПРП-3 (рухомого розвідувального пункту, створеного на базі БМП-1) із баштою від бойової машини десанту БМД-2. Шасі ПРП-3 брали з баз зберігання, башти БМД-2 — зі зношених або пошкоджених машин (зокрема трофейних). Комплекс озброєння: 30-мм автоматична гармата 2А42, 7,62-мм кулемет ПКТ і пускова установка ПТРК «Конкурс». Окрім нової башти, гібрид відрізнявся відсутністю бійниць у бортах десантного відділення — у ПРП-3, на відміну від базової БМП-1, вони відсутні. Однак це не впливає на бойові властивості — не відомо про випадки ведення бою десантом з борту бойових машин піхоти з використанням цих амбразур.

Характеристика

Українські підприємства створили близько десяти проєктів модернізації БМП-1. Переважна більшість з них були досить обмеженими і однобокими, торкаючись лише комплексу озброєння. Винятками стали проєкти БМП-1УМ/УМД, а також БМП-1М (другий із таким

позначенням), які передбачали значно глибші зміни в силових установках, конструкції корпусу, захищеності машини. Однак вони лишилися в прототипах. Серійно виготовляли 4 варіанти: БМП-1У (у 2000-х; 30 одиниць, із них 18 на експорт), БМП-1М (перший; невідома кількість для експорту); БМП-1ТС (десять 2021); гібрид ПРП-3 і БМД-2 (невідома кількість 2022–2023).

Модернізовані БМП-1 в Україні

ЗСУ отримали 12 БМП-1У, 10 з яких були продемонстровані 24.08.2001 на параді в м. Києві. 2004, після завершення попередніх випробувань, оголошено про намір до 2012 модернізувати до рівня БМП-1У до 400 БМП-1, якими планувалося укомплектувати три механізовані бригади. Однак ці плани лишилися нереалізованими. 24.08.2008 БМП-1У знову взяли участь у параді в Києві, а згодом зникли з поля зору аж до 2015, коли такі машини були сфотографовані на ЖБТЗ. Не відомі факти використання БМП-1У в боях 2014–2023.

2021 (або на початку 2022) ЗСУ отримали партію з 10 БМП-1ТС. 2022 зафіксовано використання цих машин 53-ю окремою механізованою бригадою та підрозділами Десантно-штурмових військ.

Гібриди ПРП-3 і БМД-2 використовують у боях російсько-української війни з початку 2023.

Експорт

Грузія 2007 замовила 15 БМП-1У, які надійшли до початку російсько-грузинської війни. У ході цієї війни Грузія втратила 14 з 15 своїх БМП-1У (за іншими даними, усі). 5 із них агресору вдалося захопити неушкодженими на військовій базі в м. Горі (Грузія).

Чад 2009 (за іншими даними, 2010) придбав 3 БМП-1У. 2013 вони брали участь у бойових діях антиісламістської коаліції у Малі.

Туркменістан отримав невстановлену кількість БМП-1М (першої з таким позначенням). У звітах про торгівлю зброєю, які подають в ООН, ця транзакція не фігурувала. Єдиним свідченням наявності БМП-1М у Туркменістані стала демонстрація їх на військовому параді 2016.

Література

1. Березуцкий С. БМП-1УМ Первые шаги к созданию украинской боевой машины пехоты // Defense Express. 2015. № 12. С. 38–39. URL: <http://defence-ua.com/index.php/statti/611-pervye-shagi-k-sozdaniyu-ukrainskoj-bmp>
2. Згурец С. Блеск и скрежет стали. Уроки войны. Київ : Defense Express, 2016. 200 с.
3. Жирохов М. Нове життя для старої БМП // ЧЕline. 2017. URL: <https://cheline.com.ua/news/mens-club/nove-zhittya-dlya-staroyi-bmp-76165>
4. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.

А. І. Харук

«БОГДАНА» 2С22

«Богдана», 2С22 — українська самохідна артилерійська установка (САУ) калібру 155 мм на шасі автомобіля високої прохідності; створена Приватним акціонерним товариством «Краматорський завод важкого верстатобудування».

Історична довідка

Перша інформація про проектування самохідної гаубиці калібру 155 мм (відповідно до стандартів НАТО) на колісному шасі КраЗ-6322 була опублікована 2009 корпорацією «ТАСКО», однак до практичної реалізації проекту справа не дійшла. 2014 роботи зі створення колісної САУ відновились. У лютому 2016 почалась реалізація відповідної дослідно-конструкторської роботи у рамках реалізації Державного оборонного замовлення. Технічне завдання розробили фахівці Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних сил України (ЗСУ), а виконавцем стало Приватне акціонерне товариство «Краматорський завод важкого верстатобудування». Тут виготовлялись ключові вузли гармати, включно зі стволом.

Крім того, в реалізації проєкту брали участь близько десяти інших підприємств.

Інформація про створення нової САУ під назвою 2С22 «Богдана» була оприлюднена 14.07.2018, а 24.08.2018 прототип продемонстрували у Києві на параді на честь Дня Незалежності України. У 2019–2021 прототип САУ проходив випробування. Дата взяття 2С22 «Богдана» на озброєння ЗСУ невідома, однак у липні 2023 Міністерство оборони України підтвердило, що ця САУ офіційно перебуває на озброєнні.

Характеристики і варіанти

«Богдана» 2С22 використовує колісні шасі різних типів (повнопривідні, три- або чотиривісні). Кабіна броньована дворядна (тип кабіни різниться залежно від варіанту САУ). Артилерійська частина однакова для всіх варіантів установки: відкритого типу, без автомата заряджання, балістичні параметри відповідають стандартам НАТО (калібр 155 мм, довжина ствола 52 калібри).

Офіційні позначення варіантів не публікувались (станом на середину 2024). Неофіційні позначення варіантів «Богдана» — 1.0, 2.0, 3.0, 4.0, Б.

«Богдана 1.0» — прототип САУ, виготовлений в єдиному екземплярі. Базується на тривісному шасі КраЗ-63221, має капотну кабіну.

«Богдана 2.0» — перший серійний варіант, виготовлений у невеликій кількості. Використовує тривісне шасі МАЗ-6317 (партія таких шасі була придбана до 24.02.2022) і капотну кабіну виробництва ТОВ «Українська бронетехніка». Перші повідомлення про цей варіант з'явилися у травні 2023.

«Богдана 3.0» — використовує чотиривісне шасі військового призначення «Татра Форс» (англ. Tatra Force) 815-7Т3RC1 8x8.R (партія таких шасі була придбана до 24.02.2022 для реактивної системи залпового вогню «Буревій» — модернізованого варіанту БМ-27 «Ураган»). Комплектується восьмициліндровим дизельним двигуном повітряного охолодження «Татра» (Tatra) ТЗС-928-90 потужністю 400 кінських сил (к. с.) і броньованою кабіною «Пума» (англ. Puma). Перші фото цього варіанту з'явилися у липні 2023.

«Богдана 4.0» — використовує чотиривісне повнопривідне шасі цивільного призначення «Татра 158 Фенікс» (англ. Tatra 158 Phoenix) з дизельним двигуном рідинного охолодження «ПАККАР» (англ. PACCAR) і капотною кабіною виробництва ТОВ «Українська бронетехніка». Перші повідомлення про цей варіант з'явились на початку 2024.

«Богдана Б» — причіпний варіант, інформація про розробку якого з'явилась наприкінці 2023.

Характеристики САУ «Богдана 3.0»

Розрахунок, чол.	5
Бойова маса, т	28
Довжина, м	10,5
Ширина, м	3,08
Висота, м	3,8
Кліренс, м	0,41
Потужність двигуна, к. с.	400
Швидкість, км/год по шосе/пересіченій місцевості	80/30
Запас ходу, км по шосе/пересіченій місцевості	800/500
Калібр, мм	155
Довжина ствола, калібрів	52
Діапазон кутів горизонтального наведення, град.	по 30° праворуч і ліворуч
Діапазон кутів вертикального наведення, град.	від + 5° до + 65°
Максимальна швидкострільність, постр./хв	6
Максимальна дальність стрільби звичайним/активно-реактивним снарядом, км	42/60

САУ 2С22 «Богдана» в Україні

Прототип САУ «Богдана 1.0» з квітня 2022 використовувався 1-ю окремою бригадою спеціального призначення імені Івана Богуна

в боях на підступах до Кривого Рогу, а в другій половині червня 2022 обстрілював російські позиції на о. Зміїний. Цією ж бригадою використовувались «Богдана 2.0» і «Богдана 3.0», зокрема у боях на півночі Донбасу. Із повідомлень пресслужб українських бригад та інших структур відомо про застосування САУ «Богдана 2.0» у 57-й окремій мотопіхотній бригаді, «Богдана 3.0» — в 48-й окремій артилерійській бригаді, «Богдана 4.0» — у 47-й окремій артилерійській бригаді та 16-й окремій артилерійській бригаді Національної гвардії України.

До кінця 2023, за даними інтернет-видання «Економічна правда» виготовили близько 30 одиниць 2С22 «Богдана» в усіх варіантах. У грудні 2023 українські урядовці говорили про випуск шести таких САУ в місяць. Згодом обсяг місячного випуску 2С22 «Богдана» зріс до восьми одиниць, а з квітня 2024 — навіть до десяти. У липні 2024 уряд Данії оголосив про намір профінансувати закупівлю партії із 18-ти САУ «Богдана» для ЗСУ.

Література

1. Цьогоріч на параді у Києві побачимо ОТРК «Грім», нову самохідну 155-мм гаубицю «Богдана» та інше // Ukrainian Military Pages. 2018. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/07/otrk-grim-sau-bogdana-etc.html>
2. Михайлов Д., Галка Н. Українську САУ «Богдана» офіційно взяли на озброєння Сил оборони // Суспільне. Новини. 2023. URL: <https://susplne.media/533295-ukrainsku-sau-bogdana-oficijno-vzali-na-ozbroenna-sil-oboroni/>
3. Мірошниченко Б. Богиня війни. Як Україна нарощує виробництво САУ «Богдана» // Економічна правда. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/12/707553/>
4. Романюк Р. Перша битва «Богдани». Як українська САУ примусила росіян до «жесту доброї волі» на Зміїному // Українська правда. 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/13/7388834/>
5. Charuk A. Armatohaubica samobieżna 2S22 Bohdana kal. 155 mm // Nowa Technika Wojskowa. 2024. № 6. P. 14–21.
6. Visinigr L. 2S22 Bohdana: Dramatická kariéra ukrajinské houfnice // ATM. 2024. № 56 (4). P. 40–43.

А. І. Харук

БОЄПРИПАСИ

Боєприпа́си, бойові припаси — складова частина озброєння, пристрої або предмети одноразового застосування, конструктивно призначені для пострілу зі зброї відповідного виду, який використовують для ураження цілі, виконання завдань чи перешкоджання діям противника.

Боєприпасами вважають:

- снаряди артилерійські;
- стрілецькі набойі;
- бомби авіаційні та їхні складові;
- гранати;
- бойові частини, боеголовки та вибухові компоненти керованих (некерованих) ракет і снарядів;
- міни наземні;
- фугаси;
- міни морські та їхні компоненти;
- торпеди та їхні компоненти;
- бомби глибинні та їхні компоненти;
- військову піротехніку;
- пристрої підривні;
- вибухові речовини та порохи;
- піропатрони, приводні пристосування та їхні складові;
- інструменти та спеціальне обладнання для знешкодження наземних і підводних боєприпасів;
- капсули, підричники, вибухові компоненти, інше приладдя для боєприпасів;
- спеціальне обладнання для експлуатації та обслуговування боєприпасів.

Джерела

1. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05#Text>

2. Про затвердження Інструкції про заходи безпеки під час поводження із во-
зимим мінометом калібру 120 мм М120-15 «Молот» та боеприпасами до
нього: Наказ Міністерства оборони України № 665 від 29 грудня 2018 р. //
Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665322-18#Text>

Література

1. Дерев'янчук А. Й. Основи будови артилерійських гармат та боеприпасів.
Суми : Сумський державний університет, 2011. 715 с.
2. Бойові припаси // Митна енциклопедія : у 2 т. / Відп. ред. І. Г. Бережнюк.
Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 1. 472 с.
3. Дорофеєв М. В., Семененко В. М. Аналіз методів та систем наведення сучас-
них артилерійських боеприпасів // Збірник наукових праць Центру військово-
стратегічних досліджень Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського. 2019. № 1. С. 104–111.

Я. О. Кізяк

БОЄПРИПАСИ БАРАЖУВАЛЬНІ

Боеприпаси баражувальні (БПБ), дрони-камікадзе (від англ. loitering munition — баражувальний боеприпас) — клас безпілотних літальних апаратів (БЛА) одноразового застосування з інтегрованою бойовою частиною (БЧ), здатних тривалий час у режимі пошуку та очікування перебувати в повітрі у районі цілі та оперативно її атакувати після отримання команди від оператора чи виконувати завдання, передбачені закладеним алгоритмом.

Історична довідка

Перші спроби реалізувати концепцію БПБ зроблені у 1980-х в Ізраїлі («Delilah», «Harpy») та США («AGM-136A Tacit Rainbow»; програму припинено 1991). Головним призначенням БПБ цих типів була боротьба з ворожими засобами протиповітряної оборони (ураження

наземних радіолокаційних станцій). Від ракет крилатих ці засоби ураження відрізнялися здатністю певний час баражувати в районі цілі, наявністю досконалих сенсорів для пошуку цілі, а також двосторонньої лінії зв'язку (передавання зображення від сенсорів БПБ на пульт оператора і команд управління — з пульта оператора на БПБ).

У 2000-х спектр застосування БПБ розширено: їх почали застосовувати для ураження широкого спектра цілей (на тактичному рівні — груп піхоти, окремих бойових машин і вогневих позицій, на стратегічному — важливих об'єктів у тилу противника). Армія США з 2012 використовувала БПБ «Switchblade» під час бойових дій в Афганістані. Армія Азербайджану з 2016 використовує БПБ «Harop» (ізраїльського виробництва) у Нагірному Карабасі. РФ під час повномасштабного вторгнення в Україну застосовує БПБ «КУБ-БЛА», «Ланцет-1», «Ланцет-3» (власного виробництва), «Shahed-131», «Shahed-136» (іранського виробництва).

Характеристика

Сучасні БПБ можна умовно поділити на декілька класів залежно від галузі застосування. На тактичному рівні використовують легкі БПБ з електродвигунами («Switchblade-300», США; «Warmate», Польща; «Ланцет-1», РФ). Запуск таких БПБ здійснюють з компактних переносних пускових установок (ПУ). Дальність дії зазвичай становить від 10 до 40 км, маса БЧ від кількох грамів до 3 кг. Типовий приклад — БПБ «Warmate», що важить 5 кг, комплектується змінною БЧ масою 1 кг (осколково-фугасною, кумулятивною або термобаричною), має дальність польоту до 40 км, максимальну швидкість 80 км/год і тривалість польоту 30–50 хв. У бою «Warmate» може взаємодіяти з розвідувальним БЛА «FlyEye».

Оперативно-тактичні БПБ мають дальність польоту, що обчислюється сотнями кілометрів та несуть БЧ масою декілька десятків кілограм. Зазвичай їх обладнують двигунами внутрішнього згорання і запускають із пускових установок на автомобільному шасі (наприклад, БПБ «Harop»: маса 135 кг, маса БЧ — 23 кг, швидкість — до 417 км/год, дальність польоту — 1000 км, тривалість польоту — до 6 год).

Стратегічні БПБ мають ще більшу дальність польоту порівняно з оперативно-тактичними. Наприклад, дальність польоту іранського БПБ «Shahed-136» — від 1800 до 2500 км. Він несе БЧ масою 30–50 кг, маса БПБ — близько 200 кг. Максимальна швидкість — 185 км/год.

Сучасні БПБ часто обладнують засобами захисту від впливу радіоелектронної боротьби противника, завдяки використанню систем штучного інтелекту можуть самостійно знаходити і знищувати цілі. Малі розміри, широке застосування в конструкції композитних матеріалів і невелика швидкість польоту дозволяють БПБ уникати ураження вогнем систем протиповітряної оборони, розрахованих на боротьбу проти значно більших і швидкісних цілей. Ще однією перевагою БПБ є порівняно низька ціна. Це стосується насамперед гранично простих БПБ на кшталт «Shahed-136», який не має ніяких сенсорів і лінії передачі даних, а наводиться на ціль автономно, за сигналами супутникової навігаційної системи. Однак такі БПБ можуть уражати тільки стаціонарні цілі із заздалегідь відомими координатами.

БПБ в Україні

2016 підприємство «Чезара» (м. Чернігів) придбало в Польщі БПБ Warmate і ліцензію на виробництво таких боєприпасів. Однак про закупівлю їх для Збройних сил України не повідомляли. З 2019 випробовувався тактичний БПБ ST-35 «Тихий Грім» виробництва фірми «Атлон-Авіа».

Після початку повномасштабного вторгнення РФ 24.02.2022 декілька типів БПБ надійшло на озброєння ЗСУ в межах військової допомоги чи закупівель за кордоном. Це БПБ «Switchblade-300», «Switchblade-600», «Phoenix Ghost», «Warmate». Перше бойове застосування «Switchblade-300» зафіксовано 06.05.2022, «Warmate» — 20.07.2022.

Література

1. Перспективи застосування ударних безпілотних авіаційних комплексів в Збройних Силах України / В. О. Шлапацький, Ю. О. Камак, В. А. Журахов, М. М. Герашенко // Системи озброєння і військова техніка, 2015. № 2. С. 49–55.

2. Sharre P., Horowitz M. C. An Introduction to Autonomy in Weapon Systems. CNAS, 2015.
3. Taghavee B. Russia's Kamikaze Drones // Air Forces Monthly, 2022. № 12. P. 22–25.

А. І. Харук

БОЄПРИПАСИ ФОСФОРНІ

Бо́єприпа́си фо́сфорні — тип запалювальної зброї, запальні боєприпаси, споряджені білим фосфором. Фосфором начиняють авіабомби, авіабакни, артилерійські снаряди, ракети та реактивні снаряди, артилерійські міни і ручні гранати.

Історична довідка

Фосфорні боєприпаси застосовують з XIX ст. Вперше використання білого фосфору задокументовано 1916 у Англії (перші гранати, начинені білим фосфором, були створені і застосовані ірландцями під час повстання за незалежність). За часів Першої світової війни кулі, начинені фосфором, використовували обидві сторони конфлікту, що було зумовлено появою повітряних сил. 1916 британська армія взяла на озброєння запальні боєприпаси на основі фосфору.

Під час Другої світової війни розробляли та випробовували фосфорні бомби. У Ліванській війні 1982 ізраїльська армія застосувала 155-міліметрові фосфорні боєприпаси.

У сучасній історії таку зброю здебільшого було застосовано арміями США та Ізраїлю: 2004 військові сили США застосували запальні набой з фосфором в Іраку; у Другій Ліванській війні влітку 2006 фосфоровмісні снаряди застосувала ізраїльська армія; 2009 у Секторі Гази ізраїльська армія застосувала димові боєприпаси з білим фосфором, палестинські повстанці заряджали фосфором свої ракети.

Характеристика

Авіаційні фосфорні боеприпаси складаються з корпусу, пального наповнювача у вигляді білого фосфору або комплексного заряду з декількох сумішей, а також механізму для його займання.

За способом спрацювання виділяють 2 види фосфорних боеприпасів: одні вибухають у повітрі приведенням у дію керованого детонатора, інші — після удару об поверхню. Вибух фосфорного боеприпасу спричиняє сильну пожежу, яку важко загасити.

Для виготовлення боеприпасів використовують білий фосфор — самозаймисту, дуже вогнебезпечну речовину від безбарвного до жовтого світлопроникного кольору з гострим запахом часнику. Білий фосфор подібний до очищеного воску або парафіну, легко деформується, ріжеться ножом. Його відливають в інертному середовищі у вигляді паличок або зливків, які зберігають і транспортують за відсутності кисню під шаром очищеної води або у спеціальних інертних середовищах. Фосфор погано розчинний у воді, легко розчиняється в органічних розчинниках, наприклад, у сірковуглеці (CS_2). Густина — 1823 кг/м^3 . Температура плавлення — $44,1^\circ\text{C}$, $t_{\text{кип}} = 44,1^\circ\text{C}$. У пароподібному стані молекула P_4 дисоціює. Хімічно активний, окиснюється на повітрі вже за кімнатної температури. Під час окиснення з'являється блідо-зелене світіння внаслідок хемілюмінесценції. Фосфор горить навіть під водою. Фосфор та його сполуки надзвичайно токсичні: $\text{LD(P)} = 0,05 - 0,15 \text{ г}$. Гранично допустима концентрація (ГДК) парів фосфору становить $0,03 \text{ мг/м}^3$, тимчасово допустима концентрація (ТДК) — $0,0005 \text{ мг/м}^3$.

Застосування та ураження

Військові використовують високоактивну форму білого фосфору, займання якої відбувається від найменшого контакту з киснем. Процес горіння фосфору супроводжується рясним виділенням густого їдкого білого диму і триває доти, доки є доступ кисню або до повного вигорання речовини. Фосфорний заряд буквально випалює все навколо. У радіусі до 150 м від епіцентру вибуху у людей обвуглюється шкіра навіть під одягом. Отруєння фосфором після його потра-

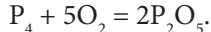
пляння всередину організму спричинює мученицьку смерть. Смертельна доза для людини становить 0,05–0,15 г.

Застосування фосфорних бомб заборонено Женевською конвенцією про захист жертв війни (від 1977) та Конвенцією про конкретні види звичайної зброї.

Дія ураження та наслідки

Під дією світла та нагрівання до невисоких температур у безкисневому середовищі, а також під дією іонізуючого випромінювання білий фосфор переходить у термодинамічно стабільнішу форму — червоний фосфор. Білий і червоний фосфор є алотропними модифікаціями фосфору. Горіння фосфору спричиняє підвищення температури до 1300 °С. Температура горіння снарядів, в залежності від умов середовища, становить 900–1200 °С. Горіння супроводжується виділенням густого білого диму, що зменшує видимість, викликає опіки рогівки очей та уражує легені.

Рівняння хімічної реакції горіння білого фосфору:

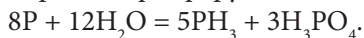
Далі фосфор(V)оксид, що утворився, розчиняється у волозі повітря.

Рівняння хімічної реакції фосфор(V)оксиду з водою:

За високих температур, наприклад під час вибуху фосфорного снаряду, частина фосфору переходить у газоподібний стан. Газоподібний фосфор реагує з вологою у повітрі з утворенням аерозольної суміші фосфіну й ортофосфатної кислоти.

Рівняння хімічної реакції фосфору з водою:

ГДК для PH_3 становить 0,1 мг/м³.

Довготривале вдихання фосфіну за концентрації 10 мг/м³ призводить до смерті. Фосфор, який потрапляє в організм перорально викликає опіки ротової порожнини та органів шлунково-кишкового тракту. Отруєння фосфором супроводжує загальна слабкість, головний біль, біль у животі, блювота, діарея. Через 2–3 доби розвивається

жовтяниця, що свідчить про важке ураження печінки. Хронічне отруєння спричинює ураження кісток та кісткового мозку, некроз тканин. Фосфор розчинний у ліпідах, тому легко проникає через шкіру. Під час контакту зі шкірою легко спалахує, викликає надважкі термічні, хімічні опіки та отруєння. Для хронічних форм отруєнь характерні порушення кальцієвого обміну, ураження серцево-судинної системи та нервових комплексів. Лікувати поранених фосфорними боеприпасами має спеціальний медичний персонал.

Продукти горіння, розчини, утворені солі, які потрапляють у ґрунт, підвищують концентрацію фосфору, посилюють міграцію фосфорних сполук із зони ураження на вільні від бойових дій місцевості. Фосфор та продукти його взаємодій, що потрапляють у джерела питної води, спричинюють отруєння фосфатами, алергічні реакції, контактні дерматити. Надлишок фосфатів у ґрунтах шкодить росту й розвитку флори та фауни зони ураження, території бойових дій загалом.

Перша допомога під час ураження білим фосфором

- Якомога швидше позбутися одягу, на який потрапили палаючі частки білого фосфору. За відсутності такої можливості — занурити уражену шкіру у воду або сильно зволожити.

- Промити уражені ділянки шкіри розчином бікарбонату натрію (соди вуглекислої) або холодною водою.

- Змочити шкіру та усунути видимі частки фосфору (бажано під водою) негострим предметом або пінцетом. Не можна торкатися фосфору пальцями!

- Опіки слід закрити вологими пов'язками, змоченими фізрозчином, щоб запобігти повторному займанню фосфору.

- Перша допомога під час гострого отруєння: промивання шлунку, інфузія (внутрішньовенне вливання) розчину глюкози.

Якщо фосфор потрапив на предмети, їх можна загасити рясно поливаючи водою, чи засипаючи піском або ґрунтом для усунення доступу кисню. Не можна торкатися руками частинок фосфору на шкірі

або на одязі. За можливості — занурити пошкоджену частину тіла у воду, рясно поливати або змочувати водою шкіру та одяг (там, де є краплі фосфору). У жодному разі не можна використовувати вату й перекис водню! Кисень, який виділяється внаслідок розпаду перекису водню, викликає займання фосфору. Якщо постраждали з фосфорними опіками не знепритомніли, то їм призначають знеболювальні та заспокійливі препарати, які слід вжити одразу. Горіння фосфору супроводжується виділенням токсичних парів, які викликають отруєння. Для виведення токсичних речовин із організму використовують сорбенти, вживають багато води, молока чи лужної негазованої води.

Додатково

2015 міста Ідліб і Ракка в Сирії зазнали бомбардувань фосфорними боеприпасами. Росіяни обстрілювали цілі квартали реактивними снарядами 9M22 із запалювальним фосфорним умістом, або бомбардували запалювальними авіабомбами (ЗАБ). Головна ознака застосування — наявність білого нальоту на місці вибуху, дозволила зафіксувати докази порушення Конвенції про конкретні види озброєння. Свідчення використання Російською Федерацією білого фосфору в Сирії збирала гуманітарна організація «Білі шоломи». Російські окупанти застосовували фосфорні боеприпаси під час повномасштабного вторгнення в Україну (2022) в містах Попасній Луганської області, Ірпені Київської області, Краматорську, Маріуполі Донецької області, населених пунктах Харківської області.

Джерела

1. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text
2. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 164 від 23 березня 2017 р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

Література

1. Боечко С. К., Полищук С. А., Родин В. И. Поражения дыхательных путей у обожженных. Киев : Здоровье, 1990. 134 с.
2. Кушнеревич М. П., Марущенко В. В., Матикін О. В. Засоби аерозольного маскуваннн та запальнозальна зброя. Харків : Факультет військової підготовки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», 2008. 248 с.
3. Писарев С. А., Гайдабука В. Є., Сакун О. В. та ін. Радіаційний, хімічний, біологічний захист. Харків : Факультет військової підготовки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», 2016. 456 с.
4. Фосфорні бомби: що це таке та як себе вберегти? // Український кризовий медіа-центр. 2022. URL: <https://uacrisis.org/uk/fosforni-bomby-shho-take-ta-yak-sebe-vberegti>

М. Д. Тимочко

БОЙОВА МАШИНА (БМ)

Бойова машина (БМ) — сухопутна колісна або гусенична (напівгусенична, колісно-гусенична тощо), оснащена озброєнням, зазвичай повністю або частково броньована самохідна машина, призначена для ведення бою, забезпечення бойових дій або управління військами (силами).

Відповідно до міжнародного права, бойовими машинами броньованими вважають самохідні (колісні або гусеничні, у Реєстрі звичайних озброєнь ООН — і напівгусеничні), що мають бронезахист, прохідність перетятою місцевістю, сконструйовані й обладнані для перевезення піхотного відділення у складі не менше 4 осіб або озброєні (вбудованою або штатно встановлюваною) зброєю калібром не менше 20 мм або 12,5 мм, або озброєні пусковою установкою ПТКР чи будь-яких інших ракет, окрім зенітних.

Різновиди

Раніше бойовими машинами вважали також броньові потяги (бронепоезди, БП), моторні броньові вагони (МБВ, броневагони) і броньові дрезини (бронедрезини).

Бойові машини поділяють на:

- танки (середні, важкі, легкі або основні та спеціальні);
- бойові машини підтримки танків;
- броневих автомобілів;
- тягачі озброєння (броньовані та неброньовані);
- неброньовані машини, на яких встановлено озброєння (зенітний кулемет, комплект установки мін тощо);
- бойові машини мотострільців, повітряних десантників і морських піхотинців [бронетранспортери (БТР), бойові машини піхоти (БМП), бойові машини десанту (БМД), бойові розвідувальні машини (БРМ)];
- бойові машини артилерії [самохідні артилерійські установки (САУ), бойові машини реактивної артилерії (БМРА), самохідні протитанкові ракетні комплекси (ПТРК) тощо];
- бойові машини військ протиповітряної оборони [машини зенітних ракетних комплексів (ЗРК), зенітних ракетно-гарматних комплексів, зенітно-самохідні артилерійські установки тощо];
- бойові машини ракетних військ [самохідні пускові установки (СПУ) і тягачі пускових установок ракет класу «земля-земля» тощо].

Під визначення «бойова машина» підпадають також усі типи броньованих машин. Бойова машина броньована — бойова сухопутна самохідна машина, що має бронезахист і здатність пересуватися перетятою місцевістю, призначена для ведення бойових дій. Наприклад, броньована машина розмінування (БМР) — в інженерних військах; броньована ремонтно-евакуаційна машина (БРЕМ) — у танкових, механізованих, десантно-штурмових військах і морській піхоті.

Бойову машину обслуговує екіпаж. Командир танка одночасно є командиром екіпажу. Екіпажем БМП, БТР, БРМ і БМД керує командир машини, який одночасно є командиром механізованого, розвідувального або парашутно-десантного (десантно-штурмового) відділень або відділення морської піхоти. Аналогічна посада у САУ — командир гармати.

Танк

Танк — броньована бойова машина, найчастіше на гусеничному ході, як правило, з гарматним і додатковим кулеметним озброєнням, яке розміщене, зазвичай, у башті, що обертається на 360° та призначена переважно для стрільби прямим наведенням. Від інших гусеничних бойових машин із гарматним озброєнням відрізняється можливістю переносити вогонь у широких межах кутів піднесення та горизонтальних кутів.

Бойова машина підтримки танків

Бойова машина підтримки танків (БМПТ) — бойова машина, призначена для ведення бойових дій у бойовому порядку бронетанкових (танкових) й інших військ і вогневої підтримки танків на полі бою, а також для проведення контртерористичних і миротворчих операцій. БМПТ розрахована на придушення дій піхоти, гелікоптерів та легкоброньованої техніки, які становлять загрозу для танків.

Бронеавтомобіль

Бронеавтомобіль (броньовий автомобіль, броньовик, панцерник) — автомобіль (БМ), за основу якого взято вантажівку, пізніше спеціальний автомобіль, оснащений бронею і озброєнням, кулеметним або гарматним. Може виступати в ролі БТР, самохідного ПТРК, самохідного командного пункту чи засобу радіоелектронної боротьби, пускової платформи для безпілотних літальних апаратів тощо.

Бронетранспортер

Бронетранспортер (броньований транспортер, БТР) — броньована транспортно-бойова машина (транспортер) для транспортування особового складу (стрільців, тощо) механізованих (мотострілецьких, мотопіхотних, десантно-штурмових тощо) підрозділів та їхніх матеріальних засобів до місця виконання бойового завдання та евакуації поранених і уражених з поля бою.

Якщо у противника немає протитанкових засобів, бронетранспортер може підтримати стрільців (піхоту, мотопіхоту, десантно-штурмові війська) вогнем бортової зброї.

Бойова машина піхоти

Бойова машина піхоти (БМП) — клас броньованих бойових машин, основним призначенням яких є вогнева підтримка і транспортування особового складу відділення стрільців (піхоти) до місця виконання бойового завдання з можливістю десанту вести вогневий бій із машини, підвищення його мобільності і захищеності на полі бою в умовах застосування противником зброї масового ураження і для спільних дій з танками в бою.

Бойова машина десанту

Бойова машина десанту (БМД) — бойова гусенична плаваюча машина, призначена для використання в десантно-штурмових (повітрянодесантних) військах і десантування парашутним або посадковим способами з військово-транспортного літака. Основною і незаперечною перевагою БМД перед іншими бойовими машинами є можливість її десантування.

Бойова розвідувальна машина

Бойова розвідувальна машина (БРМ) — узагальнена назва бойової техніки, гусеничних або колісних, броньованих або неброньованих бойових машин, основним завданням якої є ведення ближньої і глибокої тактичної розвідки, зокрема розвідки боєм. На БРМ можуть покладати завдання щодо несення безпосередньої, бойової, похідної і сторожової охорони військ, а також боротьби з розвідувальними та диверсійно-розвідувальними групами противника.

Самохідна артилерійська установка

Самохідна артилерійська установка (САУ) — артилерійська система на саморухомій базі, яка призначена для безпосереднього вогневого супроводу танків і піхоти в бою, виконання завдань артилерійської

підтримки рухомих з'єднань та боротьби з танками противника. У широкому сенсі слова всі озброєні гарматами бойові машини можуть розглядати як самохідні артилерійські установки. Проте у вузькому сенсі до самохідних артилерійських установок належать колісні й гусеничні бойові машини з гарматним або гаубичним озброєнням, які не є танками або бронеавтомобілями.

Реактивна система залпового вогню

Реактивна система залпового вогню (РСЗВ) — один із типів артилерійських систем, призначених для ураження будь-яких групових цілей, неброньованої, легкоброньованої та броньованої техніки, живої сили противника, підрозділів артилерії, тактичних ракет, зенітних комплексів і гелікоптерів на стоянках, руйнування командних пунктів, вузлів зв'язку та об'єктів військово-промислової структури. Також використовується для проведення дистанційного мінування місцевості.

Самохідна пускова установка

Самохідна пускова установка (СПУ) є автономним транспортним засобом із власною системою зв'язку, енергозабезпеченням і системою управління пуском і призначеним для зберігання, транспортування, підготовки і запуску по цілі ракет. Як правило, має шасі високої прохідності, оснащене потужним двигуном; броньований корпус; можливий захист від зброї масового ураження.

Зенітна самохідна установка

Зенітна самохідна установка (ЗСУ) — бойова машина (спеціальний танк), призначена для вирішення завдань з протиповітряної і протиракетної оборони військових формувань (з'єднань) і тилових об'єктів від ударів авіації та ракетних військ противника. Конструктивно і за озброєнням зенітні самохідні установки різноманітні: можуть використовувати залізничну, колісну (автомобільне чи спеціальне шасі), напівгусеничну (шасі тягачів або бронетранспортера) або гусеничну (танкову чи тракторну) бази, бути озброєними кулемета-

ми, зенітними гарматами, ракетами або комбінацією усіх цих вогневих засобів. Призначена для застосування на передньому краю бойових дій або поблизу нього, часто захищена бронєю.

Джерела

1. Vienna Document 2011: on Confidence- and Security-Building Measures. [W. p.] : OSCE, 2011. 60 p.
2. Договір про звичайні збройні сили в Європі // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text
3. Про затвердження Порядку організації в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України прийому та супроводження іноземних інспекційних груп під час виконання міжнародних договорів і угод у сфері контролю над звичайними озброєннями: Наказ Міністерства оборони України № 196 від 04 травня 2018 р. // Zakon Online. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/373429___373494

Література

1. Margiotta F. Brassey's Encyclopedia of Land Forces and Warfare. London : Brassey's, 2001. 1141 p.
2. The Encyclopedia of Tanks and Armored Fighting Vehicles: The Comprehensive Guide to over 900 Armored Fighting Vehicles from 1915 to the Present Day. San Diego : Thunder Bay Press, 2002. 544 p.
3. Холявский Г. Л. Энциклопедия бронетехники. Гусеничные боевые машины. Минск : Харвест, 2014. 656 с.
4. International Institute for Strategic Studies. The Military Balance 2018. London : Routledge, 2018. 520 p.

С. А. Копашинський, О. В. Ярошенко

БОЙОВА МАШИНА ДЕСАНТУ (БМД)

Бойова машина десанту (БМД) — бойова броньована гусенична машина, пристосована до десантування з повітря парашутним,

парашутно-реактивним або посадковим способом. Концептуально БМД відповідає характеристиці бойової машини піхоти (БМП), наведений у Договорі про звичайні збройні сили в Європі (1990), єдиною принциповою відмінністю БМД є пристосованість для десантування з повітря. Це накладає суттєві обмеження на масо-габаритні параметри БМД.

Історична довідка

Концепція бойової машини десанту з'явилася в СРСР як прояв прагнення до підвищення вогневої потужності та мобільності (під час дій на землі) підрозділів повітрянодесантних військ. 1969 на озброєння взяли БМД-1, яка здебільшого відповідала бойовій машині піхоти БМП-1 (73-мм гладкоствольна гармата, три 7,62-мм кулемети, протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) «Малютка»), але мала меншу масу (7,6 т порівняно з 13 т) і місткість (3 члени екіпажу й 4 десантники замість 3 і 8 відповідно в БМП-1). На базі БМД-1 створили комплекс машин для повітрянодесантних військ: бронетранспортер БТР-Д, самохідну артилерійську установку 2С9 «Нона», машину управління вогнем артилерії, носії ПТРК і переносних зенітних ракетних комплексів (ПЗРК) тощо. Десантування БМД здійснюють багатокупольною парашутною системою без екіпажу, який стрибає окремо з парашутами. У СРСР випробовували системи, які давали змогу десантувати БМД з екіпажем усередині, однак через значні ризики для особового складу на озброєння ці системи не взяли.

Подальшим розвитком БМД-1 стала БМД-2 (1985), на якій замість 73-мм гармати було встановлено 30-мм автоматичну гармату, а ПТРК «Малютка» замінено на «Фагот» / «Конкурс». БМД-2 за комплексом озброєння відповідала БМП-2, але на відміну від неї мала не двомісну, а одномісну башту. БМД-3 (1990) стала принципово новою машиною: вона була важча (13 т), вміщала 8 осіб (3 члени екіпажу й 5 десантників), озброєна 30-мм автоматичною гарматою, 30-мм автоматичним гранатометом, 7,62-мм і 5,45-мм кулеметами та ПТРК «Конкурс». Однак БМД-3 було визнано невдалим проектом, який не набув значного поширення.

Концепцію бойової машини десанту після розпаду СРСР продовжили розвивати в РФ. 2016 на озброєння взяли БМД-4М масою 13,5 т, яка відповідала БМП-3 (100-мм гармата, 30-мм автоматична гармата, 7,62-мм кулемет, ПТРК «Кастет»). На її базі також було створено бронетранспортер БТР-МДМ «Ракушка».

Поза межами СРСР концепція бойової машини десанту не набула поширення. До цього класу іноді зараховують бронемашину «Візель» (ФРН, 1989). Однак вона не відповідає класичному визначенню БМД, оскільки не забезпечує перевезення десанту, а існує тільки в розвідувальному і протитанковому варіантах. Лише в КНР на основі радянської концепції створили власну БМД ZBD-03 (2003), яка за основними характеристиками відповідала БМД-2.

Характеристика

Сучасна БМД — це броньована гусенична машина підвищеної прохідності, зазвичай плавуча, яка має порівняно малі габарити й масу та пристосована для десантування з повітря. Комплекс озброєння найчастіше відповідає бойовим машинам піхоти, а місткість — дещо менша. Клас бойових машин десанту практично не знайшов поширення поза країнами колишнього СРСР (РФ, Україна, Білорусь, Азербайджан, Вірменія, Молдова, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан) та КНР.

БМД в Україні

У Збройних силах України бойові машини десанту використовувала 1-а аеромобільна дивізія (розформована 2003). БМД перебувають на озброєнні 25-ї окремої повітрянодесантної бригади Десантно-штурмових військ (ДШВ). Поряд із БМД-1 і БМД-2 використовують машини на їх основі — БТР-Д, 2С9 та ін. За даними довідника «Військовий баланс» (англ. «Military Balance»), станом на початок 2022 у складі ДШВ було 30 БМД-1, 45 БМД-2, 25 БТР-Д, 40 2С9; крім того, 15 БТР-Д було на озброєнні Сухопутних військ ЗСУ. З 2022 номенклатуру БМД розширено завдяки трофейним машинам (БМД-4М, БТР-МДМ).

Джерела

Договір про звичайні збройні сили в Європі // Верховна Рада України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text

Література

1. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.
2. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

БОЙОВА МАШИНА ПІХОТИ (БМП)

Бойова машина піхоти (БМП) — бойова броньована гусенична або колісна машина підвищеної прохідності, призначена для транспортування піхоти на полі бою, ведення бою з машини та вогневої підтримки, підвищення мобільності й захищеності піхоти під ворожим вогнем і спільних дій з танками в бою. Концептуальна відмінність БМП від бронетранспортера (БТР) полягає в тому, що БТР призначений насамперед для транспортування піхоти (на полі бою — до рубежу переходу в атаку), а БМП — найперше для вогневої підтримки та прикриття піхоти в бою. БМП має потужніший комплекс озброєння, а іноді — вищий рівень захисту ніж БТР.

Відповідно до Договору про звичайні збройні сили в Європі (1990), БМП — це «бойова броньована машина, сконструйована та обладнана насамперед для транспортування бойового піхотного відділення, яка звичайно забезпечує десанту можливість вести вогонь із машини під прикриттям броні та яка озброєна вбудованою або штатно встановленою гарматою калібру не менше 20 мм та інколи пусковою установкою протитанкових ракет. Бойові машини піхоти становлять основну систему зброї мотопіхоти або механізованих танкових або механізованих формувань і частин сухопутних військ».

Історична довідка

Першою бойовою машиною, що підпадає під визначення БМП, стала Schützenpanzer 12-3 (SPz-12-3), яку 1958 взяв на озброєння бундесвер (ФРН). Розрахована на перевезення трьох членів екіпажу та п'яти десантників, вона була озброєна 20-мм гарматою в башті, завдяки чому отримала здатність уражати легкоброньовані цілі. Однак формально SPz-12-3 вважали бронетранспортером. Термін «бойова машина піхоти» ввійшов до вжитку 1966, коли на озброєння Радянської армії взяли БМП-1 (місткість — 3 члени екіпажу і 8 десантників, озброєння — 73-мм гладкоствольна гармата, 7,62-мм кулемет і протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) «Малютка»).

Значного поширення БМП набули у 1970–1980-х, коли на озброєння надійшли «Мардер» (ФРН, 1970), AMX-10P (Франція, 1973), М-80 (Югославія, 1979), М2 «Бредлі» (США, 1981), MCV80 «Ворріор» (Велика Британія, 1987). Усі вони перевозили трьох членів екіпажу та від 6 до 8 десантників, були озброєні автоматичними гарматами калібру 20–30 мм. Вибір саме такого виду основного озброєння зумовлювала необхідність пріоритетного знищення легкоброньованих цілей. Для знищення ворожих танків могли використовувати ПТРК (напр., «Тоу» на М2 «Бредлі»), однак вони не стали неодмінним складником комплексу озброєння БМП. У СРСР на базі БМП-1 створили БМП-2 (озброєння — 30-мм автоматична гармата, 7,62-мм кулемет, ПТРК «Фагот» або «Конкурс»). Її взяли на озброєння 1982. З 1987 почали використовувати принципово нову БМП-3, яка відрізнялася від інших радянських і закордонних БМП компонованням (двигун розташований не в передній частині корпусу, а в кормі) і озброєнням (100-мм гармата, 30-мм автоматична гармата, 3 7,62-мм кулемети, ПТРК «Кастет»).

У 1990-х і в перші десятиліття 21 ст. тривала модернізація наявних БМП (наприклад, М2 «Бредлі» — у варіанти М2А1, М2А2, М2А3, М2А4), метою якої стало насамперед посилення захищеності та удосконалення прицільного та іншого устаткування. Надходять на озброєння нові БМП — родини CV90 (Швеція, 1993), ASCOD (Австрія — Іспанія, 1996), VCC-80 «Дардо» (Італія, 2002), ZBD-04 (КНР, 2004), «Пума» (Німеччина, 2009) та ін.

Традиційно БМП були гусеничними. Першу колісну БМП «Рател» створено в ПАР (1978). Цю тривісну повнопривідну машину озброювали 20-мм гарматою і 7,62-мм кулеметом, вона вміщала 3 члени екіпажу та 9 десантників. В інших країнах колісні БМП з'явилися вже у 21 ст. — VBCI (Франція, 2008), «Фреччіа» (Італія, 2008), ZBL-09 (КНР, 2009).

Характеристика

Сучасні БМП призначені для транспортування відділення піхотинців (6–8 осіб). Амфібійні якості були необхідні для БМП у 1970-х, однак станом на початок 21 ст. вони відходять на другий план. Для сучасних БМП здатність долати водні перешкоди вправ є радше винятком (наприклад, K21, Республіка Корея, 2009). Це зумовлено значним зростанням маси БМП, що своєю чергою спричинене прагненням посилити захищеність (наприклад, БМП-1 важить 13 т, VBCI — 32 т, а «Пума» зі встановленими додатковими модулями бронювання — 43 т).

Основне озброєння більшості сучасних БМП — автоматична гармата калібру 25 мм (M2 «Бредлі», VBCI, «Фреччіа») або 30 мм (ASCOD, «Пума», CV9030). Рідше застосовують автоматичні гармати більших калібрів — 35 мм (CV9035) або 40 мм (CV9040, K21). Озброєння встановлюють у одно- або двомісній броньованій башті; останнім часом озброєння монтують у дистанційно керованих модулях. Сучасні БМП обладнують складними системами управління вогнем (наприклад, застосована на БМП «Пума» система не поступається за своїми можливостями системам управління вогнем сучасних танків).

Підвищенню захищеності сучасних БМП слугують заходи зі зниження радіолокаційної, теплової та акустичної помітності, модульний принцип побудови броньового захисту, великі кути нахилу верхнього лобового аркуша броньового корпусу. Актуальним стало посилення захисту горизонтальних проекцій машини (дах корпусу та башти) від ураження бойовими елементами касетних боеприпасів, а також підвищення протимінної стійкості. Перспек-

тивним напрямком є обладнання БМП комплексами активного захисту.

БМП в Україні

У Збройних силах України (ЗСУ) бойові машини піхоти становлять основне озброєння механізованих підрозділів. За даними довідника «Військовий баланс» (англ. «Military Balance»), станом на початок 2022 в Сухопутних військах ЗСУ було 213 БМП-1, 890 БМП-2 і 4 БМП-3. З кінця 1990-х українські підприємства запропонували кілька варіантів модернізації БМП-1: БМП-1У (експортували до Грузії, Чаду, Туркменістану), БМП-1М, БМП-1УМ, БМП-1УМД, БМП-1ТС (на озброєнні ЗСУ з 2021).

З 2022 номенклатуру БМП розширено завдяки трофейним машинам (модернізовані російські БМП-1АМ «Басурманін», БМП-2М «Бережок», а також значна кількість стандартних БМП-1, БМП-2, БМП-3), а також тим, які передали як військову допомогу (М-80, а також закордонні варіанти БМП-1 — BVP-1, Pbv 501).

Джерела

Договір про звичайні збройні сили в Європі // Верховна Рада України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text

Література

1. Zaloga S., Sarson P. BMP Infantry Fighting Vehicle 1967–1994. London : Osprey, 1993. 48 p.
2. Hunnicutt R. P. Bradley: A History of American Fighting and Support Vehicles. Novato : Presidio Press, 1999. 470 p.
3. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.
4. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

БОЙОВА РОЗВІДУВАЛЬНА МАШИНА (БРМ)

Бойова розвідувальна машина (БРМ) — узагальнена назва броньованої бойової техніки, колісної або гусеничної, призначеної для ведення тактичної розвідки, зокрема розвідки боєм.

Побічними завданнями БРМ є несення безпосередньої, бойової, похідної і сторожової охорони військ, а також боротьба з розвідувальними та диверсійно-розвідувальними групами противника.

Історична довідка

У першій половині 20 ст. ведення розвідки забезпечували переважно двома класами броньованої техніки: бронеавтомобілями і легкими танками. Термін «БРМ» з'явився в 1950-х як вияв тенденції до зростання спеціалізації.

Поступово оформилися два підкласи БРМ:

- легкі (англ. Scout Car) — здебільшого, колісні броньовані машини, призначені для розвідки напрямків руху і спостереження за противником. Характеризуються слабким бронюванням та озброєнням, яке складається переважно з 1–2 кулеметів, призначених для самооборони. Не пристосовані для безпосередньої участі в боях (колісні — Ferret, Велика Британія, 1952; БРДМ-1, СРСР, 1957; VBL, Франція, 1985; Fennek, Німеччина / Нідерланди, 2003; гусеничні — M114, США, 1962);

- власне бойові розвідувальні машини (англ. Combat Reconnaissance Vehicle) — колісні або гусеничні броньовані машини, озброєні малокаліберною автоматичною гарматою або неавтоматичною гарматою середнього калібру малого тиску. Призначені для розвідки боєм і підтримки розвідувальних груп (колісні — AML, Франція, 1959; EE-9 Cascavel, Бразилія, 1974; Luchs, ФРН, 1975; гусеничні — FV107 Scimitar, Велика Британія, 1971; БРМ-1К, СРСР, 1973; M3, США, 1981).

Існують машини спеціальної розвідки (радіоелектронної, радіаційно-хімічної, інженерної, артилерійської тощо), але їх, як правило, до класу БРМ не включають.

Характеристика

Сучасні БРМ можуть мати спеціально спроектоване шасі (EBRC Jaguar, Франція, 2020) або ж створюватися на шасі БМП (БРМ-1К, СРСР, 1973; М3, США, 1981) чи БТР (VEC, Іспанія, 1980). Поширеним і економічно виправданим є створення БРМ у рамках родини бойових машин різного призначення, які використовують уніфіковане шасі (FV107 Scimitar, Велика Британія, 1971 — у рамках родини CVR(T), яка включає також легкий танк, БТР, командно-штабну, санітарну і ремонтно-евакуаційну машини).

Екіпаж БРМ — 3–4 особи; деякі з БРМ, створені на базі БМП чи БТР, можуть транспортувати невеликий десант — 2–3 розвідники, які спішуються в разі необхідності. Комплекс озброєння сучасних легких БРМ складається здебільшого з 1–2 кулеметів або автоматичного гранатомета, встановлених на турелі або в башті чи дистанційно керованому модулі. Важчі БРМ мають більш потужний комплекс озброєння (на EBRC Jaguar встановлено 40-мм автоматичну гармату, 7,62-мм кулемет і протитанковий ракетний комплекс MMP).

Характерною рисою сучасних БРМ є наявність спеціального обладнання для збирання розвідувальної інформації. Наприклад, на БРМ Fennek встановлено оптоелектронний комплекс ВАА, що містить телевізійну камеру, тепловізор і лазерний віддалемір, а також може підніматися на телескопічній щоглі на висоту до 1,5 м. На БРМ-1К до складу розвідувального комплексу входить РЛС розвідки наземних цілей ПСНР-5К, а на БРМ М3 — аналогічна за призначенням РЛС AN/PRS-15. Перспективним напрямом удосконалення БРМ є включення до їхніх розвідувальних комплексів малогабаритних безпілотних літальних апаратів.

БРМ в Україні

Розвідувальні підрозділи Збройних сил України та інших компонентів Сил оборони України використовують здебільшого БРМ радянського виробництва. За даними довідника «Military Balance», на початок 2022 у Сухопутних військах ЗСУ було 115 БРМ-1К, 327 БРДМ-2

та 105 модернізованих БРДМ-2 (80 БРДМ-2Л1 і 25 БРДМ-2Т); БРДМ-2, серед них модернізовані, використовують також Національна гвардія України та Державна прикордонна служба України.

Література

1. Hunnicutt R. P. Bradley: A History of American Fighting and Support Vehicles. Novato : Presidio Press, 1999. 470 p.
2. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : НАСВ, 2022. 269 с.
3. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

БОМБА АВІАЦІЙНА

Бомба авіаційна, авіабомба — вид авіаційних боеприпасів, що скидаються з літального апарату і відокремлюються під дією сили тяжіння або за допомогою примусової дії.

Розрізняють авіабомби основного та спеціального призначення. Бомби авіаційні основного призначення застосовують для ураження наземних, морських і повітряних цілей руйнівною дією вибуху, осколками та вогнем.

Авіабомби спеціального призначення використовують для:

- постановки димових завіс із метою маскування дій своїх військ або засліплення противника;
- розкидання агітаційної літератури;
- освітлення місцевості під час бомбометання в нічних умовах і аерофотографування;
- позначення маршрутів польоту літаків, місця викидання повітряних десантів;
- сигналізації тощо.

Історична довідка

Уперше авіабомби застосували італійці під час італійсько-турецької війни 1911–1912. На початку Першої світової війни жодна країна світу не мала серійних ефективних бомб авіаційних. До кінця війни (1918) у Великій Британії, Франції, Німеччині створено осколкові, фугасні, бронебійні, хімічні та димові бомби (вони мали цілком сучасний вигляд).

Наприкінці Другої світової війни вперше застосовано керовані бомби авіаційні та атомні бомби.

Склад

Склад бомби авіаційної:

- корпус;
- спорядження;
- детонатори;
- підвісна система;
- стабілізатор;
- балістичне кільце.

Стабілізатор і балістичне кільце забезпечують стійкий політ бомби у повітрі після скидання з літального апарату. Принцип дії: під час підготовки бомби авіаційної до бойового застосування в них встановлюють один або декілька детонаторів, які приводять у дію спорядження — заряд вибухової речовини або піротехнічний склад (запалювальний, освітлювальний та інші). Ударні детонатори приводять в дію бомбу авіаційну в момент удару або через деякий час. Дистанційні детонатори приводять бомби в дію в повітрі через певний час після скидання, а неконтактні — на заданій висоті.

Характеристика

Основні характеристики авіабомби:

- калібр;
- коефіцієнт наповнення;
- характеристичний час;
- показники ефективності та діапазон умов бойового застосування.

Призначення

Авіабомби за призначенням поділяють на:

- основні (безпосередньо для знищення цілей);
- допоміжні (для вирішення бойових завдань і навчально-бойової підготовки військ).

Авіабомби за типом діючого матеріалу:

- звичайні;
- ядерні;
- хімічні;
- токсичні;
- бактеріологічні.

Авіабомби за характером вражаючої дії:

- фугасні (найбільш поширений тип, вражають об'єкти фугасною дією вибуху і застосовуються для руйнування військово-промислових споруд, складів, аеродромів, мостів, залізничних вузлів та інших цілей; їхня маса — від 50 кг до 10 т);

- осколкові (мають масивний корпус, з якого в разі вибуху утворюється значна кількість осколків; застосовують для ураження живої сили, артилерії, автотранспорту, літаків на аеродромах та інших цілей; маса — від 1 до 100 кг);

- бронебійні (призначені для ураження броньованих кораблів і цілей з міцним бетонним і залізобетонним захистом);

- протитанкові (для ураження танків та іншої наземної броньованої техніки; їхній розривний заряд має кумулятивну виїмку з металевим облицюванням, з якого у разі вибуху утворюється кумулятивний струмінь, що пробиває броню і запалює пари палива);

- протичовнові (застосовують для ураження підводних човнів; при цьому дрібні бомби розраховані на пряме влучення в човен, бомби великого калібру здатні вражати човен під час вибуху у воді);

- запалювальні (застосовують для створення пожеж і враження вогнем живої сили і техніки на полі бою та в місцях скупчення);

- хімічні (споряджають бойовими отруйними речовинами).

За характером цілі авіабомби поділяють на:

- протибункерні;

- протичовнові;
- протитанкові;
- мостові.

Бомби авіаційні також розрізняють за:

- масою, вказаною в кілограмах або фунтах (для неядерних бомб);
- потужністю (у кілотоннах або мегатоннах тротилового еквіваленту для ядерних бомб).

За конструкцією бойової частини авіабомби поділяють на:

- моноблочні;
- модульні;
- касетні.

Авіабомби за керованістю:

- некеровані (вільно падаючі; в західній термінології — гравітаційні, планеруючі);
- керовані (коректовані).

Література

1. Широкоград А. Б. История авиационного вооружения. Краткий очерк / Под общ. ред. А. Е. Тараса. Минск : Харвест, 1999. 560 с.
2. Водчиць О. Г., Єгоров С. Н., Павільч В. М. Авіаційні засоби ураження. Київ : Національний авіаційний університет, 2008. 128 с.

В. В. Тюрін, С. Ю. Гогоняни

БРІАНА–КЕЛЛОГА ПАКТ

Бріана–Келлога пакт, Паризький пакт — договір про заборону війни як засобу національної політики.

Історична довідка

Підписано 27.08.1928 у м. Парижі. Названо на честь його ініціаторів — міністра закордонних справ Франції А. *Бріана* і державного секретаря США Ф. Б. *Келлога*. Формально набув чинності 24.07.1929.

За підготовку Паризького пакту Ф. Б. Келлогу 1930 присвоєно Нобелівську премію миру (А. Бріану 1926 присуджено аналогічну премію за Локарнські договори).

Пакт підписали представники 15 держав (США, Франція, Велика Британія, Німеччина, Італія, Бельгія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Ірландія, Індія, Польща, Чехословаччина, Японія).

До кінця 1928 приєдналися ще 63 держави (зокрема й СРСР).

Договір не підписали Аргентина, Бразилія, Колумбія, Мексика, Саудівська Аравія, Швейцарія.

Характеристика

За умовами Пакту його учасники зобов'язалися врегулювати спори або конфлікти лише мирними засобами. Так, у статті 1 зазначено, що Високі Договірні Сторони урочисто заявляють про засудження застосування війни як засобу урегулювання міжнародних спорів і відмовляються у своїх взаємних відносинах від війни як знаряддя національної політики. У статті 2 закріплено необхідність врегулювання або вирішення всіх міждержавних спорів чи конфліктів тільки мирними засобами. Відмова від військових дій стосувалася тільки відносин між державами-підписантами договору, всі інші країни не бралися до уваги.

Значення

Підписання Бріана–Келлога пакту стало найбільшою миротворчою ініціативою після Першої світової війни, спрямованої на побудову стійкого міжнародного порядку та викорінення війни як явища у міжнародних відносинах. Бріана–Келлога пакт означав залучення США до вирішення європейських міжнародно-безпекових проблем, допоміг у налагодженні порозуміння між Францією і Німеччиною, сприяв значному розвитку міждержавного права. Договір став однією з правових основ для Нюрнберзького трибуналу, в ході якого керівникам нацистської Німеччини було висунуто звинувачення у порушенні договору.

Проте Бріана–Келлога пакт не був підкріплений зобов'язаннями держав відмовитися від військових дій і не містив положень про обмеження гонки озброєнь.

Міжнародна угода чітко продемонструвала неможливість запобігання війнам лише заборонами на офіційному рівні. Увиразнилася потреба вироблення ефективних механізмів дотримання принципів міжнародного права й окремих документів, методів покарання у разі їх порушення та пошуку мирних засобів розв'язання міждержавних суперечок.

Джерела

Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана–Келлога) // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647

Література

1. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Київ : Основи, 1999. 903 с.
2. Копилов С. А., Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки 1918–1945 рр. 2-ге вид., допов., перероб. Київ : Кам'янець-Подільський державний університет, 2003. 412 с.
3. Киссинджер Г. Дипломатія / Пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатько . Київ : КМ-БУКС, 2018. 930 с.
4. Carroll F. Kellogg–Briand Pact (1928) // The Encyclopedia of Diplomacy / Ed. by G. Martel. Malden; Oxford; Chichester : Wiley Blackwell, 2018. Vol. 1. P. 1–4.
5. Bunck J. The Kellogg–Briand Pact: A Reappraisal. Tulane // Journal of International & Comparative Law. 2019. Vol. 27. Is. 2. P. 229–276.
6. Берегута В. В., Богінська І. В. Історичне значення пакту Бріана–Келлога як однієї із ідеалістичних ініціатив міжвоєнного періоду // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2021. Т. 2. № 13. С. 10–15.

С. С. Троян

БРОНЕАВТОМОБІЛЬ

Броневий автомобіль, БА, п'янцирний автомобіль, автоп'янцирник — бойова броньована колісна або напівгусенична машина з кулеметним або гарматним озброєнням.

Історична довідка

Перші БА з двигунами внутрішнього згорання з'явилися 1902 в Англії (Motor War Car) та Франції (Charron–Girardot–Voigt), однак поширення набули у роки Першої світової війни. Арміями Бельгії, Великої Британії, Німеччини, Російської імперії, Франції вони використовувались для вогневої підтримки піхоти і кінноти, ведення розвідки, охорони транспортних колон. Тоді класифікувались за озброєнням:

- кулеметні (1–3 кулемети) — Austin, Peugeot, Renault, Minerva, Erhardt тощо;
- гарматні (1 гармата калібру 37–76,2 мм, 1–3 кулемети) — Rolls-Royce, Garford;
- спеціального призначення (зенітні самохідні установки, озброєні 1 зенітною гарматою) — Peerless.

Головним напрямком розвитку БА у період між двома світовими війнами став пошук шляхів підвищення їхньої прохідності. Цю проблему намагались вирішити створенням напівгусеничних [роботи А. Кегреса (1879–1943; Франція)], двовісних повнопривідних (Sd.Kfz. 221, Німеччина; AMD 35, Франція), тривісних (БА-10, СРСР; Landsverk 181, Швеція; Fiat 611, Італія) та чотиривісних (ADGZ, Австрія) бронеавтомобілів. Проводились дослідження зі створення плаваючих БА (ПБ-4, СРСР).

Усталилися і продовжували розвиватись три класи БА: легкі (як правило, з кулеметним озброєнням), середні й важкі. Два останні класи були наближеними за складом озброєння (малокаліберна гармата і 1–3 кулемети), але різнились бронюванням. Типовий приклад — СРСР, де було взято на озброєння легкі (БА-20, озброєння — 1 кулемет), середні (БА-10, озброєння — 1 45-мм гармата і 2 кулемети) та важкі (БА-11, озброєння — як у БА-10) бронеавтомобілі.

У роки Другої світової війни за БА остаточно закріпилась функція засобів розвідки. Домінували двовісні повнопривідні БА — легкі (БА-64, СРСР; Dingo, Велика Британія) та середні (Daimler, Велика Британія). У США переважали тривісні БА (М8), у Німеччині — чотиривісні [Sd.Kfz. 231(8-Rad)]. Напівгусеничні БА практично зникали. Значення БА упродовж війни поступово знижувалось, оскільки їхні функції частково перебравли на себе танки.

Після Другої світової війни БА продовжували розвиватись як засоби розвідки. Удосконалювалося кілька класів БА, серед яких — легкі, озброєні кулеметами (Ferret, Велика Британія; БРДМ, СРСР). Прагнення надати БА можливість боротьби з броньованими цілями спричинило появу зразків, озброєних гарматами калібру 75–90 мм (EBR-75, Франція; EE-9, Бразилія). Певного поширення набули БА, озброєні мінометами (AML-60, Франція). У 1970-ті з'являються БА, озброєні аналогічно основним бойовим танкам — 105-мм гарматами (AMX-10RC, Франція).

Поряд зі звичайними дво-, три- і чотиривісними БА певного поширення набувають комбіновані чотиривісні, у яких дві середні пари коліс під час руху по дорозі піднімались, а на бездоріжжі — опускались (EBR-75, Франція; БРДМ-2, СРСР). Значна кількість БА, створених після Другої світової війни, були плаваючими (Fuchs, ФРН; БРДМ, СРСР; FUG, Угорщина).

Характеристика

На відміну від бронетранспортера, БА в класичному варіанті не призначений для транспортування моторизованої піхоти і не має десантного відділення. Однак із 1990-х ця різниця менш помітна у зв'язку з появою БА нової генерації.

Сучасний БА — це дво-, три- або чотиривісна повнопривідна колісна броньована машина, озброєна кулеметом (кулеметами) калібру 7,62–14,5 мм, а іноді — гарматою (автоматичною калібру 20–40 мм або неавтоматичною калібру 75–120 мм). Класичною силовою установкою сучасних БА є дизельний двигун рідинного або повітряного охолодження. Бензинові двигуни через їхню неекономічність і пожежну небезпеку практично вийшли з ужитку.

Корпуси сучасних БА виготовляються переважно зі сталевोї броні методом зварювання. Типове компонування передбачає переднє розташування силової установки, хоча трапляються взірці із заднім розташуванням двигуна (здебільшого це характерно для БА з важким гарматним озброєнням). Частина БА мають десантний відсік для перевезення моторизованої піхоти.

Класифікація

Сучасні БА залежно від функціонального призначення (і зумовлених ним особливостей конструкції) можна поділили на кілька класів:

- броньовані розвідувальні машини (БРМ) — переважно легкі БА, озброєні кулеметами (іноді — малокаліберною гарматою), призначені для ведення розвідки (VBL, Франція; Fennek, Німеччина/Нідерланди; Fox, Велика Британія);

- колісні бойові машини з важким озброєнням (БМВО; англ. Heavy Armament Combat Vehicle, HACV). Уперше ця категорія виокремлена в Договорі про звичайні збройні сили у Європі (1990), де визначено, що БМВО — «бойова броньована машина з вбудованою або штатною гарматою калібром не менше 75 мм для ведення вогню прямим наведенням, яка має суху масу не менше 6,0 метричних тонн і не підпадає під визначення бронетранспортера, бойової машини піхоти або основного танка». У цю категорію, поряд із колісними БМВО, належать і гусеничні (легкі танки), які бронеавтомобілями не є. Типові представники — Centauro (Італія), ZTL-11 (КНР), «Тип 16» (Японія);

- машини із захистом від мін і засідок (використовується англ. абревіатура MRAP — Mine Resistance Ambush Protection) — БА, призначені для транспортування особового складу, які завдяки особливій конструкції шасі мають підвищений захист від підриву на мінах та саморобних вибухових пристроях (Casspir, ІРА; Cougar, США; «Тайфун-К», Російська Федерація);

- легкі броньовані машини (ЛБМ; використовується англ. термін IMV — Infantry Mobility Vehicle) — двовісні багатоцільові машини, призначені для перевезення невеликих підрозділів, а також для патрулювання, розвідки і підтримання безпеки (Bushmaster, Австралія;

Mungo, Німеччина; «Козак–2М1», Україна; «Тигр», Російська Федерація).

Два останні класи БА мають багато спільних рис із колісними БТР, однак різняться від них функціональним призначенням та особливостями конструкції.

Бронеавтомобілі в Україні

У період Української революції 1917–1921 армії Української Народної Республіки доби Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР, а також Західноукраїнської Народної Республіки використовували кілька десятків бронеавтомобілів колишньої російської армії — кулеметних (Austin), гарматних (Garford), зенітних (Peerless).

У Збройних силах України (ЗСУ) після відновлення незалежності 1991 використовувались бронеавтомобілі (БРМ) БРДМ–2. Українськими підприємствами запропоновано кілька варіантів модернізації цього БА (БРДМ–2ЛД, БРДМ–2ДІ, БРДМ–2ДП, БРДМ–2Т, «Геккон»), із них БРДМ–2Т 2017 було допущено до експлуатації.

Із початком Антитерористичної операції на Сході України у 2014 постачання сучасних БА до ЗСУ, Національної гвардії України (НГУ), Державної прикордонної служби значно активізувалось. 2016 передана для випробувань партія БА «Дозор–Б» (взятий на озброєння ЗСУ з липня 2020). Із 2018 надходять БА Oncilla польського виробництва (ліцензійний варіант «Дозор–Б»). Із 2016 до Національної поліції України, НГУ та ЗСУ надходить БА «Варта». 27 липня 2016 на озброєння НГУ взято БА «Козак–2» (надходить також до ЗСУ). Від квітня 2020 на озброєння ЗСУ взято БА «Козак–2М1». 2019 почалось постачання до ЗСУ БА «Новатор».

Після початку повномасштабної вторгнення Російської Федерації на територію України (2022) до ЗСУ почали надходити БА за програмами зарубіжної військової допомоги, зокрема Bushmaster із Австралії.

Джерела

1. Договір про звичайні збройні сили в Європі // Верховна Рада України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text

2. Біла книга 2019–2020. Збройні Сили України. Держспецтрансслужба. Київ : Міністерство оборони України, 2021. 196 с.

Література

1. Тинченко Я. Панцирні потяги, панцирники та залізничні війська у Визвольній війні 1917–1920 рр. Київ : Темпора, 2012. 112 с.
2. Харук А. Зроблено в Україні. Харків : Фоліо, 2019. 266 с.
3. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.
4. Treaty on Conventional Armed Forces in Europe // Organization for Security and Cooperation in Europe. URL: <https://www.osce.org/library/14087>

А. І. Харук

БРОНЕПОТЯГ

Бронепотяг, бронепоїзд, панцирний потяг — броньований залізничний рухомий склад, оснащений артилерійсько-кулеметним озброєнням. Призначався для безпосередньої вогневої підтримки військ (сил) і (в деяких випадках) виконання окремих бойових завдань із десантом у відриві від основних військ (сил).

До складу бронепотяга зазвичай входили: розташований посередині бронепаровоз (бронепаротяг), кілька броневагонів з обох боків від нього та контрольні платформи у хвості та голові потяга. Інколи могли додавати вагон для десанту, вагон — артилерійський погріб тощо.

Історична довідка

Прообраз бронепотяга з'явився під час революції 1848–1849 в Австрійській імперії: урядові війська використовували вагони з посиленням захистом для боротьби з повстанцями; розміщені в них бійці могли застосовувати стрілецьку зброю.

Під час Громадянської війни у США 1861–1865 іррегулярним підрозділам протидіяли сформовані з легкоброньованих вагонів потяги.

Бронепотяги з кулеметно-артилерійським озброєнням активно використовували британські війська під час англо-бурської війни 1899–1902.

Застосування бронепотягів набуло масового характеру 1917–1922 під час воєнних конфліктів на території колишніх Російської імперії та Австро-Угорської імперії. Збудовані на заводах або в кустарних умовах бронепотяги різних конструкцій активно використовували для захоплення та утримання об'єктів у смузі залізниці.

Після Другої світової війни у зв'язку з розвитком авіації і танкових військ бронепотяги втратили бойове значення, тому від них поступово відмовилися провідні армії світу.

Проте у другій половині 20 ст. бронепотяги обмежено застосовували у колоніальних конфліктах в Азії та Африці, а також в югославських (війна в Хорватії 1991–1995, Боснійська війна 1992–1995) та російсько-чеченських війнах (Чеченська війна перша 1994–1996, Чеченська війна друга 1999–2004) на рубежі 20–21 ст.

Література

1. Тронін А., Волков Б. Будова й бойова робота панцерного поїзду. Харків : ДВОУ «На Варті», 1932. 58 с.
2. Жилин Г. Спецпоезда в Чечне: «Байкал», «Терек», «Козьма Минин» и другие // Танкомастер. 2003. № 7. С. 2–14.
3. Malmassari P. Armoured Trains: An Illustrated Encyclopedia 1825–2016. Annapolis : Naval Institute Press, 2016. 528 p.

С. І. Печенюк

БРОНЕТАНКОВА ТЕХНІКА

Бронетанкова техніка — вид військової техніки, що охоплює різні класи броньованих машин (як на гусеничному, так і на колісному ході), призначені для ведення та забезпечення бойових дій військ (сил), мають броньований захист і засоби вогневого ураження противника.

До бронетанкової техніки належать танки, бойові машини піхоти (БМП), бойові машини десанту (БМД), броньовані розвідувально-дозорні (БРДМ) і бойові розвідувальні машини (БРМ), бронетранспортери (БТР), командні і командно-штабні машини (КШМ), колісні бронеавтомобілі, броньовані ремонтно-евакуаційні машини (БРЕМ), тягачі, броньовані базові машини підтримки ведення бою (самохідні артилерійські установки — САУ), самохідні гаубиці, реактивні системи залпового вогню (РСЗВ), пункти управління і машини зенітно-ракетних комплексів протиповітряної оборони, бойові машини пуску протитанкових керованих ракет, мостоукладальники, бойові машини ведення радіаційної і хімічної розвідки, броньовані машини забезпечення, мотоцикли.

Історична довідка

Перші броньовані машини з'явилися в Англії на початку 20 ст. і брали участь у Другій англо-бурській війні. Бронемашини широко застосовували у ході Першої світової війни та Другої світової війни. Поява танка, більш пристосованого для ведення бойових дій на пересіченій місцевості, дозволила перенацілити бронеавтомобілі із завдань безпосередньої вогневої підтримки наступаючої піхоти на ведення розвідки, бойової охорони, доставки живої сили і вантажів безпосередньо на поле бою. Вже під час Першої світової війни на базі танків почали виготовляти БТР та інші допоміжні броньовані машини — інженерні, командно-штабні, призначені для зв'язку.

Основні характеристики

Бронетанкова техніка перебуває на озброєнні армій більшості країн, усіх видів збройних сил і родів військ, військ спеціальних, правоохоронних органів та інших військових формувань. На ній застосовується артилерійське (калібром від 20 мм до 240 мм) і кулеметне (калібром від 7,62 мм до 14,5 мм) озброєння, автоматичні гранатомети, керовані та некеровані ракети різних класів. Броньований захист бронетанкової техніки може захищати від снарядів артилерійських, куль, осколків та мін. Захист від високоточної зброї забезпечується активними і пасивними системами, що ускладнюють наведення боеприпа-

сів або знищують його на підльоті. Для захисту екіпажу від зброї масового ураження бронетанкову техніку, як правило, герметизують і обладнують фільтраційними установками, автоматичними системами пожежогасіння тощо.

Література

1. Кривизюк Л. П., Юрчук О. О. Танки і танкові війська: вчора, сьогодні, завтра. Львів : Ліга Нова, 2014. 362 с.
2. Згурець С. Блеск и скрежет стали. Уроки войны. Київ : Defense Express, 2016. 200 с.
3. Писаренко Т., Кваша Т., Богомазова В. та ін. Оборонно-промисловий комплекс: науково-технологічні тренди. Київ : Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, 2023. 318 с.

С. П. Буряк

БРОНЕТРАНСПОРТЕР (БТР)

Бронетранспортер (БТР) — бойова броньована колісна, гусенична або напівгусенична машина підвищеної прохідності, призначена для транспортування піхоти на полі бою, ведення нею бою з машинами та вогневої підтримки під час та після спішування. Відповідно до Договору про звичайні збройні сили у Європі (1990), «бойова броньована машина, сконструйована і обладнана для транспортування бойового піхотного відділення, яка, як правило, озброєна вбудованим або таким, що штатно встановлюється, озброєнням калібру менше 20 міліметрів».

Історична довідка

Перші БТР у сучасному розумінні з'явилися у Великій Британії в роки Першої світової війни (танк-транспортер Mark IX, призначений для перевезення до 50 піхотників). У міжвоєнний період (1918–1939) у різних країнах створювали дослідні зразки БТР, однак значного поширення вони не набули.

У роки Другої світової війни БТР набули поширення як засіб забезпечення піхоті мобільності (порівняно з танками). У Німеччині масово випускали напівгусеничні БТР *Sd.Kfz. 250* (легкий) та *Sd.Kfz. 251* (середній). У США налагодили виробництво легких колісних БТР *M3A1* та середніх напівгусеничних *M2*, *M3*, *M5* і *M9*. У Великій Британії випускали легкий гусеничний БТР *Universal* — наймасовіша броньована машина часів Другої світової війни.

У повоєнний період конструкція і тактика застосування БТР кардинально змінилися. БТР набули нових якостей, зокрема захищати екіпаж і десант від уражаючих чинників зброї масового ураження та долати водні перешкоди вправ. Напівгусеничні БТР виходять з ужитку, натомість продовжується розвиток гусеничних (*M113*, США; БТР-50, СРСР) і колісних — дво-, три- і чотиривісних (БТР-60/70/80, СРСР; *VAB*, Франція; *Piranha*, Швейцарія).

Специфічні умови локальних конфліктів із широким використанням мін та імпровізованих вибухових зарядів призвели до появи в 1970-х особливого різновиду БТР — *MRAP* (*Mine Resistance Ambush Protection*). Іншим специфічним різновидом БТР є важкі машини, переобладнані з танків. У роки Другої світової війни такі БТР експлуатували армії Великої Британії та Канади («*Cangaroo*»), зараз вони найпоширеніші в Ізраїлі («*Ахзарит*»).

Характеристика

Сучасний БТР призначений для транспортування відділення піхотинців. Для взводу потрібно 3–4 БТР, для роти — 10–13 (з урахуванням машини командира роти).

Озброєння БТР у класичному варіанті складається з 1–2 кулеметів калібру 7,62–14,5 мм, встановлених на відкритій турелі або в башті (*M113* — 1 12,7-мм кулемет на турелі; БТР-80 — 1 7,62-мм і 1 14,5-мм кулемети в башті). Простежується тенденція до посилення озброєння БТР шляхом встановлення малокаліберної автоматичної гармати, іноді додатково — протитанкового ракетного комплексу (ПТРК). Це призводить до розмивання межі між БТР і бойовими машинами піхоти (БМП).

Амфібійні якості, які в роки Другої світової війни були притаманні лише спеціалізованим БТР, призначеним для морських десантних операцій (серія LVT, США), в 1960–1980-ті стали невід’ємним атрибутом звичайних БТР. Однак пізніше вимоги до підвищення рівня захищеності часто призводили до необхідності відмовитися від амфібійності БТР (через зростання його маси).

Класичною силовою установкою сучасних БТР є дизельний двигун рідинного або повітряного охолодження. Бензинові двигуни через їхню неекономічність і пожежну небезпеку вийшли з ужитку на БТР у 1960-х.

Корпуси сучасних БТР виготовляють переважно зі сталевій броні методом зварювання. Трапляються і випадки застосування алюмінієвої броні (М113).

Типове компонування сучасного БТР передбачає переднє розташування силової установки (іноді зі зміщенням убік від поздовжньої осі машини — тоді поряд із двигуном розташовують робоче місце водія). Середню і кормову частини машин займає десантне відділення. Спішування піхотинців відбувається через двері або рампу в кормовій стінці корпусу. Виняток становлять БТР-60/70/80 з кормовим розташуванням установки (спішування відбувається через бічні двері).

Здебільшого БТР є базою для родини машин спеціального призначення:

- командно-штабних (КШМ);
- броньованих ремонтно-евакуаційних (БРЕМ);
- броньованих медичних (БММ);
- самохідних мінометів, самохідних ПТРК тощо.

Це дозволяє комплектувати механізовані (мотопіхотні, мотострілецькі) частини машинами на єдиній базі, що спрощує і здешевлює їхню експлуатацію.

Бронетранспортери в Україні

Збройні сили України та інші компоненти Сил оборони України використовують, здебільшого, колісні БТР: БТР-80 (радянсько-

го виробництва) та БТР-3, БТР-4 (українського виробництва). Трапляються застарілі БТР-60ПБ, БТР-70 (зокрема модернізовані БТР-60Ді).

Десантно-штурмові війська використовують невелику кількість гусеничних БТР БТР-Д.

Від 2022 номенклатура БТР розширюється за рахунок трофейних (БТР-82А, БТР-МДМ) та переданих як військова допомога (М113).

Джерела

Договір про звичайні збройні сили в Європі (укр/рос). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text

Література

1. Hunnicutt R. P. Half-Track: A History of American Semi-Tracked Vehicles. Novato : Presidio Press, 2001. 240 p.
2. Gander T., Chamberlain P. Enzyklopädie deutscher Waffen 1939–1945. Stuttgart : Motorbuch Verlag, 2008. 372 p.
3. Ткачук П., Попко С., Харук А. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, 2022. 269 с.
4. Treaty on Conventional Armed Forces in Europe // OSCE. URL: <https://www.osce.org/library/14087>

А. І. Харук

БРОНЬОВАНА РЕМОНТНО-ЕВАКУАЦІЙНА МАШИНА (БРЕМ)

Броньована ремонтно-евакуаційна машина (БРЕМ) — спеціалізована бойова машина на гусеничному (рідше колісному) шасі, призначена для вирішення широкого кола завдань технічного забезпечення танкових (механізованих, артилерійських тощо) підрозділів під час ведення ними всіх видів бойових дій у різних погодних і кліматичних умовах.

На БРЕМ покладають завдання евакуації ушкодженої техніки з поля бою. Також вони забезпечують польовий ремонт ушкодженої (несправної) техніки.

БРЕМ створюють на базі існуючих шасі гусеничних (колісних) машин — найчастіше танків. Спеціальне обладнання БРЕМ містить тягові лебідки, вантажопідйомний пристрій (кран), зварювальне обладнання тощо. Для самооборони БРЕМ озброюють 1–2 кулеметами та димовим гранатометом.

Історична довідка

У роки Першої світової війни в британській армії декілька танків Mark IV обладнали вантажопідйомними пристроями. Однак це ще не були БРЕМ у повному розумінні цього слова: їх не використовували для евакуації танків із поля бою, а лише для забезпечення ремонту в парках.

Значного поширення БРЕМ набули під час Другої світової війни. У деяких випадках їх отримували, переобладнуючи застарілі або пошкоджені танки (демонтуючи башту і встановлюючи мінімальне устаткування, необхідне для евакуації пошкодженої техніки). Водночас налагоджено виробництво БРЕМ на заводах із використанням танкового шасі (Sd.Kfz. 179 Bergepanther на шасі танка Pz.Kpfw. V Panther, Німеччина, 1943; M32 на шасі танка M4, США, 1943).

Після Другої світової війни номенклатуру БРЕМ розширено. Домінуючими залишилися машини, створені на шасі середніх танків та основних бойових танків (BPz 2 на шасі Leopard 1, ФРН, 1966; WZT-2 на шасі T-55, Польща, 1973; FV 4204 на шасі Chieftain, Велика Британія, 1974; БРЕМ-1 на шасі T-72Б, СРСР, 1986). З'явилися БРЕМ на шасі БМП (БРЕМ-Ч на шасі БМП-1, Чехословаччина, 1985), гусеничних БТР (Bgbv 82A на шасі Pbv 302, Швеція, 1972), колісних БТР (Husky на шасі Grizzly, Канада, 1976), самохідних артилерійських установок (M578 на шасі M110, США, 1972).

Характеристика

Сучасні БРЕМ входять до складу підрозділів забезпечення танкових, механізованих (мотопіхотних), артилерійських частин переважно

рівня батальйону (дивізіону). Екіпаж складається з трьох осіб; спеціальне обладнання забезпечує евакуацію бойових та транспортних машин і аварійний ремонт у польових умовах. БРЕМ, створені на базі танків, часто обладнані вантажними платформами для транспортування запасної силової установки. У поєднанні з вантажопідйомним пристроєм це забезпечує можливість заміни пошкодженої силової установки танка.

БРЕМ в Україні

Збройні сили України (ЗСУ) використовують декілька типів БРЕМ: БРЕМ-1 (на шасі Т-72Б), БРЕМ-2 і БРЕМ-Ч (на шасі БМП-1), БТС-4 (на шасі Т-55). 2008 на озброєння ЗСУ взято БРЕМ-84 «Атлет», створену на шасі танка Т-84, однак серійно її не виготовляли (за винятком двох екземплярів, експортованих у Таїланд). З початку 2000-х на експорт виготовляли БРЕМ БТС-5Б на шасі Т-72, яка з 2014 надходить і до ЗСУ під назвою «Лев». Шляхом модернізації БТС-4 2019 створено БРЕМ «Зубр». 2022 з Німеччини надійшла партія БРЕМ BPz 2.

Література

1. Біла книга 2008. Оборонна політика України. Київ : Міністерство оборони України, 2009. 100 с.
2. Hunnicutt R. P. Sherman: A history of American Medium Tank. Brattleboro : Echo Point Books & Media, 2015. 576 p.
3. Згурец С. Блеск и скрежет стали. Уроки войны. Боевые бронированные машины. Київ : Defense Express, 2016. 200 с.

А. І. Харук

БТР-94

БТР-94 — колісний чотиривісний плаваючий бронетранспортер, створений в Україні Харківським конструкторським бюро машинобудування імені О. О. Морозова (ХКБМ).

Історична довідка

За радянських часів колісну броньовану техніку в Україні не виготовляли. Роботи у цьому напрямку розгорнули в середині 1990-х і проводили переважно на експорт.

Проект нового БТР-94 з'явився 1994. За основу взято конструкцію чотиривісного БТР-80, на який ХКБМ мало повний комплект конструкторської документації. Унаслідок поетапного вдосконалення він відрізнявся покращеною захищеністю, збільшеним діаметром погону башти (для встановлення нових систем озброєння), а також потужнішим двигуном (УТД-20, 300 к. с. замість КамАЗ-7403, 240 к. с.), що забезпечував зростання швидкості руху від 80 до 85 км/год.

1999–2000 виготовлено 50 серійних БТР-94. На озброєння Збройних сил України його не поставляли, виготовляли виключно на експорт.

Характеристика

БТР-94 за компонованням аналогічний БТР-80: відділення управління розташовано у передній частині машини, суміщене бойове з десантним — у середній, моторно-трансмісійне — у задній. Машина є повнопривідною (колісна формула 8×8), чотири передні колеса — керовані. Підвіска коліс — індивідуальна торсіонна, з гідравлічними амортизаторами. Для руху на плаву використовується водометний рушій.

Корпус БТР-94 — зварної конструкції зі сталевій броні, яка забезпечує захист від куль стрілецької зброї та осколків артилерійських снарядів. Склад силової установки та озброєння залежить від варіанта БТР.

Двигун — УТД-20, дизельний шестициліндровий V-подібний. Трансмсія — механічна. Озброєння — бойовий модуль БАУ-23 $\times$ 2 із двома 23-мм автоматичними гарматами 2А7М і 7,62-мм кулеметом ПКТ.

Модифікація	БТР-94
Бойова маса, т	13,6
Екіпаж, осіб	3
Десант, осіб	10

Довжина, мм	7650
Ширина, мм	2900
Висота, мм	2800
Озброєння	дві 23-мм гармати 2А7М (боєкомплект — 200 снарядів), 7,62-мм кулемет ПКТ (боєкомплект — 2000 набоїв)
Потужність двигуна, к. с.	300
Швидкість руху по шосе, км/год	85
Швидкість руху на плаву, км/год	9
Запас ходу по шосе, км	800
Запас ходу по перетнутій місцевості, км	480

Експорт

Йорданія 1997 замовила 50 БТР-94 із бойовими модулями БАУ-23 × 2. Замовлення виконано 1999–2000.

Ірак 2004 отримав 50 уживаних БТР-94 з Йорданії. Армія Іраку активно використовує їх у боях проти загонів Ісламської держави.

Література

1. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.
2. BTR-94 // Tanks Encyclopedia. URL: <https://www.tanks-encyclopedia.com/modern/Ukraine/BTR-94.php>

А. І. Харук

БТР-3

БТР-3 — колісний чотиривісний плаваючий бронетранспортер, створений в Україні Харківським конструкторським бюро машинобудування імені О. О. Морозова (ХКБМ).

Історична довідка

БТР-3 розробляли з 2000 на основі конструкції БТР-94. Інвестором стала фірма «ADCOM» з Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), яка виграла тендер на постачання бронетранспортерів для морської піхоти цієї країни. БТР-3 базується на конструкції БТР-80, але відрізняється посиленою підвіскою, збільшеним внутрішнім об'ємом корпусу, наявністю системи кондиціювання повітря, силової установки західного виробництва і сучасного бойового модуля.

У грудні 2000 був готовий прототип БТР-3, що також позначався БТР-ДА («Дойц-Аллісон» — за назвами виробників двигуна і трансмісії). Він мав німецький дизельний двигун Deutz BF6M1015 потужністю 326 к. с., американську автоматичну трансмісію Allison MD3606 і бойовий модуль українського виробництва КБА-105 «Шквал» із 30-мм гарматою 2А72, 30-мм автоматичним гранатометом АГС-17, 7,62-мм кулеметом ПКТ і двома пусковими установками ПТКР «Конкурс». БТР вміщає 3 члени екіпажу та 6 десантників.

Від лютого 2002 ХКБМ проєктувало БТР-3Е (на базі шасі БТР-ДА з бойовим модулем «Шквал») із дешевшими вузлами силової установки — дизельним двигуном УТД-30 з ежекційною системою охолодження і п'ятиступінчатою механічною коробкою передач.

Інша гілка розвитку бронетранспортера — варіант БТР-ДА/70 (проєктували з липня 2005). У ньому збережено силову установку БТР-ДА (БТР-3У), встановлено слабше озброєння: баштову кулеметну установку від БТР-70; в останній 14,5-мм кулемет КПВТ замінено на 12,7-мм НСВТ (другий кулемет — 7,62-мм ПКТ — залишено незмінним).

З серпня 2005 ХКБМ розробляло БТР-3Е1 з новим бойовим модулем БМ-3М «Штурм» зі стабілізацією у двох площинах. Цей модуль є компактнішим порівняно зі «Шквалом», але має аналогічний склад озброєння (30-мм гармата ЗТМ-1; 30-мм автоматичний гранатомет КБА-117; 7,62-мм кулемет КТ-7,62; протитанковий ракетний комплекс «Бар'єр»). Комплекс керування вогнем складається з оптико-електронного прицільного комплексу ОТП-20, інтегрованого з системою управління стрільбою комплексу «Бар'єр» та стабілізатором озброєння СВУ-500.

У грудні 2008 компанія «Укрспецекспорт» підписала з ХКБМ договір про створення удосконаленого варіанту БТР-3Е1, призначеного для постачання до Таїланду. У новій машини зменшено висоту, вміщує 13 осіб (замість 9), обладнано удосконаленим бойовим модулем БМ-3М і новими засобами радіозв'язку. На БТР-3Е1 встановлено німецький дизельний двигун MTU 6R106TD21 і шестиступінчасту трансмісію Allison 3200SP.

Характеристика

БТР-3 за компонованням аналогічний БТР-80: відділення управління розташовано у передній частині машини, суміщено бойове і десантне — в середній, моторно-трансмійне — у задній. БТР є повнопривідним (колісна формула 8×8), чотири передні колеса — керовані. Підвіска коліс — індивідуальна торсіонна, з гідравлічними амортизаторами. Для руху на плаву використано водометний рушій.

Корпус БТР-3 — зварної конструкції зі сталевій броні, що забезпечує захист від куль стрілецької зброї та осколків артилерійських снарядів. Машину обладнано автоматичною протипожежною системою (в моторно-трансмійному відділенні) та системою кондиціонування повітря.

Склад силової установки та озброєння залежить від варіанту БТР.

Модифікація	БТР-3Е1
Бойова маса, т	16,5
Екіпаж, осіб	3
Десант, осіб	10
Довжина, мм	7650
Ширина, мм	2900
Висота, мм	2860

Озброєння	30-мм гармата ЗТМ-1 (боєкомплект — 350 снарядів), 7,62-мм кулемет КТ-7,62 (боєкомплект — 2000 набоїв), 30-мм автоматичний гранатомет КБА-117, 2 пускові установки ПТКР «Бар'єр» (боєкомплект — 4 ПТКР)
Потужність двигуна, к. с.	326
Швидкість руху по шосе, км/год	100
Швидкість руху на плаву, км/год	9–10
Запас ходу по шосе, км	600
Запас ходу по пересіченій місцевості, км	360

БТР-3 в Україні

До анексії Криму 2014 БТР-3 усіх модифікацій розглядали тільки як експортний продукт. Початок російської агресії змусив переглянути такий підхід, щоб задовольнити потреби відродженої Національної гвардії України (НГУ). Улітку 2014 НГУ почала отримувати БТР-3 різних модифікацій, які були замовлені Таїландом. Станом на серпень 2015 НГУ мала 50 БТР-3, серед яких БТР-3Е1 і БТР-3К, а також дослідні зразки самохідних мінометів — 82-мм БТР-3М1-1 і 120-мм БТР-3М2-1. Ще 10 БТР-3 НГУ надано 2016.

Наприкінці 2014 пройшов випробування БТР-3Е1У з двигуном УТД-20 і механічною коробкою передач. Однак основними для Збройних сил України (ЗСУ) стали два інші варіанти, розробку яких розпочали у червні 2015: БТР-3ДА і БТР-3ДА/70. Обидва мали дизелі Deutz, але БТР-3ДА отримав новий корпус, у БТР-3ДА/70 використали нижню частину корпусу БТР-70.

БТР-3ДА і БТР-3ДА/70 2015 допущено до експлуатації в ЗСУ на особливий період. Це дозволило розпочати серійне виробництво, а

також створення спеціальних варіантів (наприклад, командирської машини БТР-3К і командно-штабної БТР-3КШ). 2016–2017 ЗСУ отримали 90 БТР-3 у різних варіантах.

Сухопутні війська ЗСУ мали понад 32 БТР-3ДА і понад 6 БТР-3Е1, Десантно-штурмові війська ЗСУ — не вказану кількість БТР-3Е1, НГУ — понад 32 БТР-3Е1 [за даними довідника «Військовий баланс» (англ. «Military Balance»), на початок 2022].

БТР-3 активно використовувались ЗСУ та НГУ в Антитерористичній операції на Сході України (Операції Об'єднаних сил), від лютого 2022 роблять внесок у відбиття повномасштабної агресії РФ проти України.

Експорт

У листопаді 2002 укладено контракт на постачання М'янмі 10 БТР-3Е, в листопаді 2003 — на 50 одиниць, у вересні 2006 — ще на 70. Згодом у М'янмі налагодили складання бронетранспортерів із комплектів вузлів, які постачали з України. До запровадження 2013 ембарго на постачання продукції військового призначення у М'янмі виготовлено близько 240 БТР-3Е.

У листопаді 2005 Нігерія замовила 40 БТР-ДА під позначенням БТР-3УН, доставлені 2006–2007 (30 лінійних БТР-3УН, 6 командирських БТР-3УК, 4 броньованих ремонтно-евакуаційних БТР-3УР). 2007 надано 7 БТР-3Е, 2013 — ще 4 БТР-3Е. Їх для Нігерії постачали без бойового модуля (основне озброєння — 14,5-мм кулемет КПВТ). Усі БТР-3 у Нігерії передано федеральній поліції.

2003 ОАЕ замовили 90 БТР-3У Guardian. Доставили 25 одиниць без бойового модуля «Шквал». Виробництво шасі БТР-3У здійснював Київський бронетанковий завод, броньованих корпусів — Маріупольський завод «Азовзагальмаш».

Судан замовив 120 БТР-3Е1. Після отримання 2012 першої партії з 10 машин ця країна відмовилася від подальших закупівель через нібито низьку якість бойових машин.

Таїланд 2010–2016 отримав 218 бронетранспортерів і машин на їхній базі, серед них — 164 базові машини БТР-3Е1 (із бойовими мо-

дулями БМ-3М), 13 броньованих ремонтно-евакуаційних машин БТР-3БР, 12 бойових машин протитанкових ракетних комплексів БТР-3РК (озброєні 4 пусковими установками ПТРК «Бар'єр» із боєкомплектom 16 ракет та 12,7-мм кулеметом НСВТ), 11 81-мм самохідних мінометів БТР-3М1, 8 120-мм самохідних мінометів БТР-3М2, 6 санітарних машин БТР-3С і 4 командно-штабні машини БТР-3К.

Чад отримав 12 БТР-3Е.

Для випробувань БТР-3 постачали Азербайджану (3), Казахстану (2) та США (1).

Література

1. Ткачук П., Попко С., Харук А. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, 2022. 269 с.
2. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

БТР-4

БТР-4 — колісний чотиривісний плаваючий бронетранспортер, створений в Україні Харківським конструкторським бюро машинобудування ім. О. О. Морозова (ХКБМ).

Історична довідка

Перші взірці бронетранспортерів українського виробництва — БТР-94 і БТР-3 — були удосконаленням конструкції БТР-80. Вони зберегли компоновання свого попередника, далеко від оптимальної. Розташування моторно-трансмісійного відділення в кормовій частині машини утруднювало й робило небезпечним спішування десанту. За результатами випробувань бронетранспортера БТР-3У в Об'єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ) 2002 і з урахуванням вимог потенційних

замовників у ХКБМ почалося проектування нового бронетранспортера БТР-4. Розробка велась за рахунок власних коштів підприємства і отримала шифр ДКР (дослідно-конструкторська робота) «Тура» («Ладя»).

Новий БТР повинен був мати компонування, відповідне німецькому БТР «Фукс»: спереду знаходиться відділення управління, за ним — моторно-трансмісійне відділення і далі в корму — суміщене бойове і десантне. Завдяки цьому спішування десанту (через кормові двері або рампу) ставало значно безпечнішим і зручнішим. До того ж таке компонування спрощувало створення на базі БТР-4 різноманітних машин спеціального призначення. Іншими вимогами до нового БТР були: посилення захищеності (порівняно з БТР-3), поліпшення умов роботи екіпажу, підвищення мобільності й середніх швидкостей руху, здатність долати водні перешкоди на плаву. Ці вимоги вдалось задовольнити. Однак БТР-4 в базовому варіанті має великі вікна в передній частині корпусу, які хоч і виготовлені з бронескла, але підвищують вразливість машини. Крім того, дно корпусу БТР-4 пласке, а не V-подібне (як у сучасних БТР), що знижує стійкість при підриві на міні.

Прототип БТР-4 вперше було продемонстровано у м. Києві 2006 на виставці «Авіасвіт-21». У лютому 2009 на виставці IDEX-2009 в ОАЕ представлено БТР-4 з бойовим модулем БМ-7 «Парус». Того ж року Міністерство оборони України заявило, що за результатами випробувань БТР-4 відповідає вимогам до бронетехніки такого класу. У грудні 2009 було укладено перший експортний контракт на постачання БТР-4 до Іраку.

Варіант БТР-4А з дизельним двигуном Iveco і бойовим модулем «Грім» було призначено для Збройних сил України (ЗСУ), але серійно не виготовлявся. Варіант БТР-4В із дизельним двигуном Deutz, автоматичною трансмісією Allison і бойовим модулем БМ-7 «Парус» було запропоновано Македонії, але контракт не було укладено.

Для Іраку виготовлявся БТР-4Е з двигуном українського виробництва і модулем «Парус». БТР вміщає 11 осіб — трьох членів екіпажу і вісьмох десантників. 2015 почались випробування доопрацьованого

БТР-4Е1, який відрізняється посиленням захистом (зокрема проти-мінним) і новою силовою установкою (німецький дизельний двигун Deutz, встановлений в одному блоці з коробкою передач).

2015 для морської піхоти ВМС Індонезії створено варіант БТР-4М з двигуном Deutz, модулем БМ-7 «Парус» і додатковими елементами корпусу, які поліпшують морехідні характеристики.

У лютому 2013 вперше показано БТР-4МВ, який відрізняється новою формою корпусу в носовій частині (відсутні вікна і бічні двері, посадка водія і командира здійснюється через окремі люки), в кормовій частині встановлено апарель. У жовтні 2017 представлено БТР-4МВ1 з радикально поліпшеною комплектацією.

На стадії проєкту лишилися броньована розвідувальна машина БРМ-4К, машина вогневої підтримки МВП-4К (зі 120-мм гарматою), а також самохідний міномет. Останній розроблявся від 2015 спільно з польським підприємством Huta Stalowa Wola і передбачав монтаж на шасі БТР-4 польської башти з озброєнням від 120-мм самохідного міномету Rak.

Випуск БТР-4 проводили на дослідному виробництві ХКБМ, а корпуси постачав Лозівський ковальсько-механічний завод (Харківська область). 2015 почалася підготовка до випуску БТР-4 на Житомирському бронетанковому заводі, а в травні 2016 тут почалось виробництво корпусів для БТР. 2018 почалось освоєння виготовлення корпусів БТР-4 на ДП «Завод ім. В. О. Малишева».

Характеристика

БТР є повнопривідним (колісна формула 8х8), чотири передні колеса — керовані. Підвіска коліс — індивідуальна торсіонна, з гідравлічними амортизаторами. Для руху БТР на плаву використовується два водометних рушії.

Корпус БТР-4 повністю герметичний, броньований, виготовлений зварюванням зі сталевих катаних листів і є несучою конструкцією, на якій встановлено всі агрегати й механізми машини. У передній частині корпусу знаходиться відділення управління з робочими місцями водія і командира машини, в середній — моторно-трансмісійне

відділення, у задній — суміщене бойове і десантне, де розташовуються стрілець (управляє бойовим модулем) і десант.

Доступ у відділення управління забезпечено боковими дверима (крім варіантів БТР-4МВ/МВ1) і люками над робочими місцями водія і командира. Між правим бортом і перегородкою моторно-трансмійного відділення є лаз із відділення управління в десантно-бойове, що дозволяє залишати БТР командирів і водіїв через кормові двері в екстрених ситуаціях. Десантно-бойове відділення має двостулкові двері в задній стінці. На даху десантного відділення є верхні люки. У бортах зроблено бійниці, що закриваються броньованими кришками, для ведення стрільби з особистої стрілецької зброї. Індивідуальні сидіння десантників кріпляться до даху десантного відсіку і можуть розташовуватися уздовж бортів навпроти одне одного або по центру машини у бік бортів.

Класифікація

На основі БТР-4Е створено машини спеціального призначення:

- БТР-4К — командирський БТР, який відрізняється відсутністю протитанкового ракетного комплексу в бойовому модулі та розширеним складом апаратури зв'язку;

- БТР-4КШ — командно-штабна машина зі збільшеною висотою корпусу в кормовій частині. Вміщає семеро осіб — двох членів екіпажу і п'ятьох офіцерів управління. Озброєння — один 12,7-мм кулемет ТКБ-01-1;

- БММ-4С (БСЕМ-4К) — броньована санітарно-евакуаційна машина зі збільшеною висотою корпусу в кормовій частині. Екіпаж — три особи, може перевозити 4–10 поранених (чотирьох на ношах або двох на ношах і до вісьмох сидячих). Озброєння відсутнє;

- БРЕМ-4К (БРЕМ-4РМ) — броньована ремонтно-евакуаційна машина, обладнана тяговою лебідкою тяговим зусиллям 6,8 т, підйомним краном вантажопідйомністю 3,2 т зі стрілою завдовжки 5,5 м, електрозварювальним агрегатом (із живленням від допоміжної силової установки) та необхідним інструментом. Екіпаж — чотири особи.

• БТР-4Е/Е1 озброєний бойовим модулем БМ-7 «Парус» із 30-мм автоматичною гарматою, 30-мм автоматичним гранатометом, 7,62-мм кулеметом і двома пусковими установками ПТКР «Бар'єр». За бажанням замовника можуть встановлюватися бойові модулі інших типів.

На БТР-4Е встановлено горизонтальний рядний трициліндровий дизельний двигун рідинного охолодження ЗТД-3А потужністю 400 кінських сил (к. с.) виробництва філії ДП «Завод ім. В. О. Малишева». БТР також може комплектуватися шестициліндровим дизелем Deutz BF6M1015CP потужністю 442 к. с. Передбачено можливість встановлення потужніших двигунів інших марок. Машину обладнано автоматичною протипожежною системою (в моторно-трансмісійному відділенні) та системою кондиціонування повітря.

Модифікація	БТР-4Е
Бойова маса, т	21,9
Екіпаж, чол.	3
Десант, чол.	8
Довжина, мм	7650
Ширина, мм	2900
Висота, мм	2860
Озброєння	30-мм гармата КБА-1 або ЗТМ-1 (боекомплект 400 снарядів), 7,62-мм кулемет ПКТ або КТ-7,62 (боекомплект 2000 набоїв), 30-мм автоматичний гранатомет АГ-17 (боекомплект 150 гранат), дві пускові установки ПТКР «Бар'єр» (боекомплект 4 ПТКР)
Потужність двигуна, к. с.	400
Швидкість руху по шосе, км/год	110
Швидкість руху на плаву, км/год	10
Запас ходу по шосе, км	690

БТР-4 в Україні

2009 Міністерство оборони України заявило про готовність замовити 10 БТР-4. Однак через брак коштів закупівлі БТР-4 для ЗСУ так і не почались, хоч 24.07.2012 бронетранспортер у варіанті БТР-4Е формально було взято на озброєння Сухопутних військ ЗСУ.

Після окупації Криму і початку російсько-української війни у 2014 бронетранспортери, виготовлені за іракським контрактом, надійшли на озброєння Національної гвардії України (НГУ). Отримано 41 БТР-4Е, 7 БТР-4К, 2 БТР-4КШ і 8 БММ-4С.

Для ЗСУ 2016 замовлено 45 БТР-4Е1, але виконання контракту йшло зі значним відставанням від графіка. Перші 12 машин передали в грудні 2019, а завершилися поставки в серпні 2020. У грудні 2020–січні 2021 НГУ отримала 10 БТР-4Е, замовлених 2017.

У грудні 2020 ХКБМ отримало замовлення на ще 77 машин: 15 лінійних бронетранспортерів, одну командирську і одну ремонтну машини для Сухопутних військ, а також 60 бронетранспортерів для Морської піхоти Військово-морських сил ЗСУ. Останні мають відрізнятися змінами, спрямованими на поліпшення амфібійних властивостей. Перші 10 БТР-4Е, виготовлені за цим замовленням, було передано ЗСУ 06.12.2021.

Бронетранспортери БТР-3 активно використовувались ЗСУ та НГУ в Антитерористичній операції на Сході України (Операції Об'єднаних сил), а від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24.02.2022 беруть участь у боротьбі з російськими окупаційними військами.

Експорт

2014 замовлено 55 БТР-4М для морської піхоти Військово-морських сил Індонезії. У 2016 замовнику передано 5 машин, але за результатами їхньої експлуатації від подальших закупівель Індонезія відмовилась.

У грудні 2009 було укладено контракт з Іраком, який передбачав постачання 420 машин у п'яти варіантах: лінійний бронетранспортер БТР-4Е (270), командирський БТР-4К (80), командно-штабний

БТР-4КШ (30), санітарний БММ-4С (30) і ремонтно-евакуаційний БРЕМ-4К (10). Машини для Іраку обладнувались дизельним двигуном ЗТД-3А і автоматичною гідромеханічною трансмісією. БТР-4Е озброювався модулем «Парус», а БТР-4К — таким же модулем, але без протитанкового ракетного комплексу. Однак було порушено терміни виконання замовлення. У замовника також з'явилися претензії щодо якості виконання бронетранспортерів (тріщини у броньованих корпусах). До кінця 2013 до Іраку було відправлено лише 88 машин, а ще 42 — повернуто виробнику. Після цього контракт припинено. Армія Іраку активно використовує БТР-4 в бойових діях проти загонів Ісламської держави. За даними довідника «Військовий баланс» (англ. «Military Balance»), станом на початок 2022 армія Іраку мала понад 60 БТР-4 і машин на його базі.

2014 Нігерія придбала 10 БТР-4Е з партії, від якої відмовився Ірак.

2014 США придбали один БТР-4Е для випробувань.

Джерела

Біла книга 2012. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2013. 76 с.

Література

1. Згурец С. Блеск и скрежет стали. Уроки войны. Київ : Defense Express, 2016. 200 с.
2. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.
3. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

«ВАРТА»

«Варта» — двовісний багатоцільовий броневий автомобіль, призначений для транспортування особового складу, озброєння та військового обладнання масою до 2 т.

Створено приватною компанією «Українська бронетехніка» на шасі вантажного автомобіля підвищеної прохідності МВЗ-5434. Класифікують як спеціалізований броньований автомобіль (СБА).

Історична довідка

Демонстраційний зразок броневий автомобіль «Варта» вперше представлено у м. Києві на початку грудня 2015 і передано для випробувань Міністерству внутрішніх справ України. Передбачали, що «Варта» надійде на озброєння Національної гвардії України та спецпідрозділів «КОРД» («Корпус оперативно-раптової дії») Національної поліції України.

На початку 2016 демонстраційний зразок «Варта» пройшов випробування, за результатами яких внесено зміни у конструкцію ходової частини. Упродовж наступних років броневий автомобіль ще кілька разів оновлювали, завдяки чому покращено його експлуатаційні характеристики. 3 травня 2016 СБА «Варта» надходить у підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, того ж року допущено до експлуатації у Збройних силах України (ЗСУ) на особливий період.

Характеристики

Броневий автомобіль «Варта» побудовано за класичною схемою: двигун розташований попереду, відділення управління — в середній частині машини, десантне відділення — в кормовій. Корпус зварено з аркушів сталевих броні АРМОХ 560 шведського виробництва. Дно корпусу V-подібної форми, що сприяє підвищенню стійкості при підриві на міні. Лобове скло та бокові склоблоки — куленепробивні, з рівнем стійкості, аналогічним корпусу. У корпусі є четверо бокових дверей і одні кормові.

У базовому варіанті СБА «Варта» озброюється 12,7-мм кулеметом НСВТ (або КТ-12,7), встановленим у відкритій згорі башті. Мож-

ливе використання інших варіантів озброєння, зокрема дистанційно керованих модулів.

На демонстраційному зразку встановлювався дизельний двигун російського виробництва ЯМЗ-238 потужністю 270 к. с. з 8-ступінчатою механічною коробкою передач. Серійні СБА «Варта» обладнані 6-циліндровим дизельним двигуном китайського виробництва Weichai потужністю 380 к. с. і 9-ступінчатою механічною коробкою передач.

У жовтні 2016 демонструвався модернізований броневий автомобіль «Варта-2» зі збільшеною з 15,5 до 17,5 т бойовою масою, а у жовтні 2017 — його медико-санітарний варіант. У лютому 2020 з'явилася інформація про проектування броневий автомобіль «Камрат» — варіанта СБА «Варта» на шасі вантажівки КрАЗ-5233.

На базі СБА «Варта» передбачене створення низки машин спеціального призначення, зокрема носіїв озброєння. У грудні 2020 демонструвався прототип 120-мм самохідного міномета «Смерека», побудований на базі «Варта». Також на базі СБА «Варта» створено самохідний протитанковий ракетний комплекс із дистанційно керованим модулем, в якому встановлено 12,7-мм кулемет і 4 пускові установки протитанкового ракетного комплексу «Скіф».

Модифікація	«Варта»
Бойова маса, т	15,5
Екіпаж, осіб	2
Десант, осіб	8
Довжина, мм	6800
Ширина, мм	2550
Висота, мм	2700
Кліренс, мм	400
Озброєння	12,7-мм кулемет КТ-12,7
Потужність двигуна, к. с.	380
Швидкість руху по шосе, км/год	90
Запас ходу по шосе, км	700

СБА «Варта» в Україні

06.05.2016 перші серійні броневихомобілі «Варта» надійшли на озброєння підрозділу поліції особливого призначення «КОРД». З 2017 СБА «Варта» використовує Окремий загін спеціального призначення «Азов» та інші частини Національної гвардії України.

2016 СБА «Варта» допущено до експлуатації у ЗСУ на особливий період, використовують Сухопутні війська (з 2017), Командування морської піхоти Військово-Морських Сил України (з 2019), Сили спеціальних операцій (з 2020). За даними довідника «Military Balance», на початок 2022 частини ЗСУ мали близько 200 СБА «Варта».

Література

1. Біла книга 2016. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2017. 113 с.
2. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

«ДОЗОР-Б»

«Дозор-Б» — двовісний багатоцільовий броневихомобіль, призначений для транспортування особового складу, озброєння та військового обладнання масою до 2 т.

Створено Харківським конструкторським бюро машинобудування ім. О. О. Морозова (ХКБМ). Класифікують як тактичну бойову колісну машину (ТБКМ).

Історична довідка

Прототип «Дозор-Б» уперше представлено у жовтні 2004 на виставці «Зброя та безпека». 2013 ліцензію на виробництво «Дозор-Б» придбала польська компанія «Mista», яка налагодила випуск броневихомобіля під назвою «Oncilla» для експорту (зокрема до Сенегалу).

«Oncilla» відрізняється від «Дозору-Б» двигуном, коробкою передач, низкою інших вузлів і систем.

Інтерес до «Дозору-Б» з боку Збройних сил України (ЗСУ) з'явився 2014, коли після початку агресії Російської Федерації далася взнаки нестача сучасної бронетанкової техніки. Виробництво планували налагодити на Львівському бронетанковому ремонтному заводі (ЛБТРЗ) із випуском перших серійних машин у вересні 2014. Проте через проблеми з постачанням комплектуючих (німецька фірма «Deutz» відмовилася постачати двигуни) та організацією виробництва на ЛБТРЗ перші «Дозори-Б» із замовленої партії в 10 одиниць були готові тільки в серпні 2015.

У серпні–листопаді 2015 «Дозор-Б» проходив державні випробування, в ході яких виявлено низку недоліків: недостатня питома потужність (через зростання повної маси машини з розрахункових 7150 до фактичних 8560 кг), проблеми з керуванням і використанням штатного озброєння, погана ергономіка тощо. Частину недоліків вдалося усунути, 20.07.2016 установочну партію з 10 ТБКМ «Дозор-Б» передано ЗСУ. У серпні 2016 продемонстровано екземпляр «Дозору-Б», виготовлений на Київському бронетанковому заводі. Подальших замовлень на «Дозор-Б» не надходило, натомість налагоджено закупівлю бронеавтомобілів «Oncilla» у вигляді машинокомплектів, які монтують на підприємстві НВК «ВК Система».

Характеристика

Бронеавтомобіль «Дозор-Б» побудовано за автомобільною схемою з капотним компонуванням. Машину поділено на два відсіки: моторно-трансмісійний та для екіпажу. Моторно-трансмісійний відсік розташований у передній частині корпусу. У ньому розміщено двигун з обслуговуючими системами, трансмісію, основні елементи рульового керування, гальмівну систему, а також елементи систем кондиціонування та опалення відсіку екіпажу. Відсік екіпажу займає центральну й кормову частини корпусу. Спереду в ньому розміщено робочі місця водія й командира, за ними — робоче місце стрільця, у кормі — десантне відділення.

Броньовий корпус бронеавтомобіля «Дозор-Б» забезпечує захист екіпажу, десанту і внутрішнього обладнання від стрілецької зброї, протипіхотних мін та впливу зброї масового ураження. Протимінний захист вважають нижчим за сучасними вимогами.

Озброєння у базовому варіанті — 12,7-мм кулемет НСВТ (або КТ-12,7) на дистанційно керованій установці. Можливе використання інших варіантів озброєння, зокрема 30-мм або 40-мм автоматичного гранатомета, ПТРК «Бар'єр», бойових модулів ОБМ, «Блік-2», «Вій».

Двигун — дизельний 4-циліндровий рідинного охолодження Deutz BF 4M 1013 FC потужністю 190 к. с. (на «Oncilla» — Iveco NEF 4 потужністю 210 к. с.). Можливе встановлення інших двигунів схожої розмірності і параметрів. Трансмісія — п'ятиступінчата автоматична коробка передач Allison LCT 1000 (на «Oncilla» — шестиступінчата), двоступінчата роздавальна коробка, колісні редуктори, передня і задня головні передачі та карданні вали. Привід на обидві осі — постійний.

На базі «Дозор-Б» передбачено можливість створення низки бойових броньованих машин різного призначення: бронетранспортер, машина радіаційної та хімічної розвідки, командирська машина, розвідувально-дозорна машина, самохідний протитанковий ракетний комплекс (ПТРК), самохідний 120-мм міномет, медична машина, поліцейська машина.

Модифікація	«Дозор-Б»
Бойова маса, т	8,55
Екіпаж, осіб	3
Десант, осіб	8
Довжина, мм	5800
Ширина, мм	2450
Висота, мм	2700
Колісна база, мм	3100
Ширина колії, мм	2000
Кліренс, мм	400

Озброєння	12,7-мм кулемет КТ-12,7 (боєкомплект 450 набойів)
Потужність двигуна, к. с.	190
Швидкість руху по шосе, км/год	120
Запас ходу по шосе, км	700

«Дозор-Б» в Україні

Установочну партію ТБКМ «Дозор-Б» (10 екземплярів) у липні 2016 передано для військових випробувань в 95-ту окрему десантно-штурмову бригаду. За результатами використання машин у зоні Антитерористичної операції на Сході України (АТО) відзначені як переваги «Дозору-Б» (висока прохідність, гарний бронезахист, великий запас ходу), так і недоліки (недосконалість баштової установки і зумовлені цим незручності для стрільця, підвищений рівень шуму в ходовій частині, недосконалість гальмівної системи). 03.07.2020 офіційно «Дозор-Б» взяли на озброєння ЗСУ.

2018 випробування в ЗСУ пройшов бронеавтомобіль «Oncilla». У лютому 2020 оголошено про закупівлю 24 бронеавтомобілів, поставки яких розпочали у квітні 2021. Так само, як і «Дозор-Б», «Oncilla» надходять на озброєння Десантно-штурмових військ (ДШВ) ЗСУ. За даними довідника «Military Balance», станом на початок 2022 частини ДШВ мали 10 бронеавтомобілів «Дозор-Б» і понад 27 «Oncilla».

Література

1. Згурец С. Блеск и скрежет стали. Уроки войны. Київ : Defense Express, 2016. 200 с.
2. Біла книга 2018. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2019. 172 с.
3. Біла книга 2019–2020. Збройні Сили України. Держспецтрансслужба. Київ : Міністерство оборони України, 2021. 196 с.
4. The Military Balance. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 504 p.

А. І. Харук

КОЗАК (бронеавтомобіль)

«**Коза́к**» — родина українських двовісних багатоцільових бронеавтомобілів, призначених для транспортування особового складу, озброєння та військового обладнання.

Створено Приватним акціонерним товариством «Науково-виробниче об'єднання «Практика»» з використанням імпортованих агрегатів цивільних автомобілів.

Історична довідка

У 2009 ПрАТ «НВО «Практика»» виготовила прототип бронеавтомобіля СРМ-1 «Козак» на повнопривідному шасі Івеко Дейлі 55S18W (англ. IVECO Daily; IVECO — Industrial Vehicles Corporation). Машина масою 5,5 т комплектувалась дизельним двигуном потужністю 176 кінських сил (к. с.) і опціонально озброювалась кулеметом на турелі на даху корпусу.

СРМ-1 був представлений 24.08.2009 на параді на честь Дня Незалежності України. Фірма розгорнула широку маркетингову кампанію з демонстрацією «Козака» на різноманітних виставках, однак жодних замовлень здобути на той час не вдалося.

Низька вантажопідйомність шасі Івеко Дейлі обмежувала можливості посилення захисту та озброєння бронеавтомобіля, відтак 2014 ПрАТ «НВО «Практика»» виготовило новий прототип «Козак-2014» на важчому шасі Івеко Єврокарго 150E28 4×4 (англ. Euro-cargo). Це дозволило посилити броньований захист — він відповідав рівню 2 за стандартом STANAG 4569 (англ. Standardization Agreement; стандарт НАТО або «Угода зі стандартизації»). Бойова маса зросла до 15 т, проте, завдяки застосуванню дизельного двигуна потужністю 250 к. с., динамічні характеристики автомобіля істотно не знизились.

Навесні 2015 з'явився новий варіант бронеавтомобіля на шасі Івеко Єврокарго — «Козак-2». Він відзначався суттєво допрацьованим кузовом, шестициліндровим дизельним двигуном Івеко Тектор (англ. Tector) потужністю 279 к. с. і цілою низкою інших удосконалень.

Випробування «Козак-2» проводились паралельно в інтересах Національної гвардії України (НГУ) та Збройних сил України (ЗСУ). У січні–лютому 2016 машина пройшла державні випробування на полігонах Державного науково-випробувального центру ЗСУ в м. Чернігові, навчального центру НГУ в с. Старе Київської області та на базі ПрАТ «НВО «Практика»».

27.07.2016 бронеавтомобіль «Козак-2» наказом міністра внутрішніх справ № 718 був офіційно взятий на озброєння НГУ під позначенням СБА (спеціалізований броньований автомобіль) «Козак-001». Міністерство оборони України (МО України) 03.11.2016 допустило «Козак-2» до експлуатації в особливий період (наказ № 588), а 21.03.2017 взяло на озброєння наказом № 158.

Виробництво бронеавтомобілів «Козак-2» почалося у липні 2015. Кількість виготовлених машин — приблизно 300 одиниць (станом на кінець 2020).

Суттєвим недоліком бронеавтомобіля «Козак-2» була рамна конструкція з використанням цивільного шасі, що значно обмежувало прохідність машини. Відтак у 2016 ПрАТ «НВО «Практика»» створило бронеавтомобіль «Козак-2М1» з тримальним корпусом. У ньому використали ті ж агрегати (дизельний двигун, шестиступінчата механічна коробка передач), що і на «Козаку-2», однак була повністю перероблена ходова частина. «Козак-2М1» відрізнявся від попередника значно кращою прохідністю, більш плавним ходом, вищою швидкістю руху по перетятій місцевості тощо. Місткість бронеавтомобіля та озброєння відповідали моделі «Козак-2».

Наказом міністра оборони 03.04.2020 «Козак-2М1» взяли на озброєння ЗСУ. Його класифікують як броньовану бойову колісну машину — ББКМ. Ще з січня 2020 з'являлись повідомлення про наміри придбання для потреб ЗСУ 140 бронеавтомобілів «Козак-2М1». 06.12.2021 ЗСУ передали першу партію бронеавтомобілів «Козак-2М1» — 44 одиниці.

Окрім базового варіанту, ПрАТ «НВО «Практика»» створила модифікацію «Козак-2М2», яка пропонувалась на експорт [з опціональною заміною двигуна Івеко на Дойтц (нім. Deutz) або Катерпіллар

(англ. Caterpillar, CAT) і механічної коробки передач — на автоматичну]. Цей варіант міг комплектуватись тридверним або п'ятидверним кузовом. Планувалось налагодити ліцензійне виробництво «Козак-2М2» в Індонезії. У грудні 2021 був продемонстрований перший індонезійський прототип, однак інформація про подальший розвиток цього проекту відсутня.

На замовлення Державної прикордонної служби України (ДПСУ) у 2016 був створений «Козак-3» — броньований автомобіль підвищеної прохідності Ленд Ровер Дефендер (англ. Land Rover Defender). Кількість виготовлених машин, ймовірно, не перевищувала кільканадцяти одиниць. Про «Козак-4» відомо вкрай мало — він описується як транспортна машина місткістю 15 осіб, яка проходила випробування в НГУ.

Альтернативою агрегатам Івеко стало використання шасі американського автомобіля Форд F-550 (англ. Ford). Прототип «Козак-5», побудований на цій базі, представили на виставці «Зброя та безпека — 2016». На відміну від «Козак-2», машина позиціонувалася не як армійський бронеавтомобіль, а як поліцейський, зокрема для підрозділів спеціального призначення КОРД (Корпус оперативно-раптовий дії). У базовому варіанті озброєння на «Козак-5» відсутнє, однак він міг комплектуватися кулеметом на турелі. У жовтні 2017, на черговій виставці «Зброя та безпека», демонструвався варіант з баштою БПУ-1 від БРДМ-2, в якій встановлювалися кулемети КПВТ (калібр 14,5 мм) і ПКТ (7,62 мм).

Спеціальний варіант «Козак-5МПЛ» призначався для груп розмінування Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Він мав служити для транспортування мін, що не розірвались, а також саморобних вибухових пристроїв. Відмінність полягала у довшій колісній базі та спеціальній конструкції корпусу, розрахований на вибух мін/саморобних вибухових пристроїв, що перевозились. Крім того, автомобіль обладнали відсіком для спеціального інструменту піротехнічної команди. У червні 2018 ДСНС отримала вісім екземплярів «Козак-5МПЛ».

Влітку 2021 виготовили та випробували «Козак-6» — машину з чотиридверним кузовом без даху. Вона призначалась для участі у вій-

ськових парадах і навіть брала участь в репетиції параду в серпні 2021. МО України планувало закупити три такі машини, але згодом відмовилось від цієї ідеї, тож прототип «Козак-6» повернули виробнику.

Бронеавтомобіль «Козак-7», на відміну від поліцейського «Козак-5», позиціонувався як суто військова машина. Базове шасі Форд F-550 було суттєво посилене — встановлені ступиці коліс від американського армійського автомобіля ДжейЛТВ (англ. JLTV, Joint Light Tactical Vehicle), посилені мости та ресори. Кузов став тридверним. Порівняно з «Козак-2М1» бронеавтомобіль відрізнявся кращими ергономічними показниками, поліпшеними динамічними характеристиками, а також нижчою вартістю і простішою технологією виробництва. З іншого боку, він мав рамну конструкцію, яка вважалась основним недоліком «Козака-2» і стала причиною появи машини «Козак-2М1» з тримальним корпусом.

Бронеавтомобіль «Козак-7» створювався для неназваного іноземного замовника за індивідуальним технічним завданням. 25.01.2022 ця машина була продемонстрована командуванню ЗСУ.

Характеристики

Усі бронеавтомобілі родини «Козак» побудовані на двовісних повнопривідних шасі і мають рамну конструкцію (за винятком «Козак-2М1/М2», що мають тримальний кузов). Кузов здебільшого закритий п'ятидверний («Козак-2М2» і «Козак-7» — закритий тридверний, «Козак-6» — відкритий чотиридверний). Двигун — дизельний, коробка передач — механічна (для машин, побудованих на шасі Форд F-550 — автоматична). Кузов зварний, з листів броньової сталі Мілукс (фін. Miilux; виробництво Фінляндії).

Озброєння — кулемет (калібр 7,62 мм або 12,7 мм), чи автоматичний гранатомет (калібр 30 мм або 40 мм) на відкритій турелі або у відкритій згори одномісній башті типу «корона». У травні 2015 демонструвався «Козак-2», додатково озброєний протитанковим ракетним комплексом «Стугна-П». У листопаді 2021 були завершені випробування бронеавтомобіля «Козак-2М1», обладнаного дистанційно ке-

рованим модулем Сарп Дуал (англ. Sarp Dual) з кулеметами калібрів 12,7 і 7,62 мм виробництва турецької фірми Аселсан (тур. Aselsan).

Модифікація	«Козак-2М1»	«Козак-7»
Повна маса, кг	15000	11800
Місткість, чол.	9	8
Довжина, мм	6660	6600
Ширина, мм	2560	2340
Висота по даху корусу, мм	2670	2600
Кліренс, мм	430	370
Потужність двигуна, к. с.	279	390
Швидкість по шосе, км/год	110	150

«Козак» в Україні

Бронеавтомобілі «Козак-2» (СБА «Козак-001») надходять до частин НГУ з липня 2015, у ДПСУ — з лютого 2016, для ЗСУ — з листопада 2017. У ЗСУ використовуються, переважно, Десантно-штурмовими військами (ДШВ), а з грудня 2020 — морською піхотою Військово-морських сил. З 2015 бронеавтомобілі «Козак-2» використовувались у зоні Антитерористичної операції на Сході України (АТО).

Бронеавтомобілі «Козак-2М1» надходили, насамперед, до частин ДШВ і Сил спеціальних операцій.

Деяка кількість бронеавтомобілів «Козак-3» використовується ДПСУ. Один бронеавтомобіль «Козак-5» у 2017 отримала НГУ, вісім «Козак-5МПЛ» у 2018 — ДСНС. Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24.02.2022 бронеавтомобілі «Козак-5» і «Козак-7», що призначались для закордонних замовників, але ще не були відправлені, передали Силам оборони України.

Експорт

У 2020 два бронеавтомобілі «Козак-2» придбала Індонезія з метою подальших випробувань.

Саудівська Аравія замовила 60 броневих автомобілів «Козак-5», перша партія яких була готова до відправки у квітні 2021.

Література

1. Згурец С. Блеск и скрежет стали. Уроки войны. Киев : Defense Express, 2016. 200 с.
2. Біла книга 2017. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2018. 152 с.
3. Біла книга 2021. Оборонна політика України. Київ : Міністерство оборони України, 2022. 124 с.
4. Ткачук П., Попко С., Харук А. та ін. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2021). Львів : Національна академія сухопутних військ, 2022. 269 с.

А. І. Харук

Mi-8МСБ

Mi-8МСБ — український варіант модернізації двомоторного середнього транспортного гелікоптера Mi-8. Розробило акціонерне товариство «Мотор Січ».

Історична довідка

Розробку варіанту модернізації гелікоптера Mi-8Т розпочато АТ «Мотор-Січ» наприкінці 1990-х. Ключовим елементом стала заміна двигунів ТВ2-117 більш потужними ТВ3-117ВМА-СБМ1В. Цей двигун сертифіковано 2007. Перший модернізований гелікоптер Mi-8МСБ був готовий у листопаді 2010.

Керівництво підприємства «Мотор Січ» 2011 ухвалило рішення про перенесення виробництва Mi-8МСБ на Оршанський авіаремонтний завод (Білорусь), контрольний пакет акцій якого викуплено. За рік здійснено технічне переоснащення підприємства. У травні 2012 прототип Mi-8МСБ продемонстровано на виставці «ГеліРусія» (англ.

«HeliRussia») 2012 у м. Москві, після чого укладено протокол про наміри щодо модернізації гелікоптерів на АТ «Московський авіаційно-ремонтний завод ДТСААФ» (не реалізовано).

15.08.2013 Мі-8МСБ встановив світовий рекорд висоти польоту (в підкласі Е-1g — двомоторні вертольоти злітною масою 6–10 т): піднявся на 9150 м.

У вересні 2013 представлено перший Мі-8МСБ, модернізований на заводі в м. Орші для білоруської компанії.

19.04.2014 на озброєння Збройних сил України (ЗСУ) взято військовий варіант Мі-8МСБ-В. Він відрізняється можливістю підвищення озброєння (некерованих і керованих ракет різних типів, авіабомб, контейнерів із гарматами й кулеметами), а також наявністю спеціального військового обладнання (зокрема засобів захисту від зенітних ракет).

20.11.2015 державне підприємство «Завод 410 цивільної авіації» отримало сертифікат на право виконання модернізації Мі-8Т до рівня Мі-8МСБ.

У жовтні 2017 пройшли випробувальні пуски з Мі-8МСБ-В 122-мм некерованих авіаційних ракет С-13. У листопаді 2018 почали випробування Мі-8МСБ-В, обладнаного оптико-електронним прицільним комплексом ПМ-ЛКТ «Спектр», який забезпечує застосування протитанкових керованих ракет «Бар'єр». 2018 на озброєння ЗСУ взято гелікоптер Мі-8МТВ-МСБ1 — Мі-8МТВ, обладнаний двигунами ТВ3-117ВМА-СБМ1В.

Характеристики

Під час модернізації гелікоптера Мі-8Т у варіант Мі-8МСБ його двигуни ТВ2-117 (потужністю 1500 к. с.) замінено на ТВ3-117В-МА-СБМ1В (2500 к. с.), головний редуктор ВР-8 — на ВР-14МС. 2020–2021 пройшов випробування оновлений комплекс пілотажно-навігаційного обладнання для Мі-8МСБ, створений фірмою «Сторк» (м. Київ).

Військовий варіант Мі-8МСБ-В додатково отримує систему управління озброєнням СКЗ-8В, опціонально — систему 524Р для

управління вогнем ПТКР «Бар'єр» із комплексом ПМ-ЛКТ, систему самооборони виробництва фірми «Адрон» (м. Київ), включаючи станцію активних інфрачервоних завад КТ-01АВ «Адрос» та інше спеціальне обладнання.

Варіанти

- Мі-8МСБ — модернізований цивільний варіант Мі-8Т;
- Мі-8МСБ-В — модернізований військовий варіант Мі-8Т;
- Мі-8МСБ-Т — повітряний командний пункт на базі Мі-8МСБ;
- Мі-8МТВ-МСБ1 — модернізований військовий варіант Мі-8МТВ.

Мі-8МСБ в Україні

Два цивільні гелікоптери Мі-8МСБ станом на квітень 2014 експлуатувала авіакомпанія «Мотор Січ».

2014–2018 ЗСУ отримали 23 модернізовані гелікоптери Мі-8МСБ-В, на 2019–2021 заплановано модернізацію ще 18. Більшість Мі-8МСБ-В надійшли до частин авіації Сухопутних військ Збройних сил України. На кінець 2021 у складі 11-ї, 12-ї, 16-ї та 18-ї бригад армійської авіації було 20 Мі-8МСБ-В. Повітряні сили Збройних сил України мали 9 таких гелікоптерів у 456-й і 15-й бригадах транспортної авіації, Військово-морські сили Збройних сил України — 4 у 10-й морській авіаційній бригаді.

Крім ЗСУ, Мі-8МСБ-В постачали структурам Міністерства внутрішніх справ України (МВС України). 2015–2019 5 таких гелікоптерів отримала авіація Національної гвардії України, 2020–2021 два Мі-8МСБ-В у неозброєному варіанті надійшли до Державної прикордонної служби України. Крім того, МВС України 2015 отримало один Мі-8МСБ-В у пошуково-рятувальному варіанті.

Після початку широкомасштабного вторгнення військ Російської Федерації 24.02.2022 гелікоптери Мі-8МСБ-В активно використовують у бойових діях. Так, їх застосовували для перекидання на небезпечні напрямки мобільних протитанкових груп. Відзначено також застосування Мі-8МСБ-В для ураження ворожих військ некерованими авіаційними ракетами С-13.

Експорт

Білоруська компанія «ОршаАвіа» (англ. «OrshaAir») замовила два Мі-8МСБ, перший з яких був готовий у вересні 2013. У жовтні 2013 один Мі-8МСБ поставили до Перу для компанії «АероТехнік» (англ. «AeroTecnic»). 2018 один Мі-8МСБ поставлено до Казахстану, де його експлуатує компанія «КазМедЕйр» (англ. «KazMedAir»). У жовтні 2018 один Мі-8МСБ придбала компанія «Служба вертольотів спеціального рейсу Берлін» (нім. «Spezialflug Berlin Hubschrauberdienst»).

Література

1. Біла книга 2014. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2015. 85 с.
2. Біла книга 2018. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2019. 172 с.
3. The Military Balance 2022. London : The International Institute for Strategic Studies, 2022. 528 p.
4. Kwasek T. Mi-8MSB-W. Modernizacja ukraińskich «koni roboczych» // Lotnictwo. 2023. № 3. Р. 32–38.

А. І. Харук, В. В. Мельник

МІ-24: УКРАЇНСЬКІ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Мі-24: українські модернізації — удосконалені варіанти радянського ударного гелікоптера Мі-24 (на базі Мі-24В та Мі-24П) із оновленими силовою установкою, бортовим обладнанням і комплексом авіаційного озброєння, розроблені й виготовлені підприємствами України починаючи з 2000-х років.

Історична довідка

Модернізація ударних гелікоптерів Мі-24П здійснювалась для авіації Сухопутних військ Збройних сил України. З цією метою від 2007 реалізовувалась дослідно-конструкторська робота під шифром «Helicopter» (від англ. helicopter — гелікоптер) за участю українських підприємств

(КАРЗ «Авіакон», БАТ «Мотор Січ», ДККБ «Луч», ЦКБ «Арсенал», НВФ «Адрон») і французької фірми Сажем (франц. Sagem). Планувалась заміна старих двигунів на нові ТВ3-117ВМА-СБМ1В, інтеграція протитанкового ракетного комплексу (ПТРК) «Бар'єр-В», встановлення сучасної оглядово-прицільної станції та іншого обладнання французького й українського виробництва. Інтегратором проекту виступав КАРЗ «Авіакон». 2008 виготовили демонстраційний зразок удосконаленого вертольота з новими двигунами, 2011 — повноцінний прототип Мі-24ПУ1 із новим бортовим обладнанням та озброєнням. 2012 Збройні сили України (ЗСУ) офіційно взяли Мі-24ПУ1 на озброєння.

2008 Азербайджан уклав контракт з українською компанією «Спецтехноекспорт» на десять вживаних гелікоптерів Мі-24, які перед поставкою повинні були пройти модернізацію. Проект переобладнання розробила фірма АТЕ з Південно-Африканської Республіки (ПАР), але модернізація передбачала широке застосування компонентів українського виробництва. Практичною реалізацією займався КАРЗ «Авіакон». Від ПАР гелікоптери отримали прицільно-навігаційну систему і 20-мм гармату F2. Внесок України включав нові двигуни ТВ3-117ВМА, ПТРК «Бар'єр-В» із керованими ракетами РК-2В (Азербайджан став першим покупцем цих ракет) і станцію завад КТ-01АВ «Адрон». Модернізація гелікоптерів, які отримали позначення Мі-24G (від азерб. Гесә — ніч, що підкреслювало набуту в ході модернізації здатність діяти вночі), пройшла у 2010–2011.

Варіанти

- Мі-24ПУ1 — модернізований на базовому варіанті Мі-24П для ЗСУ;
- Мі-24G — модернізований на базі Мі-24В для збройних сил Азербайджану.

Характеристики

Обидва варіанти модернізації — Мі-24ПУ1 та Мі-24G — мають спільні оновлення: заміну двигунів на більш потужні, удосконалення прицільного обладнання, інтеграцію ПТРК «Бар'єр-В», підсилення

захисту завдяки встановленій станції завад. Водночас Мі-24G відрізняється ширшими можливостями бортового обладнання та заміною у комплексі озброєння 12,7-мм чотириствольного кулемета ЯкБ (первинне озброєння Мі-24В) на 20-мм гармату F2. Натомість на Мі-24ПУ1 залишили 30-мм двоствольну гармату ГШ-30-2, як на базовому варіанті Мі-24П.

Мі-24ПУ1 в Україні

Потреби авіації Сухопутних військ ЗСУ первинно визначались приблизно у 50 модернізованих гелікоптерів Мі-24. Однак через брак фінансування спочатку випустили тільки три гелікоптери Мі-24ПУ1, які у 2014 знаходились на КАРЗ «Авіакон». Військовим їх передали у жовтні 2016. Надалі робота з модернізації загальмувалась через брак ключових вузлів — лопатей гвинта, які в Україні не виготовлялись. Лише освоєння їхнього виробництва дало змогу відновити модернізацію, і в жовтні 2021 авіації Сухопутних військ ЗСУ передали другу партію Мі-24ПУ1 — іще три одиниці. 2018 на озброєння взяли комплексний тренажер екіпажа вертольота КТВ-24ПУ1.

Вертольоти Мі-24ПУ1 участі в антитерористичній операції на Сході України не брали. Із 24.02.2022 ЗСУ активно застосовують гелікоптери Мі-24ПУ1 під час ведення бойових дій в російсько-українській війні.

Експорт

Азербайджан у 2010–2011 отримав сім гелікоптерів Мі-24G; країні також доставили два (за іншими даними — три) Мі-24ПУ1. Гелікоптери надійшли на озброєння Першої ескадрильї повітряних сил Азербайджану; брали участь у бойових діях проти невизнаної Нагірно-Карабахської республіки. 02.04.2016 один Мі-24G був збитий, екіпаж загинув.

Література

1. Біла книга 2014. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2015. 85 с.

Річкова флотилія Військово-морських сил Збройних сил України

2. Kharuk A. Współpraca w zakresie lotnictwa wojskowego pomiędzy Ukrainą a państwami Kaukazu // *Kavkaz — Przeszłość — Terazniejszość — Przyszłość*. 2018. № 4. Р. 122–131.
3. Біла книга 2018. Збройні Сили України. Київ : Міністерство оборони України, 2019. 172 с.
4. Харук А., Мельник В. Армійська авіація Сухопутних військ Збройних сил України як складова забезпечення обороноздатності держави // *Военно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів (кінець XX — початок XXI століть)* / Відп. ред. І. Соляр; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2021. С. 154–165.

А. І. Харук, В. В. Мельник

РІЧКОВА ФЛОТИЛІЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Річкова́ флотілія Військо́во-морськи́х сил Збро́йних сил Украї́ни — оперативно-тактичне об'єднання, призначене для підтримки сил у прирічкових операційних районах, які діють біля Дніпра та інших річок.

Озброєння — катери різного призначення і берегові протикатерні комплекси.

Історична довідка

Першим річковим з'єднанням у складі сучасних Військово-морських сил України [ВМС України; від 2002 Військово-морські сили Збройних сил України (ВМС ЗС України)], стала 3-тя бригада річкових кораблів, утворена 01.05.1995 на р. Дунай внаслідок поділу 116-ї бригади річкових катерів Чорноморського флоту СРСР. До її складу увійшли чотири артилерійські катери проекту 1204, корабель управління «Дунай» і кілька допоміжних суден. У лютому 1996 3-тю бригаду річкових катерів розформували, а її матеріальну частину передали Державному комітету з охорони Державного кордону України.

Російсько-українська війна

У січні 2013 у складі ВМС ЗС України був сформований 24-й окремих дивізіон річкових катерів. Тимчасово він базувався у м. Одесі, а діяти мав на Дунаї та Дніпровсько-Бузькому лимані. До складу дивізіону увійшли артилерійські катери проекту 1400М (один) і проекту 376У (два). Ці катери були лише тимчасовим рішенням — у перспективі 24-й дивізіон мав отримати дев'ять малих броньованих артилерійських катерів проекту 58155 «Гюрза-М». Однак 24-й дивізіон розформували (2014), а його катери передали до складу 1-го дивізіону охорони та забезпечення (з 2018 — 1-й дивізіон кораблів охорони рейду). Цьому дивізіону передали і новозбудовані катери проекту 58155.

На початку серпня 2021 в районі Києва провели навчання за участю трьох артилерійських катерів проекту 58155 і десантного катера проекту 1176, що прибули з Чорного моря. Також у навчаннях взяли участь річкові підрозділи Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій. 24.08.2021 на Дніпрі вперше за роки незалежності був проведений військовий парад річкового компоненту Сил безпеки й оборони України (СОУ).

Широкомасштабне вторгнення Росії

У березні 2022 на Дніпрі була утворена Річкова флотилія ВМС ЗС України. Структура формувалась із врахуванням гідрологічних особливостей Дніпра у межах України. Адже прохід суден через каскад водосховищ (утворені у другій пол. 20 ст. на значній частині течії річки) можливий лише із використанням шлюзів, що у воєнний час вкрай утруднено. Тому Річкова флотилія формувалась із двох частин. Відповідно до директиви Головнокомандувача ЗС України (03.04.2022) у Києві почалось формування 26-го окремого дивізіону річкових катерів (ОДнРК; 15.04.2022). Він увійшов у підпорядкування сил оборони Києва. Інша директива Головнокомандувача ЗС України (22.07.2022) стосувалась формування 27-го ОДнРК, призначеного для дій у нижній течії Дніпра, із базою в м. Запоріжжі.

Технічне оснащення

Основу озброєння Річкової флотилії спочатку становили мобілізовані цивільні катери. Восени 2022 надійшли десять патрульних катерів *CiArk Dauntless* (англ. *SeaArk Dauntless*, корпорація *US Watercraft*; США), отримані в рамках військово-технічної допомоги від уряду США. Передавались катери й інших типів, у тому числі напівжорсткі надувні, але однозначно встановити їхню приналежність до Річкової флотилії складно [їх також використовують інші складові СОУ, наприклад, Головне управління розвідки Міністерства оборони України (ГУР МОУ) та Морська піхота ЗС України].

26-й ОДнРК отримав десантний катер *Шерп* ze Шаттл (англ. *Sherp The Shuttle*, виробник ТОВ «Квадро Інтернешнл»; вересень 2022) і малий броньований артилерійський катер «Буча» (Р181, останній, восьмий катер проєкту 58155; 26.05.2023).

Відео навчань на одному із дніпровських водосховищ (пресслужба ВМС ЗС України, 06.07.2024) продемонструвало висадку десанту, в якій беруть участь катери типу *Уйско* (англ. *Uisko*, суднобудівник *Marine Alutech Watercat M11*; Фінляндія), неназвану кількість яких передала Україні Фінляндія.

У складі обох дивізіонів (26-й і 27-й) утворені берегові протика-терні ракетні батареї; озброєння — ракетні комплекси *RBS 17* зі спеціально модифікованими ракетами «Хеллфайр» із лазерним наведенням, отримані від уряду Швеції (перше відео бойового застосування *RBS 17* з'явилося у жовтні 2022).

Служба і бойове застосування

Від початку утворення 26-й ОДнРК ніс патрульну службу на Дніпрі та Київському водосховищі. Після відступу збройних формувань Росії від Києва, коли загроза з північного напрямку знизилась, частину сил 26-го ОДнРК скерували на Запорізький напрямок (липень 2022). Для частини дивізіону, яка лишилась у Києві, одним із пріоритетних завдань стала протиповітряна оборона — катери 26-го ОДнРК діють як і мобільні вогневі групи на суші; мають на рахунок збиті ракети крилаті та безпілотні літальні апарати «Шахед-136».

27-й ОДнРК брав участь у висадці десантів і переправі підкріплень через Дніпро на Запорізькому напрямі. Від вересня 2023 цей дивізіон разом із частиною сил 26-го ОДнРК діяв у підпорядкуванні тактичної групи морської піхоти у Миколаївській та Херсонській областях, забезпечуючи операції на плацдармі в районі с. Кринки (Олешківська територіальна громада Херсонського району, лівий берег Дніпра). Катери забезпечували ротацію особового складу, доставляли боєприпаси і продукти харчування, евакуювали поранених і загиблих.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 633-р від 18.07.2023 на Річкову флотилію були покладені додаткові функції — контролю над судноплавством на Дніпрі. Усі цивільні структури зобов'язані забезпечувати відповідно до компетенції взаємодію із підрозділами ВМС ЗС України під час виконання ними поставлених завдань в умовах воєнного стану на судноплавних внутрішніх водних шляхах, що проходять територіями, на яких встановлений особливий режим; погоджувати в обов'язковому порядку із Річковою флотилією ВМС ЗС України ухвалення рішень щодо пересування плавучих транспортних засобів судноплавними внутрішніми водними шляхами; забезпечувати координацію сил та засобів, зокрема через ситуаційний центр Річкової флотилії ВМС ЗС України, у межах виданих військовим командуванням наказів (директив) з питань забезпечення оборони, громадського порядку і безпеки, здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Зоною відповідальності 26-го ОДнРК стала ділянка від кордону з Білоруссю до Канівського водосховища включно, 27-го ОДнРК — від Кременчуцького водосховища до Каховської ГЕС імені П. С. Непорожнього.

Обидва дивізіони Річкової флотилії (26-й і 27-й ОДнРК) нагороджені почесною відзнакою «За мужність і відвагу» (04.07.2024).

Джерела

1. Деякі питання здійснення координації та контролю за судноплавством на внутрішніх водних шляхах в умовах воєнного стану: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 633-р від 18 липня 2023 р. // Верховна Рада України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2023-%D1%80#Text>
2. Про відзначення почесною відзнакою «За мужність і відвагу»: Указ Президента України № 449/2024 від 4 липня 2024 р. // Президент України. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4492024-51381>
3. Про відзначення почесною відзнакою «За мужність і відвагу»: Указ Президента України № 450/2024 від 4 липня 2024 р. // Президент України. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4502024-51385>

Література

1. BMC України сформували перший дивізіон річкової флотилії на Дніпрі // Militarnyi. 2022. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vms-ukrayiny-sformuvaly-pershyj-dyvizion-richkovoyi-flotyliy-na-dnipri/>
2. До складу річкового дивізіону на Дніпрі надійшов катер Sea Ark Dauntless // Militarnyi. 2022. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/do-skladu-richkovogo-dyvizonu-na-dnipri-nadijshov-kater-sea-ark-dauntless/>
3. Віват В., Дюрдєв В. Ми повинні мати такий флот, який більше не дасть загарбнику навіть планувати напад на Україну — Олексій Неїжпапа // АрміяInform. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/07/02/my-povynni-maty-takyj-flot-yakyj-bilshe-ne-dast-zagarbnyku-navit-planuvaty-napad-na-ukrayinu-oleksij-neyizhpapa/>
4. BMC ЗСУ прийняли МБАК «Буча» // Militarnyi. 2023. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vms-zsu-pryjnyaly-mbak-bucha/>

А. І. Харук

СПЕЦІАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ ЗАГІН

Спеціальний авіаційний загін — авіаційне формування у складі Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної

служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), призначене для пошуково-рятувальних і медико-евакуаційних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, проведення спеціальних робіт у складних умовах.

Історична довідка

300-й Окремий спеціальний авіаційний загін (військова частина Д1070) утворено на аеродромі «Ніжин» (Чернігівська область) відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Спеціального авіаційного загону Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи» від 22.02.1999 № 242. Базою для формування загону стала 18-та окрема дальня розвідувальна ескадрилья Військово-повітряних сил України, розформована 30.11.1999 на підставі Директиви Міністерства оборони України № 15/1/0150 від 30.04.1999.

У грудні 2005 частину реорганізовано в Спеціальний авіаційний загін Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (після реорганізації в грудні 2010 — Міністерства надзвичайних ситуацій України).

3 травня 2013 — Спеціальний авіаційний загін Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій (Спеціальний авіаційний загін ДСНС).

Структура

У складі Спеціального авіаційного загину ДСНС:

- управління і штаб;
- група спеціального зв'язку та режиму секретності;
- метеорологічна служба;
- група керівництва польотами;
- фінансово-економічна група;
- авіаційна ескадрилья спеціального призначення на літаках;

- авіаційна ескадрилья спеціального призначення на гелікоптерах;
- інженерно-авіаційна служба;
- пошуково-рятувальна і парашутно-десантна служба;
- група засобів розпізнавання;
- відділення оброблення інформації та об'єктивного контролю;
- частина авіаційно-технічного і матеріального забезпечення;
- група аеродромного обслуговування і забезпечення польотів (із постійним місцем дислокації в аеропорту «Жуляни», м. Київ);
- вузол зв'язку (автоматизованих систем управління і радіотехнічного забезпечення);
- медична служба;
- пожежний пост;
- відділення охорони.

Авіаційна техніка

На початок 2022 Спеціальний авіаційний загін ДСНС мав 6 видів авіаційної техніки.

- Ан-32П — протипожежний і транспортний літак. 2007–2008 придбано 4 нові Ан-32П (серійні номери: 36-08, 36-09, 36-10 і 37-01; бортові номери: 31, 32, 33, 34). У грудні 2021 замовлено ще один літак цього типу. Проте через повномасштабне вторгнення Російської Федерації контракт не реалізовано.

- Ан-26 — транспортний літак. У строю — 2 екземпляри: бортовий номер 01 (серійний номер 61-07, виготовлено 1978, капітально відремонтовано — 2018) і 04 (серійний номер 47-09, виготовлено 1977, переобладнано 2016 в медично-евакуаційний).

- Ан-30 — аерофотознімальний літак. У строю — 1 екземпляр: бортовий номер 12 (серійний номер 03-02, виготовлено 1973, відремонтовано 2014; використовують переважно як транспортний).

- Мі-8 — середній транспортний, рятувальний і протипожежний гелікоптер. У строю — 4 екземпляри, зокрема 3 Мі-8МТ (бортові номери: 22, 23 і 24; випущено 1986, 1986 і 1988) і 1 Мі-9 (колишній повітряний командний пункт, переобладнаний у транспортний; бортовий номер 28, випущено 1983).

- Eurocopter EC145 (BK-117C-2) — легкий пошуково-рятувальний і медико-евакуаційний гелікоптер. 2009 придбано 2 екземпляри (серійні номери: 9266 і 9306, бортові — 42 і 43).

- Airbus Helicopters H225 (EC225LP) — середній транспортний, рятувальний і протипожежний гелікоптер. 2018–2021 отримано 6 екземплярів (серійні номери: 2725, 2747, 2744, 2708, 2739 і 2745, бортові — від 51 до 56).

Служба

Головним завданням Спеціального авіаційного загону ДСНС було гасіння лісових пожеж. Наприклад, навесні 2020 під час їх гасіння у Чорнобильській зоні здійснено 46 скидів води, із них 30 — літаками Ан-32П і 16 — гелікоптерами Мі-8. Майже щороку в літній сезон літаки Ан-32П працювали за кордоном. Так, у липні та серпні 2021 в Туреччині 2 такі літаки здійснили 124 скиди води.

Залучали авіацію ДСНС і до ліквідації наслідків надзвичайних подій техногенного характеру, зокрема влітку 2016 2 літаки Ан-32П брали участь у гасінні пожежі на Грибовецькому сміттєзвалищі поблизу м. Львова.

Із початком російської агресії проти України 2014 Спеціальний авіаційний загін ДСНС отримав нові завдання. Його гелікоптери були останніми державними повітряними суднами України, які діяли над окупованим Кримом. 06.03.2014 гелікоптер Мі-8 доставив до м. Севастополя (на територію Севастопольського авіаремонтного заводу) групу журналістів. Його екіпаж затримали озброєні особи без розпізнавальних знаків. Увечері того ж дня інцидент вдалося врегулювати, а гелікоптер з екіпажем і журналістами вилетів на неокуповану частину України. 08.03.2014 гелікоптер ДСНС доставив дизель-генератор у блокований російськими військовослужбовцями український гарнізон у м. Феодосія.

Із початком російської агресії у Донецькій та Луганській областях літаки і гелікоптери Спеціального авіаційного загону ДСНС залучалися до виконання транспортних перевезень. Під час одного з таких рейсів у Чугуївському районі Харківської області розбився гелікоптер Мі-9 (бортовий номер 29), загинуло 3 членів екіпажу.

На початку лютого 2022 більшість повітряних суден Спеціального авіаційного загону ДСНС були евакуйовані за кордон. Літаки Ан-32П і Ан-26 беруть участь у перевезеннях гуманітарних вантажів. У серпні 2022 літак Ан-32П і гелікоптер Мі-8 залучали до гасіння лісових пожеж у Закарпатській області.

18.01.2023 у м. Броварах Київської області під час виконання службового польоту розбився гелікоптер Н225 (бортовий номер 54), на борту якого перебувало керівництво Міністерства внутрішніх справ України на чолі з міністром Д. Монастирським (1980–2023; Україна). Загинули 3 члени екіпажу і 7 пасажирів, 4 особи — на землі, ще 25 осіб були поранені.

Джерела

Про створення спеціального авіаційного загону Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України № 242 від 22 лютого 1999 р. // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242-99-%D0%BF#Text>

Література

1. Charuk A. Antonow An-26 // Lotnictwo. 2020. № 9. P. 68–81.
2. Charuk A. Lotnictwo Pacstwowej siuiby ds. Antonow An-26. Sytuacji Nadzwyczajnych Ukrainy // Lotnictwo. 2023. № 2. P. 28–32.

А. І. Харук

ТАНКОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Танкобудування в Україні — галузь важкої промисловості України, що спеціалізується на виробництві танків, а також інших машин на їхній базі.

Періодизація

Танкобудування в Україні веде свій відлік від 1920-х. У його розвитку простежується умовних 5 етапів:

- 1920–1931 — перші спроби налагодити виробництво танків;
- 1932–1941 — масове виробництво танків на підставі американської ліцензії, з 1940 — власних розробок;
- 1943–1963 — відбудова галузі, виробництво середніх танків з урахуванням досвіду Другої світової війни та нових вимог, зумовлених появою ядерної зброї;
- 1964–1991 — виробництво та удосконалення першого в світі основного бойового танка (ОБТ) Т-64 і його варіантів;
- із 1991 — розвиток і модернізація ОБТ у незалежній Україні.

Історична довідка

Навесні 1920 на Харківському паровозобудівному заводі (ХПЗ) почали ремонт танків, захоплених Червоною армією у білогвардійців — важких Mk V, середніх Mk A (обидва — британського виробництва) та легких «Рено» (французького виробництва). 1924 на ХПЗ налагодили виробництво гусеничних тракторів «Комунар» (на базі німецького Hanomag WD-50). Набутий досвід дав змогу включити ХПЗ до програми радянського танкобудування. 1927 почалося проектування «маневреного» (середнього) танка Т-12, яке вели конструктори заводу спільно з фахівцями московського Гарматно-арсенального тресту. Компоновку Т-12 запозичено в американських танків М 1921 та М 1922. Силуву установку — бензиновий двигун М-6 (адаптований варіант авіаційного мотора — копії французького «Іспано-Сюїза» HS 8Fb) — виробляв завод № 29 (м. Запоріжжя). Броньовані корпуси постачав Іжорський завод (тепер РФ). За виготовлення ходової частини й кінцевий монтаж танка відповідав ХПЗ. Випробування дослідного екземпляра почали у грудні 1929, проте через недоліки у серійне виробництво Т-12 не впроваджували. З кінця 1929 проектували Т-24 — полегшений варіант «маневреного» танка Т-24. 1931 виготовили 24 такі машини, які стали першими радянськими серійними середніми танками.

У квітні 1930 СРСР придбав ліцензію на американський колісно-гусеничний танк М 1931 конструкції Дж. В. Крісті (1865–1944; США). 13.02.1931 машину взяли на озброєння Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) під позначенням БТ-2 (рос. «быстроходный танк»). Він ру-

хався на гусеницях і колесах. У поєднанні з авіамотором «Лібберті» потужністю 400 к. с. (у СРСР випускали за ліцензією як М-5) це забезпечувало машині масою 11 т виняткові швидкісні характеристики: по шосе БТ-2 розвивав 51 км/год на гусеницях і 72 км/год на колесах. озброєння складалося з 37-мм гармати і 7,62-мм кулемета, екіпаж — 3 особи.

Для випуску БТ-2 обрали ХПЗ, зважаючи на наявність необхідного обладнання, дільниці складання танків, а також спеціального танко-конструкторського бюро. Перші три БТ-2 були готові до 01.11.1931, повномасштабне виробництво почалося 1932, ознаменувавши початок другого етапу розвитку танкобудування в Україні. 1932–1933 ХПЗ виготовив 620 танків БТ-2, більшість з яких через нестачу гармат отримали лише кулеметне озброєння (три 7,62-мм кулемети).

У березні 1933 почали випуск БТ-5 — модернізованого БТ-2 із новою баштою, озброєного 45-мм гарматою і 7,62-мм кулеметом. Частина танків комплектували радіостанціями (за рахунок зменшення бойового комплекту до гармати). За 1933–1934 виготовили 1887 танків БТ-5 (263 — із радіостанціями). 50 із них 1937 поставили до Іспанії. 1935–1940 на ХПЗ (1936 перейменованого на завод № 183) виготовляли танк БТ-7. Головні відмінності від БТ-5 — зварний корпус замість клепаного і новий двигун М-17Т потужністю 500 к. с. (танкова модифікація авіамотора М-17 — ліцензійного варіанта німецького BMW VI). Також дещо збільшили товщину броні. Маса БТ-7 порівняно з БТ-5 зросла з 11,5 до 13,9 т. Проте завдяки більш потужному двигуну швидкість становила 52 км/год на гусеницях і 72 км/год на колесах. Усього виготовили 5328 БТ-7 (більше, ніж було усіх інших типів танків в інших країнах світу на 1939). Випускали також командирську модифікацію з радіостанцією (боєкомплект гармати зменшено). З 1937 на БТ-7 встановлювали нову башту конічної форми (замість циліндричної) з додатковим 7,62-мм кулеметом у кормовій ніші. 1936–1937 виготовили 133 танки вогневої підтримки БТ-7А, озброєних 76,2-мм короткоствольними гарматами і трьома 7,62-мм кулеметами. 1938–1940 виготовили 788 танків БТ-7М із дизельними двигунами В-2 замість бензинових М-17Т.

У РСЧА танки серії БТ надходили на озброєння танкових бригад, із 1940 — танкових дивізій. Вони брали участь у конфліктах на оз. Хасан

(1938) і р. Халхін-Гол (1939), у поході РСЧА в Західну Україну і Західну Білорусь (1939), радянсько-фінській війні 1940, німецько-радянській війні 1941–1945 та війні проти Японії (1945). Саме БТ стали початком розвитку української школи танкобудування. Напрями вдосконалення: посилення бронювання (протиснарядне замість протикульного) та озброєння (76-мм довгоствольна гармата), перехід до дизельної силової установки і гусеничного ходу (замість колісно-гусеничного). Це призвело до появи танка Т-34, створеного під керівництвом М. Кошкіна (1898; тепер РФ — 1940; тепер Україна). 1940 доопрацювання конструкції здійснювали під керівництвом О. Морозова (1904; тепер РФ — 1979; тепер Україна). 1940–1941 на заводі № 183 виготовили 1677 Т-34. У вересні–жовтні 1941 завод № 183 евакуювали до м. Нижнього Тагілу (Свердловська область, РФ). На його базі (а також на основі місцевого Уралвагонзаводу і декількох евакуйованих підприємств, зокрема Маріупольського металургійного комбінату імені Ілліча) створили Уральський танковий завод № 183. Подальше удосконалення конструкції Т-34 відбувалося під керівництвом О. Морозова в м. Нижньому Тагілі.

Поряд із танками БТ у м. Харкові серійно випускали найважчий радянський танк 1930-х рр. — Т-35. Цю машину спроектовано 1930–1932 в м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург), де виготовили 2 дослідні зразки, 1933 на ХПЗ склали перші 2 серійні машини. До 1939 у м. Харкові випустили 61 такий танк. Т-35 став єдиним у світі серійним п'ятибаштовим танком. У центральній башті встановлювали 76-мм гармату і 2 кулемети. Попереду й позаду центральної башти — 4 менші башти: у двох із них ставили 45-мм гармату й кулемет, ще у двох — лише кулемет. Сьомий кулемет встановлювали у передній частині корпусу. Екіпаж Т-35 складався з 11 осіб. Броня була протикульною: її товщина становила 10–20 мм, верхній лобовий аркуш корпусу мав товщину 50 мм. Маса танка сягала 50 т. Двигун М-17Л потужністю 500 к. с. забезпечував максимальну швидкість по шосе 29 км/год. Танк Т-35 виявився невдалою машиною: великі розміри і тонка броня робили його легкою мішенню.

У перші дні німецько-радянської війни РСЧА втратила значну частину танкового парку. Для компенсації цих втрат вживали екстре-

них заходів, зокрема 20.07.1941 Державний комітет оборони СРСР ухвалив рішення про виробництво 2000 бронетракторів на Сталінградському і Харківському тракторних заводах. На першому виробництві бронетракторів так і не почали. На ХТЗ у вересні 1941 виготовили 142 машини ХТЗ-16 на шасі гусеничних тракторів СТЗ-3. Бронетрактор мав гасовий двигун потужністю 58 к. с., який забезпечував машині масою 8,6 т швидкість по шосе 17 км/год (перетнутою місцевістю — 5 км/год). Броня була протикульною, озброєння — встановлена у нерухомій рубці 45-мм гармата та 7,62-мм кулемет. У серпні–вересні 1941 55 (за іншими даними — 69) бронетракторів НІ-1 на шасі гусеничного трактора СТЗ-НАТІ виготовили на заводі імені Січневого повстання в м. Одесі. Від ХТЗ-16 вони відрізнялися меншою масою (7 т), наявністю обертової башти і складом озброєнням (1–2 7,62-мм кулемети; на двох машинах — 37-мм гармата).

Восени 1943 розпочато відновлення танкового виробництва у м. Харкові, що означало початок третього етапу розвитку танкобудування в Україні. Відбудоване підприємство (колишній завод № 183) отримало позначення № 75 (до війни мав Харківський завод дизельних двигунів). Для виробництва у м. Харкові обрали танк Т-44, створений О. Морозовим на базі дослідних зразків Т-34М і Т-43. За озброєнням він не відрізнявся від Т-34-85 (85-мм гармата і два 7,62-мм кулемети), але мав удосконалене компонування, більш прогресивну торсіонну підвіску замість свічкової і двигун зі збільшеною до 580 к. с. потужністю. Т-44 взяли на озброєння в липні 1944. До травня 1945 у м. Харкові виготовили 190 Т-44, до припинення випуску 1947 — 1823 танки. Т-44 не встиг взяти участь у Другій світовій війні. Єдиною бойовою операцією, в якій використовували такі танки, було придушення революції в Угорщині 1956. З озброєння радянської армії Т-44 зняли наприкінці 1970-х.

Від жовтня 1944 у м. Нижньому Тагілі під керівництвом О. Морозова проектували танк Т-54 зі 100-мм гарматою. 1947 завод № 183 випустив установочну партію, 1948 почався їх серійний випуск на заводах № 183 у м. Нижньому Тагілі, № 75 у м. Харкові та № 174 в м. Омську. 1951 почали випуск удосконаленого Т-54. Того ж року до м. Харкова був переведений О. Морозов, який очолив Харківське конструкторське

бюро з машинобудування (ХКБМ). Воно займалося удосконаленням Т-54 та перспективними розробками.

Т-54 «зразка 1951 року» робили на трьох заводах до 1955 (7009 екземплярів). 1955–1957 випускали Т-54А, 1957–1959 — Т-54Б. Статистика випуску цих модифікацій на заводі № 75 невідома. Однак лише тут виготовляли вогнеметний танк ТО-54, на якому пороховий вогнемет встановлювали поряд із гарматою, замість кулемета (110 екземплярів). Від 1948 у КБ заводу № 75 розробляли танковий мостоукладальник МТУ-54 на базі Т-54. За його допомогою можна було долати перешкоди завширшки до 11 м. Серійний випуск МТУ-54 почали 1956. Від 1950 завод № 75 випускав неброньований важкий артилерійський тягач АТ-Т, теж створений на базі Т-54. Цю машину виготовляли до 1979. На її основі створили спеціальні модифікації (інженерні машини БАТ, БАТ-М, МДК-2, носії РЛС, антарктичний всюдихід «Харків'янка»). 1958–1962 на заводі випускали танк Т-55. Його головна відмінність від базової моделі — встановлення системи протиатомного захисту (Т-55 став першим у світі серійним танком, обладнаним такою системою). 1963–1967 (паралельно з налагодженням випуску нового танка Т-64) виготовляли вдосконалений варіант Т-55А (відрізнявся підвищеним рівнем протирадіаційного захисту, низкою інших удосконалень).

1955 під керівництвом О. Морозова почали розробку принципово нового середнього танка з більш потужним озброєнням, кращою захищеністю та вищими динамічними характеристиками. 1962 його узятो на озброєння під позначенням Т-64. Цей танк відзначався нововведеннями, що дозволило позиціонувати його як перший у світі танк 3-ї генерації. Т-64 став першим представником нового класу основних бойових танків, які поєднували масогабаритні характеристики середніх танків із вогневою потужністю важких. Серед нововведень — комбінована броня (композитна багатошарова зі спеціальним наповнювачем); автомат заряджання гармати (завдяки чому екіпаж скоротили з 4 до 3 осіб); малогабаритний турбопоршневий багатопаливний дизельний двигун. Озброєння Т-64 — 115-мм гладкоствольна гармата Д-68 і 7,62-мм кулемет. Двигун 5ТДФ потужністю 700 к. с. дозволяв машині масою 36 т розвивати швидкість 60 км/год.

1964–1968 Харківський завод транспортного машинобудування (ХЗТМ; нова назва заводу № 75) виготовив 1192 танки Т-64. Глибокою модернізацією Т-64 став танк Т-64А, який випускали з 1969. Він був озброєний новою 125-мм гладкоствольною гарматою Д-81Т. Її доповнював 7,62-мм кулемет, із 1972 на башті додатково встановлювали 12,7-мм зенітний кулемет у дистанційно керованій установці (у радянському танкобудуванні вперше застосований саме на Т-64А; раніше встановлювали турелі з ручним керуванням).

Із 1973 розробляли танк Т-64Б (із комплексом керованої ракетної зброї «Кобра»), який взяли на озброєння 1976, а разом із ним — спрощений і дешевший варіант Т-64Б-1 (без такого комплексу). До 1985 ХЗТМ виготовлено 4200 Т-64Б і 1200 Т-64Б-1. 1985–1987 випускали танки Т-64БВ і Т-64Б1В (із комплексом «Кобра» і без нього), обладнані блоками навісного динамічного захисту «Контакт». Окрім лінійних танків, випускали командирські Т-64АК, Т-64БК і Т-64БВК. Вони відрізнялися наявністю додаткової радіостанції, іншого обладнання. Загальний обсяг виробництва усіх варіантів Т-64 сягнув 8000 екземплярів. У радянській армії танки родини Т-64 вважали зброєю першого удару: ними насамперед комплектували дивізії Групи радянських військ у Німеччині. За кордон Т-64 не постачали.

Із використанням елементів шасі Т-64 на ХЗТМ 1979 налагодили виробництво важкого транспортера-тягача МТ-Т «Еней». На його базі випускали інженерні машини БАТ-2, МДК-3, БГ-1, КГС-25, УПГ-92. Також елементи шасі Т-64 використані у плаваючих транспортерах ПТС-2 і ПТС-3 (створені 1973 і 1988). Випускав Луганський тепловозобудівний завод.

Керівництво СРСР розглядало Т-64 як єдиний основний бойовий танк. Спроби налагодити його випуск на заводах у м. Нижньому Тагілі й м. Омську призвели до появи ще двох моделей. У м. Нижньому Тагілі запровадили у виробництво Т-72 — спрощений варіант Т-64 із двигуном В-46 (розвиток В-2, який встановлювали ще на Т-34) й іншою ходовою частиною. У м. Омську почали випуск Т-80 — глибоко модифікованого Т-64 із газотурбінним двигуном. Ця машина стала фаворитом Міністерства оборони СРСР, незважаючи на високу вартість (1974 Т-80 коштував

480 тисяч крб, Т-64Б — 143 тисячі). Планували налагодити випуск Т-80 і у м. Харкові. Однак ХКБМ запропонував альтернативу — новий дизельний двигун 6ТД (1000 к. с.), за потужністю порівняний із газовою турбіною. У підсумку газотурбінних танків Т-80У в м. Харкові випустили 45. Від 1987 почали виробництво танків Т-80УД «Береза». Цю модель комплектували двигуном 6ТД, важила 46 т. Озброєння аналогічне Т-64Б, але встановлено іншу систему керування вогнем (1А45) і комплекс керованої ракетної зброї «Рефлекс». З 1988 замість навісного динамічного захисту встановлювали вбудований. Т-80УД надходили на озброєння Таманської й Кантемирівської дивізій, які вважали елітними.

Танкобудування в незалежній Україні

Після розпаду СРСР обсяги виробництва танків на ХЗТМ суттєво скоротили. Підприємство розпочало активний пошук зарубіжних покупців. Найбільшим успіхом став контракт із Пакистаном, відповідно до якого 1997–1999 поставлено 320 танків Т-80УД. Паралельно під керівництвом М. Борисюка (нар. 1934; тепер РФ) вели роботи з удосконалення танка. 1999 на озброєння Збройних сил України (ЗСУ) взято танк Т-84 із двигуном 6ТД-2 (1200 к. с.), новою баштою, вдосконалим динамічним захистом та іншими змінами. У серійне виробництво впровадили варіант Т-84У «Оплот» (замінили значну частину російських комплектуючих). Через недостатнє фінансування виготовлено лише 12 таких танків. 2009 узято на озброєння ЗСУ вдосконалий танк БМ «Оплот» (відомий також як «Оплот-М»), який серійно виробляють з 2013, а також експортують (контракт про постачання до Таїланду 49 танків «Оплот-Т» укладено 2011). Реалізують програми модернізації раніше випущених танків Т-64Б і Т-64БВ, які становлять основу танкового парку ЗСУ. 2003–2014 ЗСУ отримали 85 модернізованих танків Т-64БМ «Булат». Для експорту до Демократичної Республіки Конго створено варіант Т-64Б1М. Із 50 замовлених танків 2014–2016 поставлено 25, решта надійшла на озброєння Національної гвардії України (полку «Азов»).

Т-64БМ «Булат» мав добрі характеристики (за винятком недостатньої енергоозброєності), але був надто дорогим. Тому 2017 запропоновано дешевший варіант модернізації — Т-64БВ зразка 2017 (мо-

дернізовано 2017–2019 понад 150). Пізніше з'явилися удосконалені варіанти Т-64БВК зразка 2021, Т-64БВ зразка 2022, Т-64БМ2. На базі Т-64 створювали машини спеціального призначення: важка бойова машина піхоти БМПВ-64 (прототип виготовлено 2005), машина розмінування БМР (постачають ЗСУ з 2018), важкий бронетранспортер БТР-Т (використовують ЗСУ з 2023) та інші.

Крім Т-64, модернізації на українських заводах зазнали танки Т-72, які в Україні не виготовляли. Для Ефіопії 2012–2014 модернізували 30 танків Т-62Б1 до рівня Т-72УА1. Для ЗСУ з 2017 здійснюють модернізацію до рівня Т-72АМТ.

Література

1. Свирин М., Бескурников А. Первые советские танки. Москва : ЭксПринт, 1995. 64 с.
2. Анісімов К. В. Танкобудівництво Першої Світової війни 1914–1919 рр. Кременчук : Видавництво МПП «Август», 2003. 108 с.
3. Александров Є. Є., Александрова І. Є., Бесов Л. М. та ін. Історія танкобудування України. Персоналії. Харків : Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 2007. 200 с.
4. Веретенников А. И., Рассказов И. И., Сидоров К. В. и др. Харьковское конструкторское бюро по машиностроению им. А. А. Морозова. Харьков : Харьковское конструкторское бюро по машиностроению им. А. А. Морозова, 2007. 188 с.
5. Кривизюк Л. П., Юрчук О. О. Танки і танкові війська: вчора, сьогодні, завтра. Львів : Ліга Нова, 2014. 362 с.
6. Грин М. Танки от Второй мировой до современных моделей / Пер. с англ. Г. Баташов. Харьков; Белгород : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2016. 191 с.
7. Згурец С. Оружие Украины : в 5 т. Киев : Defence Express Media, 2016. Т. 1: Танки. Боевые бронированные машины. 199 с.
8. Харук А. І. Зроблено в Україні. Харків : Фоліо, 2019. 266 с.
9. Kikawskyj A., Charuk A. Czołg T-84, część II. Produkcja i służba // Nowa Technika Wojskowa. 2022. № 12. P. 16–21.
10. Kikawskyj A., Charuk A. Ukraińskie modernizacje czołgu T-72 // Nowa Technika Wojskowa. 2022. № 9. P. 26–31.

А. І. Харук

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БУРЯК Сергій Петрович, доктор філософії, старший викладач кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України

ГОГОНЯНЦЬ Спартак Юрійович, кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу перспектив розвитку електронних засобів навчання наукового центру дистанційного навчання Національного університету оборони України

ГОНЧАРУК Микола Григорович, кандидат військових наук, професор

ГРИЦЮК Валерій Миколайович, доктор історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник навчально-наукового центру воєнної історії Національного університету оборони України

ІВАНЕНКО Анатолій Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», старший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КИРИДОН Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, в. о. директора Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

КИЗЯК Ярослав Олексійович, кандидат військових наук, старший дослідник, доцент кафедри оперативного та бойового забезпечення інституту забезпечення військ (сил) та інформаційних технологій Національного університету оборони України

КОПАШИНСЬКИЙ Сергій Анатолійович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри технічного забезпечення інституту логістики та підтримки військ (сил) Національного університету оборони України

ЛИСЕНКО Олександр Євгенович, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України

МАРТИНЮК Олексій Ростиславович, кандидат технічних наук, доцент, заступник начальника кафедри авіації інституту авіації та протиповітряної оборони Національного університету оборони України

МЕЛЬНИК Володимир Васильович, ад'юнкт Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОПЕНЬКО Павло Володимирович, кандидат технічних наук, старший дослідник, заслужений винахідник України, начальник наукового відділу застосування авіації та протиповітряної оборони інституту авіації та протиповітряної оборони Національного університету оборони України

ПЕЧЕНЬОК Святослав Ігорович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України

ПОЧИНОК Сергій Михайлович, кандидат військових наук, начальник кафедри Сухопутних військ командно-штабного інституту застосування військ (сил) Національного університету оборони України

ТИМОЧКО Микола Дмитрович, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту фізики напівпровідників імені В. Є. Лашкарьова НАН України, молодший науковий співробітник відділу соціогуманітарних, природничих, технічних наук Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ТРОЯН Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна); професор звичайний, професор Колегіуму суспільних наук Жешувського університету (м. Жешув, Республіка Польща)

ТЮРІН Віталій Вікторович, кандидат військових наук, доцент, начальник інституту авіації та протиповітряної оборони Національного університету оборони України

ХАРУК Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ЯРОШЕНКО Олександр Васильович, старший викладач кафедри технічного забезпечення інституту забезпечення військ (сил) та інформаційних технологій Національного університету оборони України

Довідкове видання

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ГЛОСАРІЙ

Випуск 2

Упорядники:
д. і. н., проф. Алла Киридон;
к. і. н., доц. Анатолій Іваненко

Художнє оформлення і комп'ютерна верстка
Михайло Гутман

Формат 60 84/16.
Ум. друк. арк. 15,81. Обл. вид. арк.11,4.